

ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

TACTICAL URBANISM

Ερευνητική εργασία
Πολυτεχνείο Κρήτης
Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών

ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

TACTICAL URBANISM

Μαστροκάλου Ευθυμία

Επιβλέπων καθηγητής: Γιαννούδης Σωκράτης

Χανιά, Σεπτέμβριος 2017

Ευχαριστώ τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ.
Σωκράτη Γιαννούδη για την πολύτιμη καθοδήγησή
του, καθώς και την οικογένειά μου για τη
στήριξή τους στα χρόνια των σπουδών μου.

Περίληψη

Στις αρχές της δεκαετίας του 1960, ξεκίνησε να ασκείται κριτική στις σύγχρονες πόλεις, η οποία εστίαζε στο γεγονός ότι στο πλαίσιο της ραγδαίας αστικής ανάπτυξης της εποχής, οι νέες περιοχές κατοικιών που οικοδομούνταν ταχύτατα, έχαναν διαρκώς τον ανθρωποκεντρικό τους χαρακτήρα. Μελετώντας το θεωρητικό υπόβαθρο στο οποίο έχει βασιστεί ο εν λόγω προβληματισμός, πρωτεργάτες του οποίου είναι η Jane Jacobs και ο Henri Lefebvre, αναδεικνύονται εναλλακτικές προσεγγίσεις του αστικού τοπίου. Στην παρούσα εργασία εξετάζεται η πρακτική του “tactical urbanism”. Με τον όρο “tactical urbanism” εννοούμε μικρής κλίμακας παρεμβάσεις τακτικής στο δημόσιο χώρο, οι οποίες υποκινούνται από τους πολίτες και εκτελούνται από «κάτω προς τα πάνω» με έναν πειραματικό, προσωρινό και ενίοτε αντιδραστικό τρόπο.

Αναλύοντας υπό οικονομικής σκοπιάς εκτενέστερα την κρίση των σύγχρονων πόλεων δίνεται έμφαση στο φαινόμενο του νεοφιλελευθερισμού και στο πώς διαμορφώνεται ο σχεδιασμός στο πλαίσιο του, μέσα από τις αντιφάσεις που ο ίδιος προκαλεί. Τίθεται επομένως ο προβληματισμός για το πώς δράσεις όπως αυτές του «tactical urbanism» μπορούν να επιβιώσουν σε ένα τέτοιο ασταθές περιβάλλον.

Οι πρακτικές του «tactical urbanism» εκτελούνται από «κάτω προς τα πάνω», καθώς η καθεμία βρίσκεται σε διαφορετική φάση αναγνώρισης. Συνεπώς, συχνά ξεκινούν άτυπα, εμπεριέχοντας και την έννοια του παράνομου. Στο σημείο αυτό γίνεται μια κριτική σχετικά με το αν στο πλαίσιο της δημοκρατίας και του δικαιώματος στην πόλη, είναι θεμιτό να χαρακτηρίσουμε τις ενέργειες αυτές ως παραβατικές. Παραθέτοντας ορισμένα παραδείγματα δράσεων «tactical urbanism», γίνεται μια συσχέτιση μεταξύ τους καθώς περνούν από το στάδιο του μη εγκεκριμένου σε εκείνο του θεσμοθετημένου αλλά και αναφορικά με την επιλογή του τόπου εφαρμογής τους. Η διαδικασία αυτή μετατρέπεται σε αντικείμενο κριτικής καθώς πολλοί τη συνδυάζουν με φαινόμενα gentrification (εξευγενισμού). Τέλος, οι δράσεις αυτές αναλύονται στο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης πόλης, δίνοντας έμφαση στα ρίσκα και στους κινδύνους που φέρουν να ομογενοποιηθούν με το σύστημα.

Abstract

In the early 1960s, there was an onset of criticism towards the fact that due to the rapid urban development of the time, the new residential areas that were being built in full speed, were constantly losing their anthropocentric character. This paper examines the practice of tactical urbanism. By «tactical urbanism» we mean small-scale tactical interventions in public spaces that are motivated by citizens and are carried out in a «bottom-up» process which consists of experimentation, temporality and sometimes reactionary approaches.

By further analyzing the crisis of modern cities from an economical point of view, emphasis has been given to the phenomenon of neoliberalism and on the ways that planning has evolved within it, considering the contradictions that it includes. This raises the question of how actions such as «tactical urbanism» can survive in such an unstable environment.

The practices of «tactical urbanism» are carried out in a «bottom-up» way, since each tactic is seated in a different phase of recognition. Therefore, they often start informally, in an illegal sort of manner. At this point, there is a critique of whether, in the context of democracy and Lefebvre's "right to the city" theory, it is legitimate to classify these actions as delinquent. By putting forward some examples of «tactical urbanism», we can define where these actions correlate as they move from an unauthorized to an institutionalized stage. Additionally, by observing the process as well as studying the criteria for choosing the location for each intervention, we can reach a variety of conclusions. A rather important issue that arises is that these interventions could be related to the gentrification phenomena. Finally, these actions are analyzed in the context of the neoliberal city, emphasizing on the risks and dangers they hold of being incorporated into the system.

Περιεχόμενα

1

Εισαγωγή

1-1 Γενικός προβληματισμός	13
1-2 Δομή	13
1-3 Μέθοδος	15

2

“Tactical Urbanism”: Η απάντηση στην κρίση των σύγχρονων πόλεων

2-1 Η αφετηρία του προβληματισμού	18
2-2 Εισαγωγή του όρου “Tactical Urbanism”	30

3

Η πόλη και η κρίση του σύγχρονου οικονομικού μοντέλου

3-1 Από το Μοντέρνο Κίνημα στο νεοφιλελευθερισμό	40
3-2 Οι αντιφάσεις του νεοφιλελευθερισμού	46

4

Αναλύοντας το φαινόμενο: “Tactical Urbanism”

4-1 Η κλιμάκωση των δράσεων του “tactical urbanism”: από την παρανομία στη θεσμοθέτηση	57
4-2 Οι δράσεις του “tactical urbanism”	63
4-3 “Tactical Urbanism” και ερωτήματα σχετικά με ισότητα και gentrification	83
4-4 “Tactical Urbanism” στο πλαίσιο του νεοφιλελευθερισμού	95

Συμπεράσματα	101
--------------	-----

Βιβλιογραφία	105
--------------	-----

Πηγές εικόνων	109
---------------	-----

1-1 Γενικός προβληματισμός

Η δομή των σημερινών πόλεων έχει χάσει τον ανθρωποκεντρικό της χαρακτήρα. Προγενέστερες αστικές παρεμβάσεις που πραγματοποιήθηκαν αρχικά στο πλαίσιο των μοντερνιστικών προγραμμάτων της μεταπολεμικής περιόδου και συνεχίστηκαν σε νεοφιλελεύθερα προγράμματα που καθορίζονταν από τους κανόνες της αγοράς του 1980 και έπειτα, έχουν οδηγήσει στην κρίση της σύγχρονης πόλης. Η αντίληψη ότι παρεμβατικές ενέργειες στην πόλη πρέπει να εκτελούνται αποκλειστικά και μόνο αφού όλες οι λύσεις και οι χρηματικοί πόροι έχουν βρεθεί, αποτελεί στοιχείο παράλυσης, το οποίο καταλήγει να ζημιώνει τον δημόσιο χώρο. Το υπόβαθρο αυτό έχει προκαλέσει την αγανάκτηση του πολίτη, ο οποίος αναζητά πιο αποτελεσματικές και άμεσες λύσεις, όσο αφορά τον χώρο που ζει και κινείται. Ως αποτέλεσμα, οδηγείται στην δημιουργία μικρής διάρκειας λύσεων τακτικής. Η προσέγγιση αυτή εμφανίζεται με τον όρο «tactical urbanism» και παρουσιάζεται ως εναλλακτική μέθοδος για την επίλυση αστικών προβλημάτων. Στην συγκεκριμένη εργασία θα εξεταστεί το φαινόμενο του «tactical urbanism», ως προς το θεωρητικό πλαίσιο πάνω στο οποίο βασίστηκε η δημιουργία του, καθώς και τους τρόπους που αντιμετωπίζει τα προβλήματα της σύγχρονης πόλης. Ο προβληματισμός εστιάζει στο αν τελικά το φαινόμενο αυτό αντιτίθεται στο πλαίσιο από το οποίο προέκυψε, προσφέροντας ουσιαστικές λύσεις, ή αν γίνεται ένα με αυτό. Προφανώς η εκάστοτε περίπτωση φέρει τα δικά της ρίσκα και κινδύνους.

1-2 Δομή

Σε πρώτο στάδιο, τίθεται το ζήτημα της κρίσης των σύγχρονων πόλεων καθώς και ο προβληματισμός που αυτή δημιουργεί. Εν συνεχεία, αναπτύσσεται το θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο έχει βασιστεί ο εν λόγω προβληματισμός και το οποίο αναδεικνύει εναλλακτικές προσεγγίσεις του αστικού τοπίου. Εστιάζοντας στο γεγονός ότι η δομή των πόλεων έχει χάσει τον ανθρωποκεντρικό της χαρακτήρα, οι πολίτες αναλαμβάνουν την κατάσταση στα χέρια τους προκειμένου να δομήσουν διαφορετικά το αστικό περιβάλλον, με τρόπο που να ανταποκρίνεται στις ανάγκες τους. Το φαινόμενο αυτό παρατηρήθηκε για πρώτη φορά έπειτα από το κίνημα των πολιτικών δικαιωμάτων και της κοινωνικής αμφισβήτησης,

που σήμανε η δεκαετία του '60. Εισάγεται επομένως η έννοια του συμμετοχικού σχεδιασμού, η οποία αποτελεί και το θεωρητικό υπόβαθρο στο οποίο στηρίχτηκε η μεταγενέστερη πρακτική του «tactical urbanism» με βασικούς του πρωτεργάτες τον Henri Lefebvre και την Jane Jacobs.

Με τον όρο «tactical urbanism», εννοούμε μικρής κλίμακας παρεμβάσεις τακτικής στον δημόσιο χώρο, οι οποίες εκτελούνται από κάτω προς τα πάνω με έναν πειραματικό, προσαρμοστικό, προσωρινό και ενίοτε αντιδραστικό τρόπο. Σε επόμενο στάδιο, αναλύεται εκτενέστερα αυτό που αναφέραμε παραπάνω ως κρίση των σύγχρονων πόλεων. Το πρόβλημα εξετάζεται υπό οικονομικής σκοπιάς και συνοψίζεται στο φαινόμενο του νεοφιλελευθερισμού καθώς και στο πως έχει διαμορφωθεί η έννοια του σχεδιασμού στο πλαίσιο του, μέσα από τις αντιφάσεις που ο ίδιος προκαλεί. Τίθεται έτσι ο προβληματισμός για το πώς δράσεις όπως αυτή του «tactical urbanism» μπορούν να επιβιώσουν σε ένα τέτοιο ασταθές τοπίο.

Οι πρακτικές του «tactical urbanism» εκτελούνται από κάτω προς τα πάνω, καθώς η καθεμία βρίσκεται σε διαφορετική φάση αναγνώρισης. Συνεπώς, συχνά ξεκινούν άτυπα, εμπεριέχοντας και την έννοια του παράνομου. Στο σημείο αυτό γίνεται μια κριτική σχετικά με το αν στο πλαίσιο της δημοκρατίας και του δικαιώματος στην πόλη, είναι θεμιτό να χαρακτηρίσουμε τις ενέργειες αυτές ως παραβατικές. Στη συνέχεια, γίνεται ένας διαχωρισμός των δράσεων του «tactical urbanism», καθώς περνούν από το στάδιο του μη εγκεκριμένου στο θεσμοθετημένο. Η διαδικασία αυτή αναδεικνύεται μέσα από διάφορα παραδείγματα και μετατρέπεται σε αντικείμενο κριτικής καθώς πολλοί την σχετίζουν με φαινόμενα gentrification (εξευγενισμού). Τέλος, οι δράσεις αυτές αναλύονται στο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης πόλης, δίνοντας έμφαση στα ρίσκα και στους κινδύνους που φέρουν να ομογενοποιηθούν με το σύστημα. Μπορούν οι πρακτικές αυτές να διατηρήσουν τον αμιγή τους χαρακτήρα; Κλείνοντας, πραγματοποιείται μια συνολική αξιολόγηση του φαινομένου και η εξαγωγή κάποιων συμπερασμάτων προς συζήτηση.

1-3 Μέθοδος

Σε αναζήτηση για το πώς μπορεί ο δημόσιος χώρος να γίνει περισσότερο φιλόξενος και ζωντανός μέσα από την ανθρώπινη δραστηριότητα έγινε η πρώτη επαφή με την πρακτική του «tactical urbanism» μέσω του ιστότοπου <https://www.pps.org/>, ο οποίος είναι ο διαδικτυακός τόπος μιας κοινωφελούς οργάνωσης των ΗΠΑ, η οποία ιδρύθηκε το 1975 και ασχολείται με την ενίσχυση και παροχή βοήθειας στον πολίτη ώστε να είναι ικανός να δημιουργήσει και να συντηρήσει δημόσιους χώρους που θα δομούν ισχυρότερες κοινωνίες. Σε επίπεδο μεθοδολογικής προσέγγισης, η εργασία διαιρείται σε τρία μέρη: Στο πρώτο μέρος παρουσιάζεται μέσα από ξένη βιβλιογραφία, η πρακτική του «tactical urbanism», η προβληματική που την ανέδειξε, καθώς και το θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο βασίστηκε. Κύριοι άξονες έρευνας, στους οποίους στηρίχτηκε το εν λόγω θεωρητικό πλαίσιο είναι τα βιβλία «Critique of everyday life» (Lefebvre Henri, 1991) και «The Death and Life of Great American Cities» (Jane Jacobs, 1961).

Στο δεύτερο μέρος στο πλαίσιο της προβληματικής που ανέδειξε την πρακτική του «tactical urbanism», περιγράφεται η κρίση των σύγχρονων πόλεων μέσω της ανάλυσης του οικονομικού μοντέλου του νεοφιλελευθερισμού και των αντιφάσεων που αυτός εμπεριέχει. Κύριες βιβλιογραφικές πηγές αποτέλεσαν τα «The new Blackwell companion to The City» (Watson Sophie, Bridge Gary, 2011) και «Contradictions of Neoliberal Planning: Cities, Policies, and Politics» (Tuna Tazan-Kok, Guy Baeten, 2012).

Στο τρίτο και τελευταίο κομμάτι της εργασίας γίνεται μια κριτική των δράσεων του «tactical urbanism» οι οποίες αναλύονται ως προς το είδος τους, δημιουργώντας προβληματισμό σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο, μέσα από ξένες βιβλιογραφικές αναφορές, δημοσιεύσεις και ερευνητικές εργασίες. Να σημειωθεί ότι κύρια έμπνευση προβληματισμού αποτέλεσε το άρθρο «Is "Tactical Urbanism" an Alternative to Neoliberal Urbanism?» (Neil Brenner, 2015), στην ιστοσελίδα <http://post.at.moma.org>, του Μουσείου Μοντέρνας τέχνης της Νέας Υόρκης (MOMA), με αφορμή την έκθεση «Uneven Growth: Tactical Urbanism for Expanding Megacities».

κεφάλαιο 2

“Tactical Urbanism”: Η απάντηση στην κρίση των σύγχρονων πόλεων

2-1 Η αφετηρία του προβληματισμού

2-2 Εισαγωγή του όρου “Tactical Urbanism”

2-1 Η αφετηρία του προβληματισμού

Στις αρχές της δεκαετίας του 1960, ξεκίνησε να ασκείται κριτική στις σύγχρονες πόλεις η οποία στο πλαίσιο της ραγδαίας αστικής ανάπτυξης της εποχής, επικεντρωνόταν στη μορφή που προσέδιδαν στην πόλη οι νέες περιοχές κατοικιών που ανοικοδομούνταν ταχύτατα. Κάτι έλειπε από το αστικό τοπίο, το οποίο ήταν δύσκολο να προσδιοριστεί, αλλά εκφραζόταν με έννοιες όπως η «πολιτισμική εξαθλίωση». Η ζωή ανάμεσα στα κτίρια είχε παραγκωνιστεί από τα αυτοκίνητα, τον μεγαλεπίβολο τρόπο σκέψης καθώς και από υπερβολικά ορθολογικές και εξειδικευμένες ενέργειες¹. Οι θεωρητικές προσεγγίσεις της Jane Jacobs (1960), του Kevin Lynch (1961) και του Henri Lefebvre (1974) αμφισβήτησαν τις παραδοσιακές αντιλήψεις της εποχής τους, διερευνώντας το πώς η μορφή της πόλης επηρεάζει τη συμπεριφορά, τις συνήθειες αλλά και την ίδια την ύπαρξη των ανθρώπων².

Οι πρακτικές «tactical urbanism» στις οποίες θα αναφερθούμε παρακάτω αποτελούν μεταγενέστερο πεδίο κριτικής στο καθεστώς της αστικής διακυβέρνησης, καθώς ο όρος θεμελιώθηκε μόλις το 2010. Συνοπτικά, μέσα από αυτές τις πρακτικές προωθείται η ιδέα ότι οι πολίτες πρέπει να έχουν μεγαλύτερο λόγο και έλεγχο πάνω στη δημιουργία του δημόσιου χώρου. Ωστόσο, το θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο βασίστηκαν, γεννήθηκε έπειτα από το κίνημα των πολιτικών δικαιωμάτων του 1960. Το εν λόγω κίνημα, στο πλαίσιο των κοινωνικών επιστημών, προκάλεσε στα μέσα της δεκαετίας του 1960 μια επαναδιαπραγμάτευση της έννοιας και της χρήσης του δημόσιου χώρου. Τα αρχιτεκτονικά πεδία του αστικού σχεδιασμού και του σχεδιασμού του τοπίου, άρχισαν να αντιμετωπίζουν την αλληλεπίδραση των ανθρώπων με το χώρο, καθώς και την επίδραση των αστικών μορφών στην ανθρώπινη συμπεριφορά, με μια πιο κριτική ματιά. Η έμφαση στη σημασία του ρόλου της κουλτούρας στο δομημένο περιβάλλον, καθώς και η επιθυμία για αποδοχή της κοινωνικής και δομικής ανομοιογένειας στις πόλεις, επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό τον παραδοσιακό τρόπο σχεδιασμού.

¹ Στους κριτικούς της εποχής εκείνης ανήκουν οι Jane Jacobs και William H. Whyte στη Νέα Υόρκη, ο Christopher Alexander στο Berkeley και ο Jan Gehl στη Κοπεγχάγη.

² Schmidt, Stephen, *Space, Place and the City: Emerging Research on Public Space and Design and Planning*, Journal of Urban Design, Vol.15, No. 4, 2010, σελ 453

Η παραδοσιακή διαδικασία ιδιοποίησης του χώρου, που συχνά απέκλειε ορισμένες κοινωνικές ομάδες, αμφισβητήθηκε. Από τις προκλήσεις αυτές γεννήθηκαν νέες θεωρίες και προσεγγίσεις σχεδιασμού ενώ την περίοδο εκείνη έκαναν για πρώτη φορά την εμφάνισή τους ακτιβιστικές δράσεις ανασυγκρότησης και διεκδίκησης του δημόσιου χώρου³.

Τους πυλώνες της καλλιέργειας του εν λόγω προβληματισμού τοποθέτησαν η Jane Jacobs και ο Henri Lefebvre. Σημαντική είναι και η συνεισφορά του Kevin Lynch (1918-1984), ο οποίος τόνισε τη σχέση μεταξύ της δημόσιας ζωής και του δημόσιου χώρου. Το βιβλίο του «*The Image of the City*» (1960) αποτελεί πηγή έμπνευσης για όσους ασχολούνται με τον δημόσιο χώρο και εστιάζει στο πώς ο χρήστης αναγνωρίζει, κινείται και βιώνει την πόλη. Στους θεωρητικούς αυτούς, βασίστηκαν, και εν συνεχεία εξελίχθηκαν περαιτέρω οι θεωρίες σχετικά με το δημόσιο χώρο, την κοινωνική συμμετοχή και το δικαίωμα του ανθρώπου στην πόλη. Ως προς την Jacobs και τον Lefebvre, αξίζει να σημειωθεί ότι οι προσεγγίσεις τους κινούνται σε παρόμοια λογική, με ισχυρότερο κοινό τους γνώρισμα να είναι ο σεβασμός στην πολυπλοκότητα που εμπεριέχει η αστική εμπειρία.

Το βιβλίο της Jane Jacobs «*The death and life of great American cities*» (1961) αποτελεί το κύριο έργο της και είναι πλέον κλασικό στον τομέα του πολεοδομικού σχεδιασμού. Η Jacobs ανέλυσε οτιδήποτε παρατηρούσε στη γειτονιά της, προσδιορίζοντας τα στοιχεία που της έλειπαν για να την κάνουν ζωντανή, ασφαλή και πολυδιάστατη. Το βιβλίο αυτό αποτελεί αφύπνιση για σχεδιαστές, πολιτικούς αλλά και για όλους τους πολίτες, καθώς κάνει εμφανή την κρίση του μοντέρνου τρόπου αστικής σχεδίασης. Η πρώτη πρόταση του βιβλίου αναφέρει «Το βιβλίο αυτό, αποτελεί επίθεση στο σημερινό τρόπο σχεδιασμού και ανοικοδόμησης»⁴. Για να αποφευχθεί η ασφυξία του δημόσιου χώρου από αυτοκινητόδρομους, μεγάλες μονάδες κατασκευών και την διαίρεση των λειτουργιών σε ζώνες, θα πρέπει να μάθουμε από τον τρόπο λειτουργίας των πόλεων. Η Jacobs παρείχε στον κόσμο, ένα ιδεολογικό υπόβαθρο με τις παρατηρήσεις που έκανε αναφορικά με την πόλη, οι οποίες αποτέλεσαν το κλειδί για περαιτέρω εξερεύνηση της

³ Harvey David, *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*, New York: Verso, 2012, σελ. 3,4

⁴ Jane Jacobs, *The Death and Life of Great American Cities*, New York: Random House, 1961, σελ. 3

1| Διάσημη φωτογραφία της Jane Jacobs σε συνέντευξη τύπου στην οποία κρατάει τα απαραίτητα στοιχεία σχετικά με τη διάσωση του West Village

2| Η Jane Jacobs (με τα γυαλιά) σε διαμαρτυρία έξω από το Penn Station το 1963, ενάντια στην κατεδάφιση του κτιρίου.

αλληλεπίδρασης του δημόσιου χώρου και των κτιρίων με τη δημόσια ζωή.

Θέτοντας επομένως την βάση, άφησε σε άλλους την εξέλιξη και τα εργαλεία για το πώς αυτά μπορούν να υλοποιηθούν. Άσκησε κριτική στον σχεδιασμό της εποχής, σημειώνοντας ότι ήταν αποστασιοποιημένος από τον άνθρωπο, αφού η κυκλοφορία των αυτοκινήτων κυριαρχούσε στις πόλεις όλο και περισσότερο. Η Jacobs προειδοποίησε ότι οι ως τότε «σπουδαίες πόλεις» θα μετατρέπονταν σε «νεκρές πόλεις» εάν τα σχεδιαστικά ιδανικά του μοντερνισμού και των κυκλοφοριολόγων εξακολουθούσαν να κυριαρχούν στην αστική ανάπτυξη. Η Jacobs επίσης, κατέκρινε την διαίρεση της πόλης σε ξεχωριστές περιοχές-ζώνες (κατοικίας, ψυχαγωγίας και εμπορίου), καθώς υποστήριζε ότι η μέθοδος αυτή δύναται να καταστρέψει την κοινωνική ζωή και να κατακερματίσει την πολύπλοκη συνθετική δυναμική της πόλης.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1960 ηγήθηκε μιας ομάδας τοπικών ακτιβιστών σε ένδειξη διαμαρτυρίας ενάντια στην εκκαθάριση μεγάλων περιοχών του νότιου Μανχάτταν που προορίζονταν για κατασκευή του αυτοκινητοδρόμου «Lower Manhattan Expressway». Ο Robert Moses⁵, ο τότε κυρίαρχος πολεοδόμος της Νέας Υόρκης, αγωνίστηκε για την κατασκευή του αυτοκινητόδρομου, αλλά η Jacobs και άλλοι ακτιβιστές κατάφεραν να διασφαλίσουν τη μη υλοποίηση του έργου⁶. Προκειμένου να κατανοήσουν οι άνθρωποι την αλληλεπίδραση μεταξύ της δημόσιας ζωής και του δημόσιου χώρου στην πόλη, η Jacobs βασίστηκε σε κοινωνικές, οικονομικές, φυσικές και σχεδιαστικές παραμέτρους. Αυτή η ολιστική της προσέγγιση, βοηθά στη κατανόηση του γιατί το έργο της παραμένει σύγχρονο μέχρι και 50 χρόνια αργότερα. Η Jacobs απέρριπτε τον κανονιστικό σχεδιασμό και υποστήριζε σθεναρά την άμεση επαφή με τον δημόσιο χώρο και την μελέτη της ίδιας της

5 Ο Robert Moses και η Jane Jacobs είχαν βαθιά αποκλίνουσες απόψεις σχετικά με το μέλλον της Νέας Υόρκης. Ο Moses ήταν ισχυρός πολεοδόμος της εποχής που δημιούργησε το δίκτυο των αυτοκινητοδρόμων της Νέας Υόρκης, οι οποίοι εκτόπισαν μισό εκατομμύριο ανθρώπους μόνο κατά τη διάρκεια της θητείας του. Οραματίστηκε μια πόλη διαμορφωμένη για εύκολη οδήγηση. Οι απόψεις της Jacobs για την πόλη ήταν εντελώς αντίθετες με αυτές του Moses, και η αντιπαλότητά τους κορυφώθηκε όταν ο Moses θέλησε να αφανίσει το πάρκο «Washington Square Park» καθώς και το μεγαλύτερο κομμάτι του Greenwich Village, στο οποίο διέμενε η Jacobs, προκειμένου να επεκτείνει το σχέδιο των αυτοκινητοδρόμων του. Ο Robert Moses θεμελιώθηκε έτσι ως και ο βασικός της αντίπαλος.

6 Jane Jacobs, *"The Death and Life of Great American Cities"*, New York: Random House, 1961, σελ. 21, 34

ζωής προκειμένου να ανακαλύψει τι λειτουργεί και τι όχι στις πόλεις. Όπως έγραψε χαρακτηριστικά «δεν υπάρχει προσχεδιασμένη λογική η οποία να μπορεί να επεκταθεί στην πόλη. Η πόλη κατασκευάζεται από ανθρώπους και με βάση αυτούς θα πρέπει να προσαρμόζουμε τα σχέδιά μας»⁷.

Το έργο της Jacobs αποτέλεσε βασική αναφορά στη δουλειά του Henri Lefebvre, του οποίου το έργο έχει επηρεάσει μια ολόκληρη γενιά θεωρητικών του 20^{ου} αιώνα, με κυριότερο τον David Harvey. Από αυτό μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ο Lefebvre τρέφει μεγάλη εκτίμηση για τη συνεισφορά της στην μελέτη του αστικού χώρου. Προκειμένου να αναλύσουμε τις κινητήριες δυνάμεις που ωθούν τις σύγχρονες προσπάθειες του «tactical urbanism», είναι αναγκαία η μελέτη της θεωρίας του «Δικαιώματος στην πόλη». Ο Lefebvre στο έργο του, παρουσιάζει τους χώρους, στα υπάρχοντα αστικά συστήματα, που έχουν δυνατότητα αξιοποίησης. Για εκείνον, η παραγωγή του χώρου είναι μια διαδικασία στην οποία η σύλληψη, αντίληψη και εμπειρία του χώρου αλληλεπιδρούν⁸.

Ο Lefebvre, ερμηνεύει τον χώρο ως κάτι πέρα από φυσικό τόπο-τον ερμηνεύει ως μέρος παραγωγής της κοινωνίας. Απορρίπτει τις παραδοσιακές αντιλήψεις σχετικά με το χώρο εξαιτίας των περιοριστικών ερμηνειών που του δίνουν. Ο Lefebvre υποστηρίζει ότι η φιλοσοφική άποψη του χώρου εστιάζει μόνο στον «διανοητικό» χώρο, ενώ η παγιωμένη επιστημονική αντίληψη τον παραβλέπει τελείως, καθότι θεωρεί ότι δεν περιγράφει κάποια ρεαλιστική πραγματικότητα. Αυτή η διαφοροποίηση στην κατανόηση του χώρου παρουσιάζει διανοητικούς και πρακτικούς φραγμούς τους οποίους ο Lefebvre επιχειρεί να μετριάσει με μια «θεωρία ένωσης» συνδέοντας τις ιδέες του αφαιρετικού και υλικού χώρου. Ωστόσο, αντί να επιχειρήσει να παράγει μια επικρατούσα αντίληψη για το χώρο, ο Lefebvre, επιθυμεί να «αποκαλύψει την πραγματική παραγωγή του χώρου με το να συνδυάσει τους διαφόρων ειδών χώρους και τους τρόπους δημιουργίας τους σε μια ενιαία θεωρία»⁹. Με το να εστιάζει στην παραγωγή, εγκαταλείπει την περιοριστική προοπτική του αστικού χώρου, δημιουργώντας μια

7 Gehl Jan, Svarre Brigitte, "How to study public life", Island Press, Washington, 2013, σελ. 50

8 Lefebvre Henri, "The production of space", Oxford, OX, UK; Cambridge, Mass., USA: Blackwell, 1991, σελ. 20

9 Lefebvre Henri, "The production of space", Oxford, OX, UK; Cambridge, Mass., USA: Blackwell, 1991, σελ. 16

4| "City", της Celine Meisser

θεωρία που εμπεριέχει στοιχεία κουλτούρας και κοινωνικής ύπαρξης.

Αυτή η νέα θεωρία ενίσχυσε τη συζήτηση σχετικά με το πώς παράγεται και βιώνεται ο χώρος, ένα ερώτημα το οποίο θα γινόταν πανταχού παρόν στο σχεδιασμό κοινοτήτων στις ΗΠΑ¹⁰.

Το «Δικαίωμα στην πόλη», σύμφωνα με τον Lefebvre, επιτρέπει σε όλους τους πολίτες να συμμετέχουν στη χρήση και παραγωγή του δημόσιου χώρου. Για εκείνον, ο έλεγχος της παραγωγής του δημόσιου χώρου σημαίνει έλεγχο πάνω στις αστικές κοινωνικές και χωρικές σχέσεις, με συνέπεια η κοινωνική αξία του αστικού χώρου να ταυτίζεται τελικά, με τη χρηματική του αξία. Όταν τα οικονομικά συστήματα υπολογίζουν τον αστικό χώρο κυρίως με την χρηματική του αξία, η πραγματική προοπτική της αστικής ζωής καταστέλλεται. Ένα στοιχείο-κλειδί το οποίο προβάλλεται στη θεωρία του «δικαιώματος στη πόλη» είναι αυτό της αυτοδιαχείρισης, το οποίο αναφέρεται στη δημοκρατική συμμετοχή, στην αυτοδιαχείριση των εργαζομένων και της ενδυνάμωσης των προοπτικών του ατόμου. Κύρια επιδίωξη είναι η ένωση των ανθρώπων ώστε να αντιτεθούν στην κυριαρχία του κράτους και του πολυεθνικού κέντρου¹¹. Μόνο μέσα από την αυτοδιαχείριση μπορούν τα μέλη μιας ελεύθερης ένωσης να αποκτήσουν τον έλεγχο της ίδιας τους της ζωής, με τρόπο που να γίνει κτήμα τους. Αυτό ονομάζεται οικειοποίηση ή από-αποξένωση¹².

Ο Lefebvre ορίζει την καθημερινή ζωή ως συσχέτιση μεταξύ «ψευδαίσθησης και αλήθειας, δύναμης και αδυναμίας». Αναφέρει επίσης ότι η καθημερινή ζωή βρίσκεται στην τομή των πραγμάτων που μπορεί να ελέγξει ο άνθρωπος και αυτών που δε μπορεί. Ο Lefebvre ισχυρίζεται ότι στο παρελθόν, η καθημερινή ζωή ήταν ένα ανεξερεύνητο πεδίο, αντίθετα με τις τεχνολογικές και οικονομικές εξελίξεις. Επιπλέον, σημειώνει ότι στα μέσα του 20^{ου} αιώνα, ο καπιταλισμός είχε ήδη αρχίσει να

¹⁰ Schmidt Stephen, "Space, Place and the City: Emerging Research on Public Space and Design and Planning", Journal of Urban Design, Vol.15, No. 4, 2010, σελ 453

¹¹ Purcell Mark, "Recapturing Democracy: Neoliberalization and the Struggle for Alternative Urban Futures", New York: Routledge, 2008, σελ. 8

¹² Lefebvre Henri, "Rhythmanalysis: space, time, and everyday life", London; New York: Continuum, 2004, σελ. 150

μετατρέπει την καθημερινή ζωή σε ένα χώρο υπερκατανάλωσης¹³.

Η εμπειρία της καθημερινότητας, αποτελεί στοιχείο το οποίο μοιράζονται όλα τα άτομα της κοινωνίας ανεξαρτήτως κοινωνικής τάξης ή φυλής και είναι απαραίτητη ώστε το άτομο να την κατανοήσει σε πρώτο επίπεδο και έπειτα να επιφέρει σημαντικές αλλαγές σε αυτήν. Το στοιχείο αυτό είναι πολύ βασικό για τον Lefebvre διότι η καθημερινή ζωή αποτελεί το πεδίο στο οποίο είδαμε τον καπιταλισμό να επιβιώνει και να αναπαράγεται. Αν δεν αλλάξει η έννοια της «καθημερινής ζωής», ο καπιταλισμός θα συνεχίσει να εξαφανίζει σταδιακά τις ποιότητες του βιωματικού χώρου¹⁴.

Από τότε που ο Lefebvre εισήγαγε την έννοια του «δικαιώματος στην πόλη», υπάρχει μεγάλος αριθμός ομάδων που την προωθεί και επεξεργάζεται. Χρησιμοποιείται από αστικά κοινωνικά κινήματα, από πολιτικές συμμαχίες, από διεθνείς οργανισμούς κοκ. Συνολικά, θα λέγαμε ότι οι περισσότερες εκδοχές του «δικαιώματος στην πόλη» δίνουν έμφαση στο χρήστη ή τον κάτοικο του αστικού χώρου. Εάν βασιστούμε σε αυτό, θα λέγαμε ότι η «καθημερινή» εμπειρία της ζωής στην πόλη προσφέρει στους κατοίκους το δικαίωμα σε αυτήν, πολύ περισσότερο από όσο τους το προσφέρει το πολιτικό τους δικαίωμα. Επομένως, αυτοί οι τρόποι αντιμετώπισης της θεωρίας δίνουν έμφαση στη χρηστική αξία του αστικού χώρου παρά στην χρηματική του αξία¹⁵.

Όπως έχει προαναφερθεί, η έννοια του «δικαιώματος στην πόλη» κατέχει εξέχουσα θέση όσον αφορά στις γεωγραφικές και αστικές μελέτες. Εξαιτίας αυτού του γεγονότος έχουν προκύψει διάφορες κριτικές οι οποίες έχουν στόχο να την επιστρέψουν στο αυθεντικό νόημα που της έδωσε ο Lefebvre. Αυτό αντιπροσωπεύει μια συνολική ανάγκη, θέτοντας τις βάσεις για μεταρρυθμιστικές, πολιτικές κινητοποιήσεις σε πολλές σύγχρονες πόλεις και αντηχεί την ανάγκη για δημιουργία «πόλεων για τους πολίτες» μέσω της αναζωογόνησης των συμμετοχικών αστικών κοινωνιών¹⁶.

Ωστόσο, όπως υπογραμμίζουν διάφοροι ριζοσπαστικοί κριτικοί,

13 Lefebvre Henri, *"Critique of everyday life"*, London; New York: Verso, 1991, σελ.40

14 Elden Stuart, *"Understanding Henri Lefebvre: Theory and the Possible"*, London, New York: Continuum, 2004, σελ 13,14

15 Purcell Mark, *"Possible Worlds: Henri Lefebvre and the Right to the City"*, Journal of Urban Affairs 36 (1): 141–154. doi:10.1111/juaf.12034, σελ 2

16 Iveson Kurt, *"Cities within the City: Do-It-Yourself Urbanism and the Right to the City"*, IJUR International Journal of Urban and Regional Research 37 (3): 941–56, 2013, σελ. 955

αυτή η μάλλον ριζοσπαστική άποψη όπως και αυτή του «κοινωνικού κέντρου», χρησιμοποιείται ιδεολογικά και από κρατικά ιδρύματα, τα οποία ενδέχεται να την σφετεριστούν με σκοπό την νομιμοποίηση των υπαρχουσών, αδύναμων συμμετοχικών μορφών διακυβέρνησης. Σημειώνουν επίσης ότι χρησιμοποιείται ώστε να δικαιολογήσει την εισαγωγή νέων μορφών συμμετοχής του πολίτη στην κρατική διακυβέρνηση¹⁷.

Υπάρχει η θεωρία ότι κατά τη διαδικασία της αστικοποίησης πρέπει να υπάρξει ριζοσπαστική αλλαγή η οποία θα οδηγήσει σε ένα πιο δημοκρατικό, μετά-καπιταλιστικό σύστημα το οποίο θα τοποθετεί τις ανθρώπινες ανάγκες πάνω από επιταγές της κερδοσκοπίας και της κοινωνικής περιφραξης. Να σημειωθεί ότι αυτή είναι και η αντίληψη του Lefebvre για το «αστικό»¹⁸.

Ο Peter Marcuse αναφέρεται στο τι εμπεριέχει το «δικαίωμα στην πόλη». Τονίζει ότι δεν εμπεριέχει τα δικαιώματα του ατόμου σε νομικό πλαίσιο, διότι αυτό δεν αρκεί. Αντίθετα, το αντιμετωπίζει ως ευρύ και περιεκτικό, όχι ως δικαίωμα που έχει συγκεκριμένα συμφέροντα, αλλά ως δικαίωμα με την πολιτική του έννοια. Πρόκειται για ένα δικαίωμα σε ένα ανώτερο ηθικό πεδίο το οποίο απαιτεί ένα καλύτερο σύστημα στο οποίο τα δυναμικά προσόντα της αστικής ζωής μπορούν να αναδειχθούν καλύτερα. Κατά τον Marcuse το «δικαίωμα στην πόλη» αποτελεί περισσότερο ηθική απαίτηση παρά νομική¹⁹.

Κατά την άποψη του David Harvey, ένα σημείο κλειδί για κριτική ή «επαναστατική» αστική θεωρία αποτελεί η χάραξη της πορείας προς εναλλακτικές, μετα-καπιταλιστικές μορφές αστικοποίησης. Μελετά το δικαίωμα στην πόλη από οικονομική σκοπιά, υποστηρίζοντας ότι εφόσον το οικονομικό πλεόνασμα είναι αυτό που καθοδηγεί το καπιταλιστικό σύστημα (που σημαίνει την υποταγή των πολλών για χάρη αυτών που ελέγχουν το πλεόνασμα), τα διάφορα κοινωνικά κινήματα θα έπρεπε

17 Mayer Margit, *"The 'Right to the City' in Urban Social Movements"* In *Cities for People, Not for Profit: Critical Urban Theory and the Right to the City*, London; New York: Routledge, 2012, σελ. 64

18 Brenner Neil, Peter Marcuse, Margit Mayer, *"Cities for People, Not for Profit: Critical Urban Theory and the Right to the City"*, London; New York: Routledge, 2012, σελ. 15

19 Marcuse Peter, *"From Critical Urban Theory to the Right to the City. In Cities for People, Not for Profit: Critical Urban Theory and the Right to the City"*, Brenner, Neil, Peter Marcuse, and Margit Mayer (eds). London; New York: Routledge, 2012, σελ. 34,35

να επικεντρώνονται στο να μπορούν να ελέγχουν το πλεόνασμα. Αναλύοντας περαιτέρω την άποψη αυτή, σημειώνει «η διεκδίκηση του δικαιώματος στην πόλη με την έννοια που προανέφερα πρόκειται για κάποιου είδους διεκδίκηση των μεταρρυθμιστικών δυνάμεων που μπορούν να ελέγξουν τις διαδικασίες αστικοποίησης, τους τρόπους που οι πόλεις μας μπορούν να κατασκευαστούν και να ανακατασκευαστούν, και όλα αυτά να συμβούν με ουσιαστικό και ριζοσπαστικό τρόπο»²⁰. Συνολικά, πρόκειται για ένα συλλογικό παρά ατομικό δικαίωμα από τη στιγμή που το να αλλάξει η πόλη εξαρτάται από την άσκηση συλλογικής δύναμης πάνω στις διαδικασίες αστικοποίησης. Εξαρτάται δηλαδή από κάτι πολύ περισσότερο από την ατομική πρόσβαση στους πόρους που προσφέρει η πόλη²¹.

Ο Don Mitchell κάνει μια συσχέτιση της θεωρίας του Lefebvre με τον δημόσιο χώρο. Εστιάζει στο ότι η πόλη είναι ένας χώρος στον οποίο πρέπει να συμμετέχουν όλοι οι πολίτες. Αν την αντιμετωπίζουμε με αυτό τον τρόπο, θα δούμε ότι προκύπτουν και εφευρίσκονται, νέοι τρόποι κατοίκησης²². Μας υπενθυμίζει ότι δικαιώματα, τα οποία θεωρούμε δεδομένα, όπως το δικαίωμα συνάθροισης και χρήσης του δημόσιου χώρου, είναι σχετικά καινούρια κατορθώματα. Σύμφωνα με τον Mitchell, πρόκειται για αμφισβητούμενες έννοιες και δίνονται απρόθυμα στους πολίτες από τους έχοντες εξουσία. Συμπεραίνει λοιπόν ότι, το δικαίωμα στον δημόσιο χώρο δε θα πρέπει ποτέ να θεωρείται δεδομένο. Δε θα χαρακτηρίζαμε επομένως την πόλη ως πεδίο συμμετοχικών διαδικασιών, αλλά περισσότερο ως χώρο που απαλλοτριώνεται από την ισχυρή κοινωνικά τάξη και τα οικονομικά συμφέροντα²³. Σταδιακά ο δημόσιος χώρος παράγεται **για εμάς παρά από εμάς**. Υποστηρίζει ότι οι πολίτες πρέπει να ξανά-οικειοποιηθούν τον αστικό χώρο μέσω πολιτικής επιστράτευσης που επιδιώκει τον έλεγχο του πολίτη πάνω στην δημιουργία του δημόσιου χώρου.

20 Harvey David, *"Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution"*, New York: Verso, 2012, σελ. 2

21 Harvey David, *"The Right to the City"*, New Left Review, no. 53 (October). II: 23–40, σελ.23

22 Mitchell Don, *"The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space"*, New York: Guilford Press, 2003, σελ. 17, 18

23 Mitchell Don, *"The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space"*, New York: Guilford Press, 2003, σελ. 14, 15

Οι προβληματισμοί που εξέφρασε ο Lefebvre σχετικά με το «δικαίωμα στην πόλη», όσον αφορά στη διάκριση μεταξύ της σχεδιασμένης πόλης και της εμπειρικής, μπορούν να παρομοιαστούν με τις καταγγελίες της Jacobs σχετικά με τις «από πάνω προς τα κάτω» κατασκευαστικές πρακτικές των σύγχρονων πόλεων. Είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε ότι οι επιθέσεις του καθενός στον σύγχρονο αστικό σχεδιασμό έχουν ουσιαστική και κοινή βάση. Και οι δύο συγγραφείς κατήγγειλαν τις υφιστάμενες πρακτικές αστικής σχεδίασης ως υπερβολικά αφαιρετικές και γεωμετρικές, ενώ ταυτόχρονα τόνιζαν πόσο βασική ήταν η ανάγνωση του τρόπου που βιώνει ο χρήστης την πόλη, διαμορφώνοντάς την με όρους πολυπλοκότητας και κίνησης²⁴.

Η κριτική που ασκείται στον δημόσιο χώρο μέσα από τις θεωρήσεις αυτές, που είχαν τις απαρχές τους στο 1960, εξελίσσονται και εντείνονται, σύμφωνα με τον David Harvey, από το 1980 και έπειτα, μέσω του οικονομικού μοντέλου των νεοφιλελεύθερων πρακτικών, τις οποίες θα αναλύσουμε εκτενέστερα στη συνέχεια. **Πάνω σε αυτές τις θεωρήσεις έχει βασιστεί και η έννοια του «tactical urbanism», η οποία όπως θα δούμε παρακάτω, υποστηρίζει την ενεργό δράση του πολίτη με σκοπό να επιφέρει αλλαγές στο αστικό περιβάλλον στο οποίο ζει και κινείται, όταν οι επεμβάσεις της κρατικής εξουσίας κρίνονται ανεπαρκείς και δεν ικανοποιούν τις ανάγκες του.**

24 Hirt Sonia, Zahm Diane, *"The urban wisdom of Jane Jacobs"*, London: Routledge, 2012, σελ. 27, 28

2-2 Εισαγωγή του όρου “Tactical Urbanism”

Σε πολλές πόλεις ανά τον κόσμο, υπάρχει ένα διαρκώς εξελισσόμενο ενδιαφέρον για αστικές παρεμβάσεις μικρής κλίμακας, οι οποίες δεν είναι αποτέλεσμα συγκεκριμένου κρατικού πρωτοκόλλου, και οι οποίες αναδιαμορφώνουν τον αστικό χώρο. Για διαφορετικούς λόγους και με διαφορετικές προθέσεις, μεμονωμένα άτομα, κοινωνικές ομάδες, μη κερδοσκοπικοί οργανισμοί, επιχειρήσεις, επενδυτές ενίοτε και οι ίδιες οι κυβερνήσεις, δίνουν σταδιακά το έναυσμα για αλλαγές στο δημόσιο χώρο. Αυτό είτε προέρχεται από μία μικρή ομάδα ανθρώπων που αποσκοπεί στην επίλυση ενός άμεσου προβλήματος της περιοχής τους, είτε από μία πιο γενικευμένη κοινωνική απαίτηση, η ικανοποίηση της οποίας απαιτεί τη συμμετοχή περισσότερων φορέων. Το συμπέρασμα είναι ότι έχει αρχίσει και διαμορφώνεται μια μεταβολή στην υπάρχουσα κατάσταση. Ο κόσμος προσπαθεί να γίνει πιο αποτελεσματικός και αποδοτικός με τα εφόδια που έχει στη διάθεσή του. Μεμονωμένα άτομα και κοινωνικές ομάδες χρησιμοποιούν το διαδίκτυο για να συγκεντρώσουν χρήματα για τοπικά έργα. Ταυτόχρονα, τα κοινωνικά δίκτυα και μπλογκ συνεισφέρουν στην διάδοση αυτών των ιδεών και δράσεων, ενώ ακόμα και το ίδιο το κράτος έχει αρχίσει να χρησιμοποιεί τις μεθόδους αυτές (μικρής κλίμακας επεμβάσεις), ώστε να επικοινωνεί με τον κόσμο και να ενημερώνεται για τις ανάγκες και τις απαιτήσεις του σχετικά με τη πόλη.

Η λέξη «**tactic-τακτική**» αναφέρθηκε πρώτη φορά από τον Γάλλο εθνολόγο και ιστορικό ιδεών *Michel de Certeau*, ο οποίος, εκτός των άλλων, ασχολήθηκε με τον αστικό χώρο και τους τρόπους «**τακτικής**» με τους οποίους ο άνθρωπος λειτουργεί και κινείται στην καθημερινότητά του. Αντίθετα με την έννοια της στρατηγικής, η οποία, κατ' αυτόν, είναι συνυφασμένη με τους θεσμούς και τις δομές της εξουσίας, μια «**τακτική**» εισχωρεί μέσα στο χώρο, αποσπασματικά, δεν τον καταλαμβάνει αλλά ούτε και τον κρατάει σε απόσταση. Η έννοια της στρατηγικής λοιπόν, διαμορφώνει και επιβάλλει την παραγωγή του χώρου ενώ η τακτική τον χρησιμοποιεί, τον διαχειρίζεται και τον μετατρέπει. Οι «τακτικές», παρότι το γεγονός ότι εξαρτώνται από τις δυνατότητες που προσφέρουν οι περιστάσεις, δεν υπακούουν στο νόμο του τόπου, εφόσον δεν καθορίζονται από αυτόν. Επειδή λοιπόν δεν αναφέρονται σε συγκεκριμένες τοποθεσίες, εξαρτώνται πολύ

από το χρόνο- δηλαδή είναι πάντοτε σε ετοιμότητα για ευκαιρίες που πρέπει να αδράξουν²⁵. Οι «τακτικές» διεισδύουν μέσα στα συστήματα, ικανοποιώντας διαφορετικά συμφέροντα και επιθυμίες. Λειτουργούν επίσης, από κάτω προς τα πάνω, εκτελώντας παρεμβάσεις στις μικρότερες κλίμακες με έναν πειραματικό, προσαρμοστικό, προσωρινό και ενίοτε αντιδραστικό τρόπο που επηρεάζει μικρές αστικές περιοχές, οι οποίες έχουν την ικανότητα να επιδράσουν είτε θετικά είτε αρνητικά σε άλλα συστήματα του αστικού δικτύου, με μία διαφορετική λογική από αυτήν των επεμβάσεων καθαρής στρατηγικής²⁶.

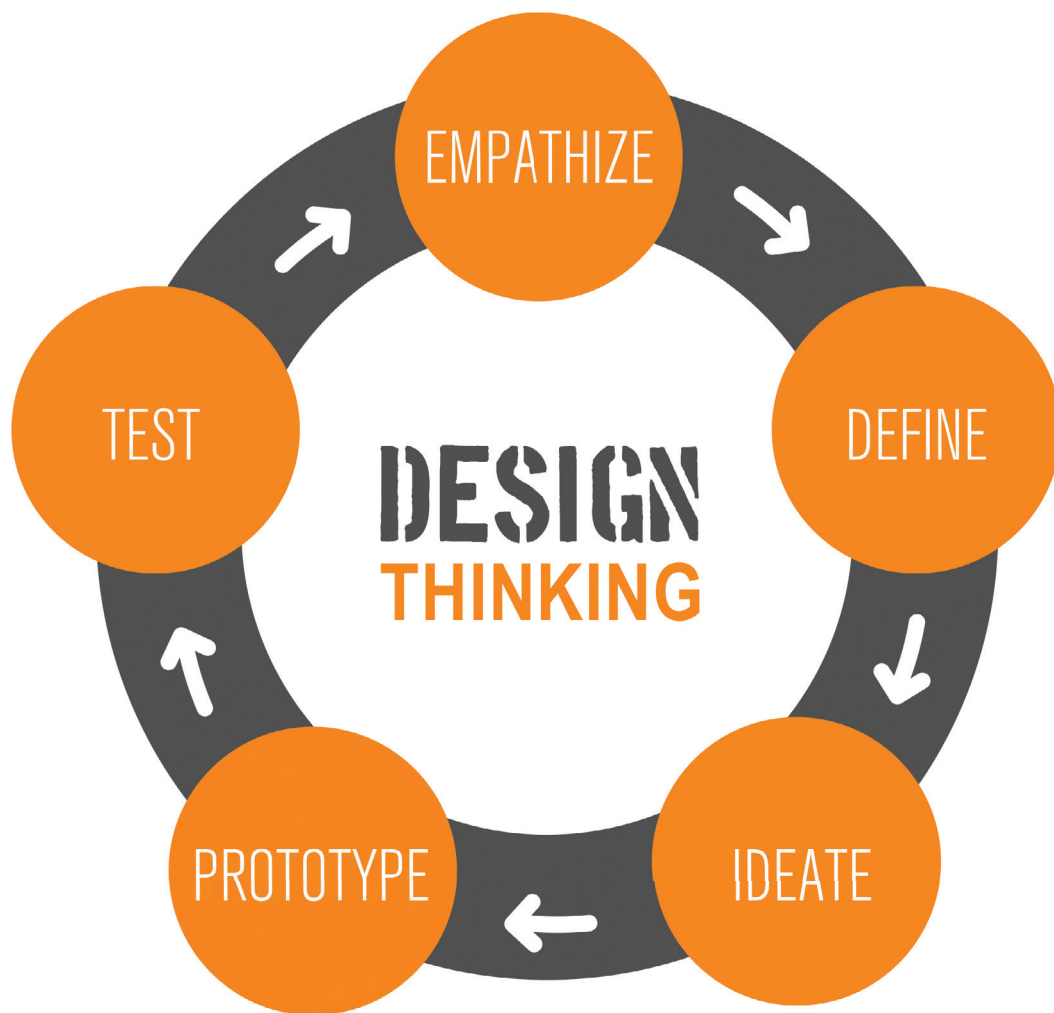
Τι εννοούμε λοιπόν με τον όρο «**tactical urbanism**»;

Ο όρος αυτός εισήχθηκε πρώτη φορά από τον Anthony Garcia και Mike Lydon και επεξηγείται διεξοδικότερα στο βιβλίο τους *“Tactical Urbanism: Short term action for long term change”* (2010). Πρόκειται για αλλαγές μικρής κλίμακας εντός της πόλης, κύριοι παράμετροι των οποίων είναι ότι εκτελούνται με χαμηλό κόστος, είναι μικρής διάρκειας (με την έννοια του προσωρινού), εύκολες στην εφαρμογή, αυθόρμητες συμμετοχικές επεμβάσεις τοπικού χαρακτήρα που συνήθως υποκινούνται με κίνητρο τα προβλήματα που αντιμετωπίζει μια κοινότητα-περιοχή και τα οποία χρήζουν άμεσης παρέμβασης. Για τέτοιου είδους παρεμβατικές ενέργειες στην πόλη, έχουν δοθεί διάφορες ονομασίες, όπως: «guerrilla urbanism, DIY urbanism, hactivism, pop-up urbanism κτλ». Υπάρχει μια τάση για συγχώνευση όλων αυτών των ενεργειών στο ενιαίο φάσμα του «tactical urbanism». Αυτό συμβαίνει διότι στο αρχικό τους στάδιο έχουν συνήθως κοινή βάση, με την έννοια ότι όλες ξεκινούν ως εν μέρει παράνομες και ανεπίσημες παρεμβάσεις στον αστικό χώρο, από ανθρώπους-ομάδες που παίρνουν την κατάσταση στα χέρια τους, άσχετα με το πώς εξελίσσονται στη συνέχεια.

Αλλωστε, ο ίδιος ο όρος «tactical urbanism», έτσι όπως διατυπώνεται στο βιβλίο-εγχειρίδιο των Lydon και Garcia, έχει ως στόχο χαμηλού κόστους, προσωρινές επεμβάσεις που αποβλέπουν σε μελλοντική αναγνώριση, είτε από το κρατικό μηχανισμό της πόλης, είτε από κάποιον ιδιωτικό φορέα, μεταβαίνοντας σταδιακά σε μια κατάσταση μονιμότητας. Το βασικό

25 Certeau, Michel de, *“The practice of everyday life”*, University of California Press, Berkeley, 1984

26 L. King, Kathleen, *“Designing vacancy: Vacant land and urban systems in Detroit”*, Ml. M.Sc. University of Colorado Denver, 2012, σελ. 53

5| Design Thinking (The streets plan Collaborative)

επιχείρημα που προβάλλεται για την οικειοποίηση τέτοιου είδους τακτικών από όσο το δυνατόν περισσότερους φορείς είναι ότι, σε περίπτωση αποτυχίας της εκάστοτε ενέργειας, η επιστροφή στην προϋπάρχουσα κατάσταση πραγματοποιείται εύκολα και χωρίς μεγάλο χρηματικό κόστος.

Αρκετά προβλήματα που συναντώνται κατά την υλοποίηση των εφαρμογών του «*tactical urbanism*» οφείλονται στην ανεπάρκεια των παγιωμένων σχεδιαστικών προγραμμάτων – masterplan. Μια αποτελεσματική αντιμετώπιση της ανεπάρκειας αυτής θα ήταν η ενσωμάτωση των αρχών του «*tactical urbanism*», ως προσωρινές δράσεις σε ένα ευρύτερο και μεγάλης διάρκειας όραμα. **Μια προσέγγιση τακτικής είναι κατάλληλη σε περιπτώσεις που είναι απαραίτητη η επίλυση τοπικών αστικών προβλημάτων σε κλίμακα δρόμου και οικοδομικού τετραγώνου και όχι στις μεγάλης κλίμακας προσεγγίσεις μιας πόλης ή περιφέρειας.**

Συνοψίζοντας τα παραπάνω, θα λέγαμε ότι οι πρακτικές του «*tactical urbanism*» προσφέρουν τα εξής πλεονεκτήματα :

- Ευελιξία
- Χαμηλό κόστος
- Άμεση δράση
- Μικρή κλίμακα
- Συμμετοχή του πολίτη
- Δικαίωμα στην επανάληψη, στη δοκιμή και στο σφάλμα
- Εύκολη επαναφορά στην προτέρα κατάσταση

Ένα από τα πιο σημαντικά προτερήματα του «*tactical urbanism*» είναι η ευελιξία. Το γεγονός ότι οι παγιωμένες σχεδιαστικές πρακτικές – masterplan, πάσχουν από στατικότητα στις λύσεις που προσφέρουν, αποτελεί αντικείμενο συζήτησης εδώ και πολλές δεκαετίες. Σαν συνέπεια, τα πραγματικά κίνητρα ενός θεσμοθετημένου σχεδίου μπορούν να χαθούν μέσα από τις πολυάριθμες φάσεις ρυθμίσεων και εφαρμογών²⁷. Οι πρακτικές του «*tactical urbanism*» μπορεί να είναι πιο αποτελεσματικές στην εκτέλεση πρωτότυπων ιδεών χάρη στην ευέλικτη προσέγγισή τους, η οποία διατηρείται κατά τις σχεδιαστικές

27 Taylor, Nigel, "Urban Planning Theory Since 1945", Sage Publications Ltd, London, 1998

και εκτελεστικές φάσεις. Αντανακλώντας τη θεωρία του de Certeau, οι τακτικές αυτές παρουσιάζουν έμφυτη ευελιξία, εξαιτίας της έλλειψης προγραμματισμού και προγραμματισμένης διαχείρισής τους. Σύμφωνα με τη θεωρία του Lefebvre για το χώρο, οι τακτικές εμπεριέχουν την ευελιξία που επιτρέπει στην κοινότητα να επικεντρώνεται στην καλλιέργεια μιας ιδέας παρά να δημιουργεί ιδανικούς, συγκεκριμένου χρονικού ορίου, στόχους. Το χαμηλό κόστος των εφαρμογών τακτικής παραμένει ιδιαίτερα χρήσιμο όσον αφορά στη δεδομένη οικονομική κατάσταση. Η απόκλιση στο κόστος μεταξύ της κατασκευής μιας προσωρινής και μιας μόνιμης εγκατάστασης είναι σημαντική. Το κόστος των επεμβάσεων τακτικής είναι πολύ χαμηλό συγκριτικά με το κόστος μόνιμου χαρακτήρα επεμβάσεων. Στην περίπτωση που η επέμβαση δεν λειτουργήσει με το επιθυμητό αποτέλεσμα, δεν δαπανώνται υπέρογκα ποσά και δεν εξαντλούνται τα κρατικά κονδύλια²⁸. Το χαμηλό κόστος επιτρέπει την άμεση υλοποίηση ενός τέτοιου έργου.

Αυτή είναι και η βασική διαφορά μεταξύ του «tactical urbanism» και των κανονιστικών σχεδιαστικών πρακτικών. Η παραδοσιακή προσέγγιση σχεδιασμού απαιτεί χρόνια μόνο για την ολοκλήρωση της φάσης της λήψης αποφάσεων. Η μεγάλη χρονική διάρκεια που σχετίζεται με τις παραδοσιακές σχεδιαστικές πρακτικές και την υλοποίησή τους, πρόκειται για χρόνιο πρόβλημα-ακόμα και ο Baron Haussmann παραδέχτηκε ότι τα σχέδια του για το Παρίσι ήταν ξεπερασμένα πριν καν ολοκληρωθούν²⁹. Η μικρή κλίμακα των επεμβάσεων του «tactical urbanism» είναι χαρακτηριστικό το οποίο από μόνο του συνεπάγεται χαμηλό κόστος, γρήγορη δράση και ευελιξία. Οι σχεδιαστικές πρακτικές στρατηγικής κρίνονται πολύ ευρείες για να αναλύσουν τα ζητήματα κάθε δρόμου και οικοδομικού τετραγώνου. Η αναγκαία παράλειψη μικρής κλίμακας αστικών προβλημάτων παρουσιάζει μια ξεκάθαρη ευκαιρία για το «tactical urbanism» να συνεισφέρει στην έννοια του masterplan. Αναπόσπαστο στοιχείο της διαδικασίας αυτής είναι μια από «κάτω προς τα πάνω» προσέγγιση των αστικών προβλημάτων. Μέσα από την οπτική σκοπιά της κοινότητας εντοπίζονται τα προβλήματα και θεσπίζονται καινοτόμες λύσεις υποκινούμενες από τους πολίτες. Επιτρέποντας στην κοινότητα να συμμετάσχει ενεργά στη βελτίωση μιας περιοχής,

28 Talen Emily, "Charter of the New Urbanism" (Second Edition ed.), USA: McGraw Hill, 2013, σελ. 151

29 Bishop Peter, Williams Lesley, "The Temporary City", London: Routledge, 2012, σελ. 182

δημιουργείται μια πιο αποτελεσματική και ελκυστική μέθοδος συμμετοχικού σχεδιασμού. Οι επεμβάσεις τακτικής λειτουργούν επαναληπτικά, αναπροσαρμόζοντας κάθε φορά τη διαδικασία και το σχεδιασμό τους. Το τελικό σχέδιο βελτιώνεται και διαμορφώνεται από τις επιτυχίες και αποτυχίες κάθε επανάληψης των πειραματικών δράσεων³⁰. Εφόσον οι επαναλήψεις αυτές είναι χαμηλού κόστους και προσωρινές, έχουν και χαμηλό ρίσκο.

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι ενώ και οι πρακτικές «tactical urbanism» και αυτές του masterplan επεμβαίνουν στον αστικό χώρο, η καθεμία το κάνει με τον δικό της τρόπο, αφού είναι εκ φύσεως διαφορετικές και άρα μη συγκρίσιμες. Η κλίμακα καθώς και το κόστος κάθε δράσης είναι διαφορετικά, ενώ συγχρόνως η καθεμία αποβλέπει στην εκπλήρωση του δικού της στόχου. Οι επεμβάσεις του «tactical urbanism» δεν αναφέρονται σε κάποια ολιστική προσέγγιση του χώρου, όπως αυτές των προγραμματισμένων σχεδιαστικών πρακτικών, αλλά αντίθετα, όπως προαναφέρθηκε, δύνανται να λειτουργήσουν καλύτερα όταν αποτελούν εργαλείο και κομμάτι τους.

Γενικότερα οι πρακτικές του *masterplan* και του σχεδιασμού, αποτελούν τους συνήθεις τρόπους μελέτης της αστικής κλίμακας και έχουν την δυνατότητα να απεικονίσουν από μια οπτική με μεγάλο εύρος, γεωγραφικές περιοχές όπως μια περιφέρεια ή μια πόλη. Αυτού του είδους η προσέγγιση καλύπτει ένα μεγάλο φάσμα αναγκών και πόρων για καθορισμένο χρονικό διάστημα. Οι τρεις βασικές προβληματικές τους, ασχολούνται με την περιεκτικότητα του σχεδιασμού, την σύλληψη και τις πολιτικές του ρυθμίσεις³¹. Λαμβάνοντας υπόψη τη λειτουργία της εν λόγω προσέγγισης ιστορικά αλλά και στο σήμερα, είναι ξεκάθαρο ότι η έννοια του σχεδιασμού-masterplan ποτέ δεν ασχολήθηκε με την επίλυση μικρής κλίμακας κοινοτικών προβλημάτων. Όσο ο δημόσιος τομέας συνεχίζει να πάσχει από έλλειψη χρηματοδοτήσεων και πολιτικής ομοφωνίας, ο σχεδιασμός και η υλοποίηση των σχεδιαστικών προγραμμάτων θα εξακολουθήσει να επηρεάζεται. Οι ελλείψεις που παρουσιάζουν οι προαναφερθείσες σχεδιαστικές πρακτικές έχουν ως συνέπεια την παραμέληση πολλών αστικών χώρων. Το ζήτημα αυτό έχει οδηγήσει στη δημιουργία μικρής διάρκειας

30 Συνέντευξη με τον Mike Lydon, 2013

31 Harr, C. M, "The Master Plan: An Impermanent Constitution. Urban Housing and Planning", 20 (3), 1955, σελ. 361

6| Τα γεγονότα που συντελούν στην ενίσχυση της χρήσης των τακτικών του "Tactical Urbanism"

λύσεων τακτικής. Η προσέγγιση «tactical urbanism» παρουσιάζεται ως εναλλακτική μέθοδος για την επίλυση αστικών προβλημάτων.

Ίσως αν οι υφιστάμενες μέθοδοι προγραμματισμένης σχεδίασης έδιναν μεγαλύτερη βάση στη μικρή κλίμακα, να μην οδηγούμασταν στην προαναφερθείσα κρίση του δημόσιου χώρου και να μην προέκυπταν τέτοιου είδους εναλλακτικές προσεγγίσεις. Οι υποστηρικτές των προσεγγίσεων αυτών, συμφωνούν στο ότι η έλλειψη εμπιστοσύνης στον κρατικό μηχανισμό, καθώς και η οικονομική ύφεση του ιδιωτικού και δημόσιου τομέα, συνηγορούν στην αναποτελεσματικότητα των παραδοσιακών σχεδιαστικών πρακτικών³². Ταυτόχρονα, όπως ο David Harvey αναφέρει «η κρίση της παγκόσμιας αστικοποίησης ενδυναμώνεται διαρκώς». Η αντίληψη ότι παρεμβατικές ενέργειες στην πόλη πρέπει να γίνονται αποκλειστικά και μόνο, αφού όλες οι λύσεις και οι χρηματικοί πόροι έχουν βρεθεί, αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό για παράλυση, καθώς η διαδικασία αυτή μπορεί να πάρει και χρόνια μέχρι να φτάσει σε στάδιο υλοποίησης³³. Όσον αφορά στο σήμερα, είναι γεγονός ότι οι πόλεις, όπως και οι ίδιοι οι άνθρωποι, έχουν επηρεαστεί από τη παγκόσμια οικονομική ύφεση. Στην κλίμακα της πόλης, το γεγονός αυτό έχει σαν συνέπεια να μειώνονται ακόμα περισσότερο τα χρηματικά κονδύλια που αφορούν τις επενδύσεις στο δημόσιο χώρο. Η κατάσταση αυτή έχει προκαλέσει την αγανάκτηση του πολίτη, ο οποίος επιζητά πιο αποτελεσματικές και άμεσες λύσεις για τη βελτιστοποίηση του χώρου που δρα και κινείται. Ο σχεδιασμός μίας πόλης είναι μια διαδικασία που επιτρέπει επιδιορθώσεις, μεταβολές και προσθήκες. Είναι αρκετά ουτοπικό να θεωρούμε ότι ένας σχεδιασμός θεωρείται ολοκληρωμένος, εφόσον έχουν ελεγχθεί και αποφασιστεί όλοι οι παράμετροί του.

32 Bishop, Peter, Williams Lesley, "The Temporary City", London: Routledge, 2012, σελ. 179

33 Gadahno Pedro, "Uneven Growth: Tactical Urbanism for expanding Megacities", New York: The Museum of Modern art, 2014, σελ.29

κεφάλαιο 3

Η πόλη και η κρίση του σύγχρονου οικονομικού μοντέλου

- 3-1 Από το Μοντέρνο Κίνημα στο νεοφιλελευθερισμό
- 3-2 Οι αντιφάσεις του νεοφιλελευθερισμού

3-1 Από το Μοντέρνο Κίνημα στο νεοφιλελευθερισμό

Όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, από το 1960 άρχισε να ασκείται κριτική στη δομή και μορφή των σύγχρονων πόλεων, η οποία εντείνεται από το 1980 και μετά, κατά κύριο λόγο μέσω της άσκησης κριτικής στο οικονομικό μοντέλο της εποχής, καταλήγοντας στο σήμερα. Στην ενότητα αυτή, θα αναλύσουμε εκτενέστερα την εικόνα των σημερινών πόλεων και σε ποια προβλήματα καλούνται να δώσουν λύσεις οι πρακτικές του «tactical urbanism».

Ο ρόλος του αρχιτέκτονα εμπεριείχε πάντοτε έναν διφορούμενο χαρακτήρα. Σε διάφορες ιστορικές περιόδους η έννοια της αρχιτεκτονικής γινόταν αντιληπτή ως αντικείμενο των εχόντων εξουσία. Από τη στιγμή που τα χρήματα, τα υλικά και η κατοχή γης ήταν απαραίτητα στοιχεία για να δημιουργήσει και από τη στιγμή που η άρχουσα τάξη ήταν η μόνη δύναμη ικανή να του τα παραχωρήσει, ο αρχιτέκτονας εξ'ορισμού ταυτιζόταν με την εξουσία. Στο πλαίσιο αυτό, οι αρμοδιότητές του περιορίζονταν στην μελέτη και κατασκευή, στοιχεία που του έδιναν κύρος και αξιοπρέπεια, με την προϋπόθεση ότι στην πορεία δεν θα ασχολείτο με τα κίνητρα και τις συνέπειες των κατασκευών του. Έτσι με την άνοδο του συντηρητισμού, η αρχιτεκτονική κατευθύνθηκε προς την εξειδίκευση. Ωστόσο, η υποταγή στην εξειδίκευση η οποία λειτούργησε με επιτυχία σε πολλές ανθρώπινες δραστηριότητες, στην αρχιτεκτονική δεν βρήκε παρόμοιο αντίκρισμα. Αν αναλογιστούμε το πλαίσιο γύρω από το οποίο έχουν στηθεί οι σχολές αρχιτεκτονικής άρα και η προετοιμασία των αρχιτεκτόνων, θα παρατηρήσουμε μια διφορούμενη σύζευξη μεταξύ τέχνης και τεχνολογίας. Το ακαδημαϊκό καλλιτεχνικό πλαίσιο ακύρωνε τη δημιουργία οποιασδήποτε πρότασης που σχετιζόταν με την τεχνολογία, ενώ η τεχνολογία είχε τη δύναμη να μετατρέψει την αφηρημένη καλλιτεχνική έκφραση που σχετιζόταν με την τέχνη σε κάτι το κοινότυπο. Η συνύπαρξη των δύο αυτών εννοιών επιβράδυναν την επιστημονική μεταμόρφωση της αρχιτεκτονικής και διέκοψαν την επαφή της με τους κοινωνικούς μετασχηματισμούς της εποχής. Έτσι, η έλλειψη πειθαρχίας στην ίδια την δομή της αρχιτεκτονικής, την έσωσε από την εξειδίκευση, οδηγώντας την όμως στην ασάφεια, η οποία αποτελεί και τον πυρήνα του σημερινού προβλήματος.

Σε αυτό το σημείο κανείς δε μπορεί να αμφισβητήσει την ύπαρξη του Μοντέρνου Κινήματος, το οποίο καλλιέργησε πολλές ιδέες και πρωταγωνιστές – ήρωες. Το εν λόγω κίνημα αποτέλεσε σημαντική ευκαιρία για πολιτιστική ανανέωση της αρχιτεκτονικής. Η αξιοπιστία όμως της αρχιτεκτονικής, δηλαδή κατά πόσο είναι ικανή να έχει κοινό, αποτελεί αμφιλεγόμενο ζήτημα. Σε αυτό το σημείο, τίθεται ένα βασικό ερώτημα: ποιο είναι το κοινό της αρχιτεκτονικής; οι ίδιοι οι αρχιτέκτονες; οι πελάτες που αναθέτουν το έργο; Ο λαός- όλοι οι άνθρωποι που χρησιμοποιούν την αρχιτεκτονική;

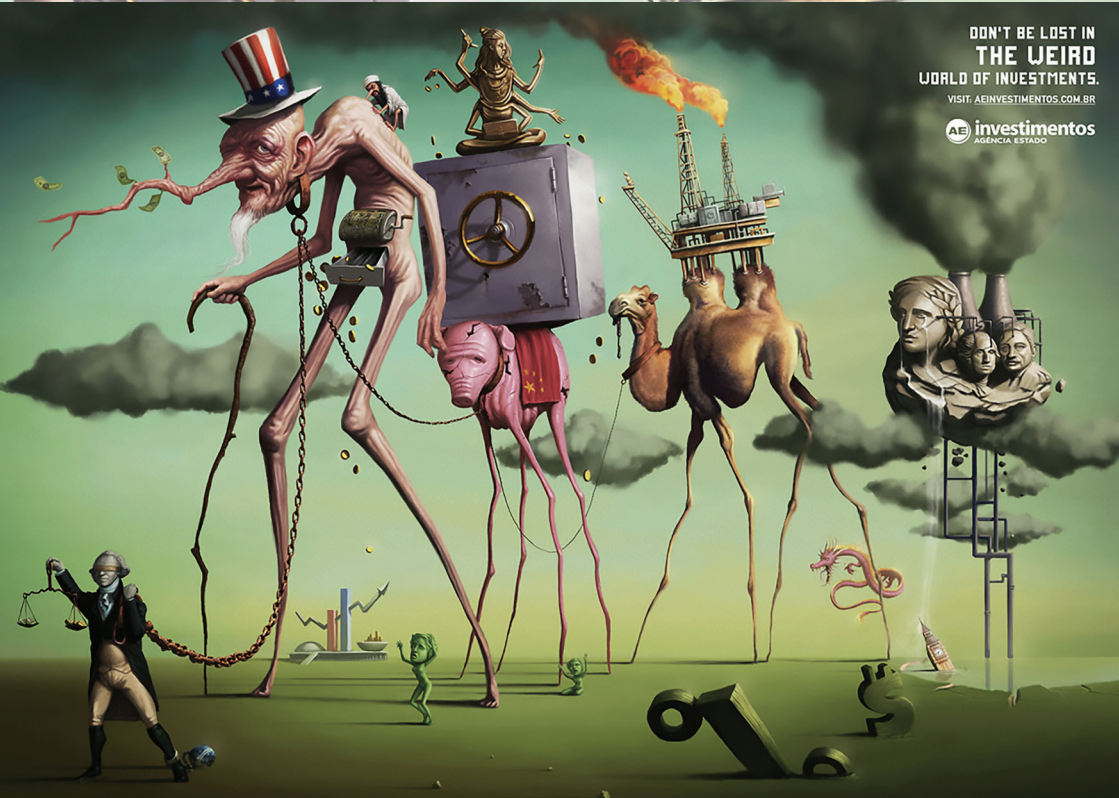
Εάν η τρίτη υπόθεση είναι αληθής- ότι δηλαδή το σύνολο των ανθρώπων που χρησιμοποιούν την αρχιτεκτονική αποτελούν και το κοινό της, τότε η παρουσία και το αποτέλεσμα της δουλειάς του Μοντέρνου Κινήματος και των πρωτεργατών του, πρέπει να μελετώνται από διαφορετική οπτική σκοπιά από αυτήν που προωθεί το ίδιο το Μοντέρνο. Δε μπορεί να παραλειφθεί το γεγονός ότι το Μοντέρνο Κίνημα διατήρησε βασικά ελαττώματα της ασαφούς κατάστασης από την οποία προέκυψε. Το πιο χαρακτηριστικό φαίνεται πως είναι η στοχευμένη συμπεριφορά της ελίτ. Παρ' όλα αυτά, η κριτική που ασκείται σε αυτήν, δεν επικεντρώνεται στο γεγονός ότι τις διαδικασίες πραγματικής ανανέωσης τις διαχειρίζεται ένας μικρός αριθμός ανθρώπων, κυρίως διότι αυτό ίσχυε πάντοτε, αλλά μεγαλύτερο προβληματισμό φαίνεται να δημιουργούν οι επιλογές των δραστηριοτήτων τους. Το πεδίο το οποίο το Μοντέρνο Κίνημα επιδίωκε να κατακτήσει (και τα κατάφερε), ήταν αυτό το οποίο ήδη αποτελείτο από την ακαδημαϊκή ή επιχειρηματική αρχιτεκτονική. Ένα πεδίο που περιοριζόταν αυστηρά στις σχέσεις μεταξύ επιχειρηματία και πελάτη, κατόχους γης, κριτικούς και αρχιτέκτονες. Ένα πεδίο δομημένο πάνω σε ένα δίκτυο συμφερόντων της οικονομικά ισχυρής κοινωνικής τάξης. Πρόκειται για μια κατάσταση η οποία εξαιρούσε οτιδήποτε σε οικονομικούς, κοινωνικούς, πολιτιστικούς και αισθητικούς όρους το οποίο δεν έβρισκε σύμφωνη την ισχυρή τάξη³⁴.

Είναι γεγονός ότι ορισμένοι από τους πρωτεργάτες του Μοντέρνου Κινήματος είχαν την πρόθεση και παρήγαγαν έργα πέρα από τα συγκεκριμένα όρια, αλλά πάντοτε αποκλίνοντας ελάχιστα από την ισχυρή τους θέση, ουδέποτε βιώνοντας την κατάσταση από την άλλη όψη του νομίσματος, αυτή του πολίτη, του κοινού δηλαδή που κάνει χρήση της αρχιτεκτονικής και του χώρου. Οι ιδέες και τα επιτεύγματα

34 Knox Paul, Pinch Steven, "Urban Social Geography", Pearson Education Limited, London, 2006, σελ. 52

DON'T BE LOST IN
THE WEIRD
WORLD OF INVESTMENTS.
VISIT: AEINVESTIMENTOS.COM.BR
AE investimentos
AGÊNCIA ESTADO

7| "Don't be lost in the weird world of investments", το έργο ονομάζεται "AE investimentos: Strange" (2008), πρόκειται για μία εικόνα που δημιουργήθηκε από την εταιρία του Leo Burnett για μια διαφημιστική καμπάνια της AE investimentos από τον εικονογράφο Tiegso Hoisel.

τέτοιων ανθρώπων (πχ Loss, le Corbusier) έχουν ανεκτίμητη αξία, η οποία είναι καθοριστική για την αρχιτεκτονική. Παρ' όλα αυτά, εκπροσωπούν ένα μικρό φάσμα στο χώρο των άλυτων προβλημάτων του σύγχρονου αστικού περιβάλλοντος, στο οποίο ενεργεί και κινείται ο άνθρωπος. Με το να αποστασιοποιείται από το πραγματικό πλαίσιο της κοινωνίας και τις βασικές της ανάγκες, η ελιτίστικη συμπεριφορά του Μοντέρνου Κινήματος τονίζει τον πλεονασμό της αρχιτεκτονικής και δημιουργεί το πρόβλημα που χαρακτηρίζει τη μορφή των σημερινών πόλεων³⁵.

Το γεγονός αυτό συντέλεσε σαφώς στη δημιουργία της σημερινής κατάστασης των εκκολαπτόμενων πόλεων του κεφαλαίου. Αυτά τα αστικά κέντρα φιλοξένησαν κρατικές και εμπορικές έδρες που εξυπηρέτησαν τις πολιτικές, στρατιωτικές και οικονομικές ανάγκες της κυρίαρχης τάξης εξουσίας και εξελίχθηκαν σε μονοπώλια που προσκαλούσαν τα πλήθη με όλο και αυξανόμενο ρυθμό. Όσον αφορά στον εξορθολογισμό του χώρου, θα λέγαμε ότι αντανάκλα εν μέρει την επιθυμία του σύγχρονου κράτους να αποκτήσει κάποιο βαθμό πολιτικής νομιμότητας αλλά και την ανάγκη να διευκολυνθεί η ίδια η καπιταλιστική αστικοποίηση, καθώς οι πόλεις φαίνεται πως πάντοτε επιζητούν το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα. Η εμφάνιση νομοθετικών και θεσμικών καινοτομιών όπως ήταν τα νέα καθεστώτα χρηματοδότησης, επέτρεψαν την ανοικοδόμηση μεγάλης κλίμακας έργων και σηματοδότησαν την επέκταση των συντονιστικών ικανοτήτων του κράτους. Τα στοιχεία αυτά αποτελούν τη βάση της **φιλελεύθερης** ιδεολογίας, η οποία στηρίζεται στην αρχή ότι οι ελεύθερες, ανταγωνιστικές αγορές αντιπροσωπεύουν το καλύτερο δυνατό μηχανισμό για την κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη.

Η αρνητική ωστόσο έκφανση της θέσης αυτής είναι ότι συχνά προκύπτουν αγορές που είναι απελευθερωμένες από κρατικές παρεμβάσεις αλλά και δράσεις του κοινωνικού συνόλου. Ο **νεοφιλελευθερισμός** εμφανίστηκε πρώτη φορά στα τέλη της δεκαετίας του 1970 ως πολιτική απάντηση στρατηγικής στη μείωση της κερδοφορίας των βιομηχανιών μαζικής παραγωγής. Η βασική ιδέα είναι ότι το καθαρά ανταγωνιστικό μοντέλο της αγοράς θα πρέπει να είναι ο προτιμώμενος μηχανισμός, όχι μόνο για τη διάθεση καταναλωτικών προϊόντων, αλλά και για τις δημόσιες υπηρεσίες μέχρι και

35 Jones Peter Blundell, Petrescu Doina, Till Jeremy, "Architecture and Participation", Spon Press, New York, 2005, σελ. 20, 21, 22

μεγάλης κλίμακας αστικές υποδομές (από εμπορικά κέντρα μέχρι και συστήματα μαζικής μεταφοράς). Ο νεοφιλελευθερισμός τάσσεται υπέρ της ελεύθερης αγοράς και των μειωμένων δικαιοδοσιών της κυβέρνησης. Το υποκείμενο πολιτικό μήνυμα βασίζεται στην άποψη ότι οι αγορές είναι καλύτερες στο να κατανοήσουν τις ανάγκες του ανθρώπου από ό,τι είναι οι κυβερνήσεις και οι κρατικοί μηχανισμοί³⁶.

Στο πλαίσιο αυτό, νεοφιλελεύθερα δόγματα είχαν αναπτυχθεί για να δικαιολογήσουν, μεταξύ άλλων, την απελευθέρωση του κρατικού ελέγχου επί της βιομηχανίας, τη μείωση της φορολογίας των επιχειρήσεων, την ιδιωτικοποίηση δημόσιων υπηρεσιών και περιουσιακών στοιχείων, τη διάλυση προγραμμάτων κοινωνικής πρόνοιας, την ενίσχυση της διεθνούς κινητικότητας των κεφαλαίων και την εντατικοποίηση του τοπικού ανταγωνισμού. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, ο νεοφιλελευθερισμός είχε καθοριστεί ως η κυρίαρχη πολιτική και ιδεολογική μορφή καπιταλιστικής παγκοσμιοποίησης.

Οι στρατηγικές του νεοφιλελευθερισμού, συχνά επιδεινώνουν τα προβλήματα που κανονικά επιδιώκουν να λύσουν όπως είναι η οικονομική στασιμότητα και ανεργία και οδηγούν σε απρόβλεπτα αποτελέσματα. Το τοπίο του νεοφιλελευθερισμού χαρακτηρίζεται λοιπόν, άνισο και ασταθές. Η αστική κλίμακα είναι η περιοχή όπου κρίνονται όλα. Η έλλειψη χρηματοδοτήσεων, καθώς και ένα ευρύ φάσμα ανικανοποίητων αναγκών που προκύπτουν από τη λιτότητα των κοινωνικών-κρατικών συστημάτων, έχουν συσσωρευτικά αρνητικές συνέπειες για τις πόλεις³⁷.

Τα προγενέστερα παραδείγματα αστικών παρεμβάσεων – από τα μοντερνιστικά-κρατικιστικά προγράμματα της μεταπολεμικής εποχής στα νεοφιλελεύθερα, που καθορίζονται από τους κανόνες της αγοράς της περιόδου του 1980 και έπειτα, δεν κρίνονται πλέον βιώσιμα. Ο David Harvey αναφέρει ότι «Η κρίση της παγκόσμιας αστικοποίησης ενδυναμώνεται διαρκώς. Οι μεγαλουπόλεις, και οι ευρύτερες οικονομικές περιοχές στις οποίες στηρίζονται, φαίνεται να είναι ανεπαρκώς εξοπλισμένες σε λειτουργικούς και οικονομικούς όρους, για να επιλύσουν τα τερατώδη

36 Watson Sophie, Bridge Gary, *"The new Blackwell companion to The City"*, Wiley-Blackwell, 2011, σελ. 55

37 Watson Sophie, Bridge Gary, *"The new Blackwell companion to The City"*, Wiley-Blackwell, 2011, σελ. 83, 84

προβλήματα διακυβέρνησης και κοινωνικών διαπληκτισμών που τίθενται». Σε αυτό το περιβάλλον, ο Harvey επισημαίνει: «βρισκόμαστε εν μέσω μίας μεγάλης κρίσης - οικολογικής, κοινωνικής και πολιτικής- της παγκόσμιας αστικοποίησης, δίχως να το αντιλαμβανόμαστε»³⁸.

Όλες οι πόλεις παγκοσμίως έχουν υποστεί αυξημένη αγοραιοποίηση του οικονομικού και πολιτικού τους συστήματος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα υπήρξε και η μετατόπιση στις αρχές των πολιτικών κυβερνήσεων, από μια καθαρά κοινωνική κατανομή των πραγμάτων και συλλογικής κατανάλωσης, προς τα μοντέλα επιχειρησιακής ανάπτυξης, παρέχοντας έτσι ένα ευνοϊκό οικονομικό περιβάλλον για ιδιωτικές επενδύσεις κεφαλαίου. Αυτό δηλαδή που ο Harvey είχε σημειώσει παλαιότερα ως στροφή από την αστική διαχείριση στην επιχειρηματικότητα. Προέκταση αυτού είναι η παραγωγή κινήτρων ιδιωτικών εταιριών να επενδύσουν σε πτυχές του δημόσιου τομέα (όπως είναι συνεργασίες δημοσίων-ιδιωτικών φορέων, μεταξύ κεντρικής και τοπικής αυτοδιοίκησης, καθώς και η χρηματοδότηση έργων υποδομής από ιδιωτικούς φορείς). Αυτό αποτελεί μια μορφή ιδιωτικοποίησης που έχει ευρύτερα συζητηθεί στον τομέα του αστικού σχεδιασμού, όσον αφορά την ιδιωτικοποίηση του δημόσιου χώρου.

38 Gadahnho Pedro, *"Uneven Growth: Tactical Urbanism for expanding Megacities"*, New York: The Museum of Modern art, 2014, σελ.29

3-2 Οι αντιφάσεις του νεοφιλελευθερισμού

Ο νεοφιλελευθερισμός των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών διαδικασιών υπεισέρχεται στην αστική ανάπτυξη, στις σχεδιαστικές και κυβερνητικές πρακτικές, ωθώντας τις σε μια αγοραστικά προσανατολισμένη κατεύθυνση. Ωστόσο, οι όροι νεοφιλελευθερισμός και σχεδιασμός σπάνια αναφέρονται στην ίδια φράση. Η έννοια του νεοφιλελεύθερου σχεδιασμού σε κάποιους φαίνεται αντιφατική, ενώ σε άλλους μπορεί να αποτελεί σημάδι για «παραίτηση». Καθώς ο αστικός σχεδιασμός γίνεται ολοένα και πιο νεοφιλελεύθερος και επιχειρηματικός, σοβαρές αντιφάσεις προκύπτουν στη διακυβέρνηση των πόλεων. Η κατακερματισμένη και αποκλίνουσα φύση των σχεδιαστικών προτάσεων στις πολιτικοοικονομικές αστικές πολιτικές που ακολουθούνται, θεωρείται εκδήλωση του νεοφιλελεύθερου σχεδιασμού. Σε αυτό το πλαίσιο, μια νεοφιλελεύθερη προσέγγιση δεν σημαίνει κατ' ανάγκη την ικανοποίηση των αναγκών και των απαιτήσεων των ιδιωτικών φορέων της αγοράς, αλλά μάλλον υπογραμμίζονται οι προκλήσεις που εμπεριέχει ο σχεδιασμός σε πόλεις με νεοφιλελεύθερα καθεστώτα οι οποίες πρέπει να ανταποκρίνονται σε αντιφατικές διαδικασίες. Ο νεοφιλελεύθερος σχεδιασμός μπορεί να γίνει καλύτερα κατανοητός ως η ενσάρκωση ενός συνόλου αντιφατικών αστικών στοιχείων που εκ προοιμίου χαρακτηρίζουν το σύγχρονο αστικό νεοφιλελευθερισμό σε όλο το δυτικό κόσμο. Επομένως, παρατηρούμε μια μετατόπιση από τον παραδοσιακό παρεμβατικό τρόπο σχεδιασμού όσον αφορά στις χρήσεις γης, προς μια πιο νεοφιλελεύθερη σχεδιαστική δυναμική η οποία απαιτεί περισσότερο ευέλικτους μηχανισμούς παρεμβάσεων.

Ο σχεδιασμός στο πλαίσιο του νεοφιλελευθερισμού προϋποθέτει ότι πλέον η βελτίωση του δομημένου και φυσικού περιβάλλοντος απαιτεί συντονισμένη προσπάθεια μεταξύ του κράτους και των ιδιωτικών φορέων. Αυτό υπαγορεύει μια σύνθετη αναμόρφωση των σχέσεων μεταξύ του κράτους και της αγοράς στην οποία το κράτος όχι μόνο «χάνει την εξουσία» αλλά κερδίζει έναν πιο ενεργό ρόλο στην εισαγωγή των αρχών της αγοράς στο σχεδιασμό μέσω τοπικών, εθνικών, και διεθνών κανονιστικών μεταρρυθμίσεων. **Παρ' όλα αυτά, αν τα ιδιωτικά συμφέροντα δεν επικρατούν απλώς αλλά γίνονται κύριοι ρυθμιστές, το ίδιο το πεδίο της εφαρμογής του σχεδιασμού, η δημόσια λήψη αποφάσεων και η διαμόρφωση**

των χρήσεων γης, θα βρεθούν σε περιβάλλον ρευστότητας.

Κατά τη διαδικασία της δημόσιας υποχώρησης, η ατομική ευθύνη και η ατομική ελευθερία γίνονται κεντρικό σημείο αναφοράς στην οργάνωση των πόλεων και τοπίων. Αυτό υπονοεί μια αρκετά ιδιόρρυθμη κατανόηση της αστικής ελευθερίας και ατομικότητας. «Ελευθερία» κάτω από αυτή την νέα νεοφιλελεύθερη υποκειμενικότητα σημαίνει ελευθερία από τη γραφειοκρατία και τις κρατικές χορηγίες. **Οι πολίτες τότε, μετατρέπονται σε «αυτοδιοικούμενους επιχειρηματίες» που έχουν την υποχρέωση να επιδιώξουν την προσωπική τους βελτίωση, την εκπλήρωση των στόχων τους και συγχρόνως την υποχρέωση να είναι «ελεύθεροι» στην πόλη των ατελείωτων επιλογών και πόρων.**

Στο πλαίσιο αυτό προκύπτει και η αντίφαση των νεοφιλελεύθερων πρακτικών. Ενώ κάποιος θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι η ατομική ελευθερία και η ιδιωτική πρωτοβουλία που χαρίζουν τα νεοφιλελεύθερα καθεστώτα θα μπορούσαν να βρουν αντίκρισμα και να ερμηνευτούν κατά μια έννοια μέσω του «δικαιώματος στην πόλη», το πρόβλημα εστιάζεται στο ότι είναι αποκλειστικά στο χέρι του πολίτη να μεγιστοποιήσει το προσωπικό του όφελος. Δεν μπορούν πλέον οι κάτοικοι των αστικών κέντρων, ως υποκείμενα του νεοφιλελευθερισμού, να στρέψουν τις απαιτήσεις τους σε κυβερνητικούς παράγοντες της πόλης, με σκοπό αυτοί να εγγυηθούν την ευημερία τους. Η πόλη μετατρέπεται σε δικαίωμα και το δικαίωμα σιγά-σιγά αντικαθίσταται από την πόλη ως δυνατότητα και ευκαιρία³⁹.

Στο πλαίσιο αυτό, αναπτύσσεται και το ίδιο το «tactical urbanism», το οποίο να μεν στηρίζεται στην ελεύθερη ατομική πρωτοβουλία, από τους βασικούς του στόχους όμως είναι να προκαλέσει την κοινωνική συμμετοχή και να δημιουργήσει απαντήσεις στις πραγματικές επιθυμίες του πολίτη. Όπως είδαμε, η θεωρία του νεοφιλελευθερισμού περί ατομικής ελευθερίας δημιουργεί το πάτημα για την καλλιέργεια τέτοιου είδους πρακτικών, εμπεριέχει όμως τον κίνδυνο να σφετεριστεί τις βασικές αρχές των προσεγγίσεων αυτών (δικαίωμα στην πόλη, συμμετοχή) για να επικυρώσει πολλές από τις επιλογές και πρακτικές του. Το φαινόμενο αυτό έκανε την εμφάνισή του ξεκάθαρα όταν οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές του '80 και έπειτα,

39 Tuna Tasan-Kok, Guy Baeten, "Contradictions of Neoliberal Planning: Cities, Policies, and Politics", Springer Science+Business Media B.V, 2012, σελ. 1-3,62,118, 208-209

8| Αφίσσα Γάλλων Φοιτητών, ελλ. Εγώ Συμμετέχω, Εσύ Συμμετέχεις, Αυτός Συμμετέχει, Εμείς Συμμετέχουμε, Εσείς Συμμετέχετε... Αυτοί Κερδίζουν, 1969 "

ενέτασσαν τον συμμετοχικό σχεδιασμό στα πολιτικά τους προγράμματα.

Η έννοια του συμμετοχικού σχεδιασμού δεν είναι νέα. Η ιστορία του είναι αρκετά περίπλοκη και έχει περάσει από διάφορες φάσεις. Ο συμμετοχικός σχεδιασμός εμφανίζεται στις αρχές της δεκαετίας του '50 και του '60, στα πλαίσια της κοινωνικής αμφισβήτησης και της απαίτησης για άμεση και πραγματική εμπλοκή των πολιτών στις διαδικασίες. Οι βαθιές εξεγέρσεις και συγκρούσεις πιέζουν το κράτος να ενσωματώσει και πολλές φορές να προωθήσει παρεμβάσεις συμμετοχικού σχεδιασμού.

Ήδη από τη δεκαετία του '80, οι νεοφιλελεύθερες κυβερνήσεις, προωθούν τον ιδιωτικό τομέα με αποτέλεσμα το ζήτημα της συμμετοχής να παραγκωνιστεί και να επικρατήσει μία επιστροφή στις κλασικές μορφές σχεδιασμού. Από το '90 και μετά, ο συμμετοχικός σχεδιασμός μπαίνει στα πολιτικά προγράμματα των κυβερνήσεων αλλά παρ' όλα αυτά απέχει πολύ από την «πραγματική συμμετοχή». Οι κυβερνητικές πολιτικές σε Ευρώπη και Η.Π.Α έκαναν την συμμετοχή ένα απαραίτητο κομμάτι των δημοσίων έργων. Όντας επίσημα πλέον θεσμοθετημένη, μη συμμετοχή αποτελεί μια ακόμα προϋπόθεση για να πάρει έγκριση και χρηματοδότηση το έργο. Όπως είδαμε και παραπάνω, η συμμετοχή γίνεται ένα οργανωμένο, και πιθανά χειραγωγήσιμο, μέρος οποιουδήποτε έργου ανάπλασης, στο οποίο οι χρήστες υποτίθεται πως καλούνται να εκφράσουν την γνώμη τους, αλλά η διαδικασία την καταπνίγει.

Ένας μετασχηματισμός παρατηρείται στις πρακτικές του '60 γύρω από τη συμμετοχή, τη δημιουργικότητα και την κοινότητα. Αυτοί οι όροι δεν αποτελούν πια μια ανατρεπτική και αντιεξουσιαστική δύναμη, αλλά είναι πλέον ο ακρογωνιαίος λίθος μιας μεταβιομηχανικής οικονομικής πολιτικής. **Με την άνοδο των νεοφιλελεύθερων κυβερνήσεων και της παγκοσμιοποίησης, το κοινωνικό κράτος συρρικνώνεται και μαζί με την ιδιωτικοποίηση, προωθείται μια νέα έννοια της συμμετοχής στην κοινωνία, που μετατρέπει σε μέρος της ατομικής ευθύνης ζητήματα που στο παρελθόν αποτελούσαν ευθύνη του ίδιου του κράτους**⁴⁰.

40 Bell Bryan, Wakeford, Fisher Katie Thomas, "Expanding Architecture: Design as Activism", Εισαγωγή, An architecture of change, Jose L. Gamez, Susan Rogers, σελ. 19-20, Metropolis Book, Νέα Υόρκη, 2008

Stadtstaat ist ein Sozialstaat (kind of).

Governance.
By Everyone.

Interurban
Corridor

Stuttgart-Utrecht
Strategic Partners. Strategic Partners.

SOCIOCONNECT
Wir sind verbunden.

9| Αφίσα για την έκθεση "Metahaven: 'stadtstaat' a scenario for merging cities" (2009), ελλ. η πόλις-κράτος είναι ένα κοινωνικό κράτος (kind of).

Αυτή η άποψη της κοινωνίας, στην οποία οι πολίτες δεν θεωρούνται ούτε ως ορθολογιστικά άτομα (όπως θα συνέβαινε στα πλαίσια του αυστηρού φιλελευθερισμού) αλλά ούτε και ως «κοινωνικά ανθρώπινα όντα» (όπως θα γινόταν υπό τις παραδοσιακές αρχές του κράτους πρόνοιας) δημιουργεί συνέπειες ως προς τις λύσεις των πολιτικών προβλημάτων που προκύπτουν. Τονίζει το πόσο ουσιαστικό είναι να υπάρχει αμοιβαιότητα στις υποχρεώσεις μεταξύ κράτους και πολιτών. **Η παλιά έκφραση «πρέπει να παρέχουμε τις συνθήκες για μια καλή ζωή» τώρα σημαίνει τη δημιουργία ισχυρών κοινωνιών με ενεργό δράση του υπεύθυνου πολίτη.**

Τα τελευταία χρόνια γίνεται μια προσπάθεια ώστε η θεωρία του σχεδιασμού να στραφεί προς τη «διαβουλευτική» παράδοση. Ο πρώην μοντερνιστικός σχεδιασμός, προσπάθησε να παρατηρήσει την πόλη από ένα πλεονεκτικό σημείο, να αναγνωρίζει τον παλμό της αστικής ζωής, να παρεμβαίνει μέσω μιας κεντρικής Αρχής και να δημιουργεί ένα πλαίσιο καλής ζωής. Όπως έχει προαναφερθεί, λειτούργησε με αυτό τον τρόπο ώστε να σώσει τις πόλεις από την καταστροφή, να ανασύρει τις μάζες μακριά από τη φτώχεια και να αναδιαρθρώσει τον αστικό ιστό ώστε να ανταποκρίνεται στους στόχους του «μοντέρνου». Δεν λαμβάνει υπόψη όμως την ποικιλομορφία και μεταβλητότητα της πόλης, με αποτέλεσμα οι επεμβάσεις του να είναι απόλυτες και καθοριστικές και δεν αντιμετώπιζε τον σχεδιασμό ως διαδικασία διαμεσολάβησης μεταξύ αντιτιθέμενων συμφερόντων και ανησυχιών, ο οποίος επεμβαίνει σε σχεσιακές δυναμικές⁴¹.

Αντίθετα, η διαβουλευτική παράδοση καλεί τους σχεδιαστές να ενεργούν ως διαμεσολαβητές που μπορούν να αξιοποιήσουν τη λαϊκή γνώση και να εκπροσωπήσουν τους ανίσχυρους. Να αναφερθούν σε θέματα κοινού ενδιαφέροντος, να αναζητήσουν ρεαλιστικές λύσεις και να εργαστούν με τις ατέλειες, αβεβαιότητες και διαφωνίες, να επαναπροσδιορίσουν τις σχεδιαστικές στρατηγικές και να τις θεωρήσουν ως «οράματα κινήτρων» αντί για σχέδιο δράσης. Να δέχονται ότι οι παρεμβάσεις είναι συγκεκριμένες και πειραματικές και όχι συνολικές και οριστικές. Να παρεμβαίνουν με σεβασμό σύμφωνα με τις αρχές της δημοκρατίας. Συνοπτικά, η προσέγγιση των ζητημάτων

41 Watson Sophie, Bridge Gary, "The new Blackwell companion to The City", Wiley-Blackwell, 2011, σελ. 1322

δημοσίου ενδιαφέροντος είναι ένας συνδυασμός οραματιστικού σχεδιασμού και δημοκρατικής διαβούλευσης. Μέχρι στιγμής, η διαβουλευτική παράδοση έχει παραμείνει αποφασιστικά ανθρωπιστική. Η αναφορά της στην εξουσία βασίζεται στην ενδυνάμωση των κοινοτήτων και την οικοδόμηση της κοινωνικής φωνής που διαμεσολαβεί μεταξύ των ενδιαφερόμενων μερών. **Στόχος είναι ο εξανθρωπισμός της πόλης με την επιστροφή της εξουσίας και του ελέγχου στους πολίτες.**

Μικρές κλίμακας, βασισμένες στην κοινότητα, πρωτοβουλίες αναλαμβάνουν να δώσουν άμεσες λύσεις σε επείγοντα, καθημερινά προβλήματα αποτελώντας κοινωνικές καινοτομίες. Καλλιτέχνες, αρχιτέκτονες και σχεδιαστές, αλλά πολλές φορές και διάφορες κοινωνικές ομάδες, παίρνουν αυτόνομα πρωτοβουλίες για την δημιουργία δημόσιων και κοινοτικών χώρων που προσφέρουν έδαφος για διαφορετικές χρήσεις, εμπλέκουν ποικίλες ομάδες ενδιαφερομένων και αποτελούν κριτική στον συνήθη σχεδιασμό του χώρου. Αυτές οι σχεδιαστικές παρεμβάσεις είναι πολιτικά θεμελιώδους σημασίας καθώς αποκαλύπτουν τις πραγματικές απαιτήσεις και κάνουν εμφανή τα ελαττώματα της υπάρχουσας πολιτικής. Κοινωνικά δρουν σαν ελαφριές υποδομές, συνεργάζονται με την πόλη σε τοπικό επίπεδο έτσι ώστε να προσφέρουν στις γειτονιές τις αναγκαίες υπηρεσίες και εγκαταστάσεις που τους λείπουν. **Οι κοινωνικοί μηχανισμοί πίσω από αυτές τις πρωτοβουλίες δημιουργούν νέες μορφές διαπραγμάτευσης, συμμετοχής και συνεργασίας.** Ο συμμετοχικός σχεδιασμός σήμερα, δεν μπορεί να αναφέρεται σε μία συγκεκριμένη εκδοχή της συμμετοχής, διότι οι εκδοχές της συμμετοχής ποικίλουν. Στην εργασία αυτή θα εστιάσουμε στο πως εντάσσεται η συμμετοχή στην περίπτωση του “tactical urbanism”.

κεφάλαιο 4

Αναλύοντας το φαινόμενο: "Tactical Urbanism"

- 4-1 Η κλιμάκωση των δράσεων του "tactical urbanism":
από την παρανομία στη θεσμοθέτηση
- 4-2 Οι δράσεις του "tactical urbanism"
- 4-3 "Tactical Urbanism" και ερωτήματα σχετικά με
ισότητα και gentrification
- 4-4 "Tactical Urbanism" στο πλαίσιο του
νεοφιλελευθερισμού

TOP DOWN

Mayors | City Councilors | Municipal Departments

BOTTOM UP

Citizen Activists | Community Groups | Neighborhood Organizations

4-1 Η κλιμάκωση των δράσεων του "Tactical Urbanism": από την παρανομία στη θεσμοθέτηση

Οι δράσεις «tactical urbanism» αποτελούν παρεμβάσεις τακτικής στο δημόσιο χώρο, οι οποίες, όπως έχει προαναφερθεί, σύμφωνα με τον *Michel de Certeau*, διεισδύουν μέσα στα συστήματα, ικανοποιώντας διαφορετικά συμφέροντα και επιθυμίες. Λειτουργούν επίσης, από κάτω προς τα πάνω, εκτελώντας παρεμβάσεις στις μικρότερες κλίμακες με έναν πειραματικό, προσαρμοστικό, προσωρινό και ενίοτε αντιδραστικό τρόπο που επηρεάζει μικρές αστικές περιοχές, οι οποίες έχουν την ικανότητα να επιδράσουν είτε θετικά είτε αρνητικά σε άλλα συστήματα του αστικού δικτύου. Άλλωστε, ο τρόπος που παρουσιάζουν οι Mike Lydon και Anthony Garcia (τα άτομα που ουσιαστικά εισήγαγαν τον όρο του «tactical urbanism») στο βιβλίο τους τις δράσεις αυτές, κάνει εμφανές το γεγονός ότι η καθεμία βρίσκεται σε μία διαφορετική φάση αναγνώρισης, κινούμενες σε μια κλίμακα που ξεκινά από το «παράνομο» και μη εγκεκριμένο και καταλήγει σε ορισμένες περιπτώσεις στο απολύτως νομιμοποιημένο-θεσμοθετημένο. Όπως και να έχει, αξίζει να σημειωθεί ότι όλες οι δράσεις ξεκινούν με μοναδικό γνώμονα το κοινωνικό συμφέρον και εκτελούνται, όπως είδαμε σε προηγούμενη ενότητα, με την ενεργό δράση και συμμετοχή του πολίτη.

Όπως είναι αναμενόμενο, οι περισσότερες δράσεις στην πρώιμή τους φάση, πέρασαν από το στάδιο της παρανομίας ή από το στάδιο κατά το οποίο δεν ήταν απολύτως νόμιμες. Παραπάνω είδαμε ότι οι επεμβάσεις «tactical urbanism» δικαιολογούν την κατάσταση αυτή, καθώς έχουν στηριχτεί στο θεωρητικό πλαίσιο γύρω από το «δικαίωμα στην πόλη». Παρ' όλα αυτά, είναι λογικό να υπάρχουν αντιδράσεις από κάποιους, σχετικά με το ότι δεν αποτελούν αποτέλεσμα συγκεκριμένου ρυθμιστικού προγράμματος του κράτους. Παρακάτω θα δούμε πως αντιμετωπίζει το «tactical urbanism» το συγκεκριμένο γεγονός.

Δεδομένου ότι αναφερόμαστε σε δημοκρατικά καθεστώτα και λαμβάνοντας υπόψη τους ιστορικούς περιορισμούς, προκύπτει το ερώτημα του αν υπάρχει επί της ουσίας δημόσιος χώρος που να είναι ελεύθερος και αξιοποιήσιμος. Ο Mitchell προσφέρει το εξής επιχειρήμα: η κατασκευή του δημόσιου χώρου και της σχετιζόμενης ελευθερίας

11| "Danny Woo Garden" - Seattle. Ο συγκεκριμένος κήπος καθώς και άλλοι σαν αυτόν, δημιουργήθηκαν από κατοίκους της περιοχής χωρίς να εντάσσονται επίσημα στην προγραμματισμένη μορφή του δημόσιου χώρου. Φωτογραφία: Jeffrey Hou.

και διαφάνειάς του, πάντα απαιτούσε επαγρύπνηση και δράσεις. «Η έννοια του δημόσιου χώρου ποτέ δεν ήταν εγγυημένη. Κερδιζόταν πάντα μέσω συντονισμένων αγώνων» (Mitchell-2003). Παρόμοια η Watson (2006) υποστηρίζει ότι ο δημόσιος χώρος είναι πάντα κατά κάποιο τρόπο σε μια κατάσταση ανάγκης, δεν είναι ποτέ πλήρης ενώ βρίσκεται πάντα υπό διεκδίκηση. Ο Mitchell ισχυρίζεται επίσης ότι «ο αγώνας είναι ο μόνος τρόπος που το δικαίωμα στο δημόσιο χώρο μπορεί να διατηρηθεί και ο μόνος τρόπος όπου η κοινωνική δικαιοσύνη μπορεί να εξελιχθεί». Κατά τη γνώμη του, ένας χώρος μπορεί να γίνει δημόσιος μέσα από κινητοποιήσεις σε αυτόν και της σκόπιμης κατάληψής του.

Σήμερα, καθώς όλο και περισσότεροι δημόσιοι χώροι είναι σε μεγάλο βαθμό οργανωμένοι και ιδιωτικοποιημένοι, γίνονται προσπάθειες από άτομα και κοινότητες για μεγαλύτερη ελευθερία. Αυτές οι δράσεις, παρά τη προσωρινή τους φύση, αντιτίθενται σε αυτό που ο Sorkin (1992) χαρακτηρίζει ως το «τέλος του δημόσιου χώρου»⁴². Σε ένα πιο καθημερινό επίπεδο, προθέσεις πολιτών και άτυπες δραστηριότητες έχουν δημιουργήσει νέες χρήσεις και μορφές αστικού χώρου. Περιλαμβάνουν αυθόρμητες εκδηλώσεις, μη προβλεπόμενες χρήσεις και μια ποικιλία δραστηριοτήτων που αψηφούν ή ξεφεύγουν από τους ισχύοντες κανόνες και κανονισμούς. Αυτές οι καθημερινές πρακτικές μετατρέπουν τους αστικούς χώρους σε αυτό που ο Watson αποκαλεί «ένα τοπίο δυναμικότητας, διαφοράς και ευχάριστων συναντήσεων». Μια τέτοια περίπτωση αποτελεί το κίνημα των κοινοτικών κήπων στην Βόρεια Αμερική αλλά και σε άλλα μέρη όπου χιλιάδες κενοί ή εγκαταλελειμμένοι χώροι (συμπεριλαμβανομένων δημόσιων αλλά και ιδιωτικών ακινήτων) έχουν μετατραπεί σε παραγωγικά οικόπεδα και τόπους καλλιέργειας, αναψυχής, συγκέντρωσης και εκπαίδευσης από τις κοινότητες. Αυτού του είδους αλλά και άλλες μορφές κοινωνικών ανοιχτών χώρων, έχουν αναδειχθεί σε εναλλακτικά συστήματα πάρκων σε διάφορες πόλεις⁴³.

Με τον τρόπο που οι πόλεις και συγχρόνως οι κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές τους διαστάσεις εξακολουθούν να αλλάζουν, οι λειτουργίες, η σημασία και η παραγωγή του δημόσιου χώρου έχουν επίσης

42 Sorkin Michael, "Variations on a Theme Park: : The New American City and the End of Public Space", New York: Hill and Wang, 1992

43 Hou Jeffrey, "Insurgent Public Space Guerrilla urbanism and the remaking of contemporary cities", Routledge, 2010, σελ. 7, 9

εξελιχθεί με το χρόνο. Η δημιουργία «παράνομων» πρακτικών προτείνει μια διαδικασία κατασκευής της πόλης διαφορετική από την

θεσμοθετημένη έννοια της αστικότητας, η οποία συνδέεται με την έννοια του masterplan και των κανονιστικών ρυθμίσεων. Σε αντίθεση με τη συμβατική πρακτική του αστικού σχεδιασμού, η οποία τείνει να κυριαρχείται από επαγγελματίες και ειδικούς, οι περιπτώσεις του «tactical urbanism» που ανήκουν στο φάσμα των «παράνομων-μη εγκεκριμένων» δράσεων, προέρχονται από μεμονωμένα άτομα ή ομάδες που επιθυμούν να παίξουν ένα ξεχωριστό ρόλο στη διαμόρφωση του σύγχρονου αστικού περιβάλλοντος, αμφισβητώντας τους επίσημους κανονισμούς. Αντί να υπόκεινται σε σχεδιαστικές ρυθμίσεις ή τις συχνά περιορισμένες συμμετοχικές ευκαιρίες, οι πολίτες και οι ομάδες πολιτών μπορούν να αναλάβουν πρωτοβουλίες από μόνοι τους για να κάνουν αλλαγές. Όσο οι αστικοί πληθυσμοί και οι κουλτούρες γίνονται όλο και περισσότερο ετερογενείς, μια αυξανόμενη παρουσία και αναγνώριση των πολιτιστικών και κοινωνικών διαφορών, έχουν κάνει την παραγωγή και χρήση του δημόσιου χώρου μια ιδιαίτερα ανταγωνιστική διαδικασία. Αντανακλώντας τις τρέχουσες πολιτιστικές, οικονομικές και χωρικές μεταβολές των πόλεων, η δημιουργία μη εγκεκριμένων (παραβατικών) ενεργειών, αντιπροσωπεύει μια αυξανόμενη ποικιλία δράσεων και πρακτικών, που επιτρέπουν την ενδυνάμωση τέτοιων αμφισβητήσεων. Αν θεωρήσουμε ότι ο δημόσιος χώρος ενισχύει την καλλιέργεια προσωπικοτήτων, νοημάτων και κοινωνικών σχέσεων, τότε ίσως να μπορούσαμε να πούμε ότι οι «παραβατικοί» δημόσιοι χώροι είναι εκείνοι στους οποίους εναλλακτικές προσωπικότητες, νοήματα και σχέσεις μπορούν να εξελιχθούν, να αρθρωθούν, ακόμα και να θεσπιστούν. Μέσα από τη ποικιλία των δράσεων και πρακτικών, οι παραβατικοί δημόσιοι χώροι επιτρέπουν τη συμμετοχή και τις δράσεις μεμονωμένων ατόμων και ομάδων στην ανανέωση της πόλης, δημιουργώντας μια αρένα πολιτικών ανταλλαγών και συζητήσεων. Μέσω της συνεχούς έκφρασης και αμφισβήτησης, η παρουσία και δημιουργία των παραβατικών δημόσιων χώρων λειτουργεί ως βαρόμετρο της δημοκρατικής ευημερίας και της ένταξης της σημερινής μας κοινωνίας.

Ως προς την έννοια του «tactical urbanism», θα ήταν υπερβολή να αποκαλέσουμε αυτά τα φαινόμενα αστικών πρακτικών οργανωμένες διαμαρτυρίες ή οριστικές αντιστάσεις. Ενώ η προσοχή τους προσανατολίζεται προς τις

ίδιες τις επεμβάσεις, οι δράσεις παραμένουν ανεπίσημα οργανωμένες και έχουν περιορισμένο πεδίο εφαρμογής. Αν και ορισμένα άτομα αντιμετωπίζουν τα πρότζεκτ τους ως ένα είδος εκστρατείας (πχ. μια σειρά παρόμοιων παρεμβάσεων σε πολλαπλές τοποθεσίες ή πόλεις), και μπορεί ακόμα να συνδέουν τις δράσεις με ανώτερες πολιτικές πεποιθήσεις (πχ οικολογία ή απόψεις πάνω σε συγκεκριμένα θέματα αστικής πολιτικής), δεν δίνουν έμφαση σε ακτιβιστικές ή ακόμα και καλλιτεχνικές ετικέτες και δεν εκφράζουν κάποιο ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την προώθηση των ιδίων ή της δουλειάς τους, αλλά ούτε και στη δημιουργία ευρύτερων ριζοσπαστικών ή επαναστατικών πολιτικών δηλώσεων ή αλλαγών. Οι ίδιες οι παρεμβάσεις αποτελούν βελτιώσεις μόνο συγκεκριμένων χώρων ή τύπου χώρων, με επιδράσεις που είναι πολύ πιο τυχαίες από εκείνες μιας οργανωμένης διαμαρτυρίας.

Ο Douglas σε ερωτήσεις που έθεσε σε συμμετέχοντες τέτοιων δράσεων, επισημαίνει ότι, ενώ ήταν σε θέση να εξηγήσουν με σαφήνεια τα κίνητρά τους, φάνηκαν λιγότερο βέβαιοι όταν ρωτήθηκαν για πιο μακροπρόθεσμους στόχους ή ευρύτερες επιπτώσεις. Ορισμένες από τις δράσεις που ανέφεραν είχαν πιο στοχευμένο χαρακτήρα (βελτίωση δρόμων, αναζωογόνηση κάποιου χώρου), ενώ άλλες πιο διφορούμενο όπως είναι η αλλαγή του τρόπου που βιώνουμε και σκεφτόμαστε το δημόσιο χώρο, αλλά ταυτόχρονα χωρίς να καταλύουμε τις τοπικές αρχές, πόσο μάλλον «το σύστημα». Κύριος σκοπός τους είναι να κάνουν ένα τμήμα της πόλης καλύτερο. Στην πραγματικότητα, το κοινό που έχουν οι δημιουργοί αυτών των πολλαπλών έργων είναι η προσπάθεια να συμβάλλουν θετικά – από κάτω προς τα πάνω – στις αξίες, χρήσεις ή νοήματα κάποιου συγκεκριμένου χώρου. Η διαδικασία αυτή διαφοροποιεί τις δράσεις αυτές από άλλες παράνομων χωρικών αλλαγών και υπονοεί πολύ διαφορετικές συνέπειες για τις αστικές κοινότητες⁴⁴.

44 Douglas C. C. Gordon, "Do-It-Yourself Urban Design 'Improving' the City through Unauthorized, Creative Contributions, Presented in the Regular Session on Popular Culture at the American Sociological Association annual conference in Las Vegas", 2011, σελ. 6, 7

Είδη πρακτικών **TACTICAL URBANISM**

Η βελτίωση της ζωτικότητας των πόλεων συνήθως ξεκινάει από την κλίμακα της γειτονιάς, του δρόμου, του οικοδομικού τετραγώνου ή και από μεμονωμένες παρεμβάσεις μικρής κλίμακας, οι οποίες είναι καινοτόμες και έρχονται ως αποτέλεσμα δημιουργικότητας και κοινωνικής συμμετοχής. Κάθε περίπτωση που θα αναλύσουμε είναι ξεχωριστή, καθώς λειτουργεί ως εργαλείο για τη σύνθεση του γενικότερου φάσματος των πρακτικών του «tactical urbanism». Παρακάτω παρατίθενται οι κατηγορίες στις οποίες ανήκουν τα παραδείγματα των δράσεων που θα αναπτύξουμε στο κεφάλαιο αυτό. Εννοείται πως κάποιες μπορεί να συνυπάρχουν.

Πρώθηση της ανθρώπινης δραστηριότητας στο δημόσιο χώρο

Απαίτηση για δημόσια χρήση της πόλης

Μικροκλίμακα - κατασκευές

Κλίμακα γειτονιάς

Κλίμακα πόλης

4-2 Οι δράσεις του “Tactical Urbanism”

Ξεκινώντας, θα δούμε δράσεις που αποτελούν έκφραση ενός μεμονωμένου ατόμου, ή μιας μικρής κοινωνικής ομάδας και αποσκοπούν στο να τονίσουν τη δυσaréσκεία τους με την υφιστάμενη κατάσταση του δημόσιου χώρου στην πόλη τους, θέτοντας τις βάσεις για προβληματισμό. Ακόμα, θα δούμε παραδείγματα που ξεκίνησαν καθαρά για την επίλυση ενός άμεσου προβλήματος και κατέληξαν να έχουν ένα πιο μακροπρόθεσμο αντίκτυπο για τη πόλη. Να σημειωθεί ότι η αποδοχή ή η απόρριψη της εκάστοτε δράσης από την Πολιτεία, δεν αποτελεί αποδεικτικό επιτυχίας ή αποτυχίας, καθώς θα δούμε παραδείγματα όπου ομάδες εξελίχθηκαν σε μη κερδοσκοπικούς οργανισμούς ή επιχειρήσεις και οι δράσεις τους σε παγιωμένες πρακτικές για τον αστικό χώρο ορισμένων πόλεων⁴⁵. Γενικότερα, στις περιπτώσεις όπου οι δράσεις αυτές νομιμοποιούνται, υπάρχει κίνδυνος να διακυβεύεται ο αρχικός τους σκοπός. Όπως και να έχει, αξίζει να σημειωθεί ότι όλες οι δράσεις ξεκινούν με μοναδικό γνώμονα το κοινωνικό συμφέρον. Παρακάτω θα δούμε αναλυτικά κάποια παραδείγματα τακτικής τα οποία φανερώσουν τις διαφορετικές διαστάσεις που μπορούν να λάβουν οι δράσεις αυτές.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα το οποίο ξεκίνησε με έναυσμα τη δραστηριοποίηση ενός μεμονωμένου ατόμου και εν συνεχεία αγκαλιάστηκε και από την υπόλοιπη κοινότητα, είναι αυτό του *Intersectionrepair*. Πρόκειται για μία επέμβαση που διεκδικεί δρόμους της γειτονιάς με σκοπό τη μετατροπή τους σε δημόσιους χώρους συγκέντρωσης. Η πρώτη ενέργεια που πραγματοποιήθηκε ήταν στο Portland, Oregon των ΗΠΑ το 1997. Το εγχείρημα αυτό πρωτοξεκίνησε με πρωτοβουλία μιας εθελοντικής οργάνωσης εν ονόματι *Cityrepair*. Αρχηγός τους ήταν ο Mark Lakeman, ο οποίος αφού πέρασε κάποια χρόνια στο εξωτερικό μελετώντας τους τρόπους με τους οποίους άλλες κουλτούρες διαμορφώνουν τον κοινωνικό και φυσικό τους χώρο, γυρίζοντας το 1995 στη χώρα του, βίωσε ένα πολιτισμικό σοκ. Συνειδητοποίησε πόσο απομονωμένα ζούσαν οι γείτονές του μεταξύ τους, παρότι διέμεναν σε πολύ κοντινές αποστάσεις. Σε μια προσπάθεια να γεφυρώσει αυτό το χάσμα έπεισε ορισμένους φίλους του να δημιουργήσουν ένα χώρο όπου άνθρωποι θα μπορούσαν να

⁴⁵ Davidson Mariko Mura, “Tactical Urbanism, Public policy reform and innovation spotting by government: From park(ing) day to San Francisco’s parklet program”, thesis, MIT, 2013, σελ. 26

12| Το φορτηγάκι που μετατρέπεται σε φορητή κατασκευή κινητού χαρακτήρα (T-Horse)

13| Share-It Square στο Portland, OR. (City Repair)

γνωρίζονται και να επικοινωνούν μεταξύ τους, να μοιράζονται πόρους και σταδιακά να αποκτήσουν μια πιο ισχυρή κοινοτική συνείδηση. Με τη χρήση φθηνών υλικών, σχεδίασε ένα μικρό κτίριο όπου οι πολίτες μπορούσαν να συναντιούνται για τσάι. Οι συναντήσεις αυτές σύντομα έγιναν εβδομαδιαίες και το εν λόγω κτίριο εξελίχθηκε σε έναν οικείο χώρο για τους πολίτες. Ωστόσο, μετά από ένα εξάμηνο επιτυχημένης πορείας, οι κρατικοί φορείς απαίτησαν την απόσυρσή του, λόγω του ότι το κτίριο δεν είχε επίσημη άδεια. Ο Lakeman είχε προνοήσει ώστε η κατασκευή να αποσυναρμολογείται εύκολα. Την επανατοποθέτησε μάλιστα, σε ένα φορτηγάκι, δίνοντάς της ένα κινητό πλέον χαρακτήρα, δημιουργώντας ένα χώρο συνάντησης και ενεργοποίησης του δημόσιου χώρου, όπου αυτό σταματούσε.

Έπειτα από την επιτυχία αυτής της «κινητής» επέμβασης, οι πολίτες έλαβαν την απόφαση να μετατρέψουν μια διασταύρωση σε έναν πραγματικά δημόσιο χώρο, που στόχο είχε τη μείωση της ταχύτητας των αυτοκινήτων και θα επέτρεπε στους πολίτες να αναδημιουργήσουν και να επαναχρησιμοποιήσουν την διασταύρωση ως πλατεία. Το 1996 ζήτησαν την άδεια από τον αρμόδιο κρατικό φορέα για να βάψουν την διασταύρωση, χωρίς ανταπόκριση. Έτσι, αρκέστηκαν στην υποβολή αίτησης για παροχή αδειάς που θα απαγόρευε τη διέλευση αυτοκινήτων στους δρόμους που κατέληγαν στη διασταύρωση, με πρόσχημα τη διεξαγωγή κάποιας εκδήλωσης.

Συγχρόνως υπέδειξαν στους δημόσιους φορείς τους λόγους της επέμβασης αυτής καθώς και τα συμπεράσματα που φανέρωναν ότι 85% των ερωτηθέντων δήλωσαν αύξηση της επικοινωνίας μεταξύ των κατοίκων της περιοχής, καθώς και μείωση του εγκλήματος και της ταχύτητας κυκλοφορίας. Τελικά, το εγχείρημα έγινε αποδεκτό, έπειτα από προσπάθεια και των δύο πλευρών, αφού το πρόγραμμα δεν παρέκλινε από τις προθέσεις και τους στόχους της Πολιτείας. Ταυτόχρονα, ο χώρος συναντήσεων που παλαιότερα είχε αποσυρθεί, ανακατασκευάστηκε μόνιμα πλέον στη περιοχή. Έτσι, ενισχύθηκε ο συνεργατικός χαρακτήρας της κοινότητας και οι πολίτες συνειδητοποίησαν ότι μπορούσαν να κάνουν πραγματική αλλαγή στο δημόσιο χώρο που ζουν και κινούνται. Το 2000 οριστικοποιήθηκε ως επίσημη πια τακτική του δήμου, οπότε και μπορούσε να αναπαράγεται σε όλη του την έκταση. Βεβαίως, η εθελοντική οργάνωση Cityrepair συμμετείχε ενεργά στο όλο εγχείρημα.

14|

15|

Σήμερα, παρόμοιες επεμβάσεις έχουν υιοθετηθεί και σε άλλες περιοχές⁴⁶. Βλέπουμε επομένως, πώς η δράση και προσπάθεια ενός μεμονωμένου ατόμου κατέληξε στην δημιουργία μιας εθελοντικής οργάνωσης, η οποία έχει επεκτείνει τη δραστηριότητά της και σε άλλες περιοχές.

Δέκα χρόνια αργότερα, το 2006, ακολουθώντας την επιτυχία της δράσης *Cityrepair* ξεκίνησε τη δράση της στο Portland, Oregon των ΗΠΑ η ομάδα *Depave*, μια οργάνωση ακτιβιστών, η οποία αφαιρούσε ασφάλτο από δρόμους και χώρους στάθμευσης αυτοκινήτων μειωμένης χρήσης, χωρίς επίσημη άδεια της Πολιτείας. Στόχος ήταν η βελτίωση του δομημένου και φυσικού περιβάλλοντος, αντικαθιστώντας την περιττή πλακόστρωση με πράσινους χώρους για όλους, ενώ ταυτόχρονα μετριαζόταν η απορροή των όμβριων υδάτων και η ρύπανση που αυτή προκαλούσε. Η *Depave* γρήγορα μετατράπηκε από μια μη εγκεκριμένη, παραβατική οργάνωση, σε έναν επιτυχημένο μη κερδοσκοπικό οργανισμό, χρηματοδοτούμενο από το κράτος και από άλλες παρόμοιες ιδιωτικές οργανώσεις (2007). Έκτοτε, έχει μετατρέψει περίπου 33.500 τετραγωνικά μέτρα ασφάλτου σε εκτεταμένες σχολικές αυλές, δημόσιους κήπους και μικρά πάρκα. Επίσης, οι δράσεις αυτές είχαν σαν αποτέλεσμα την εκτροπή περισσότερο από 9.700.000 λίτρων όμβριων υδάτων, από τις απορροές των υδάτων στη περιοχή του Portland⁴⁷.

Σύμφωνα με την επίσημη ιστοσελίδα της οργάνωσης:

«Η οργάνωση *Depave* αγωνίζεται να νικήσει τις κοινωνικές και περιβαλλοντικές επιδράσεις που προκαλεί η πλακόστρωση, μέσω δράσεων εκπαιδευτικού χαρακτήρα, διαχείρισης του κοινωνικού συνόλου, και την θέληση να επανασυνδέσει τους ανθρώπους με τη φύση, εμπνέοντας όσο το δυνατόν περισσότερο κόσμο».

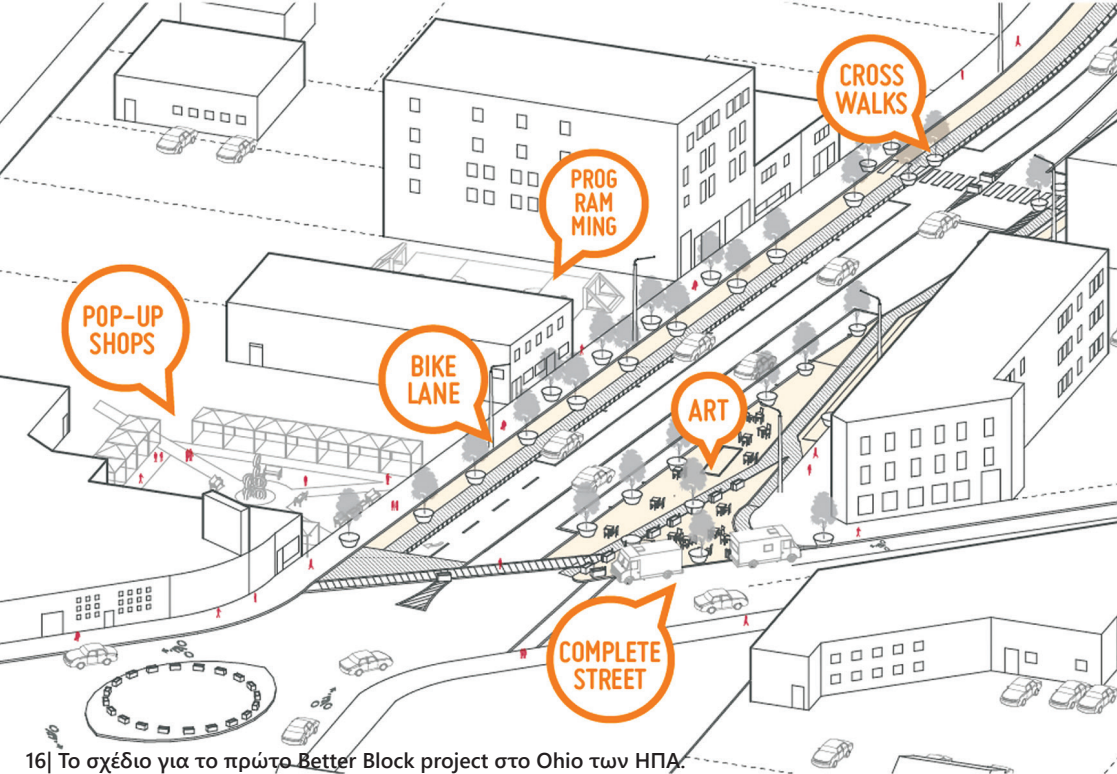
«Στοχεύει στη δημιουργία ζωντανών πόλεων όπου άνθρωποι και φύση συνυπάρχουν και ευημερούν εντός του καθαρού αέρα, καθαρού νερού, ισχυρών αστικών δράσεων και ακμάζουσας τοπικής γεωργίας».

⁴⁶ Lydon Mike and Garcia Anthony, "Tactical Urbanism: Short term action for long term change", Washington DC: Island press, 2015, σελ. 93-97

⁴⁷ Lydon Mike, "Tactical Urbanism 2", The street Plans collaborative, March 2, 2012, σελ. 29

16| Το σχέδιο για το πρώτο Better Block project στο Ohio των ΗΠΑ.

17| Η υλοποίηση του (15-17 Μαΐου 2015)

Μια ακόμη δράση τακτικής η οποία σήμερα έχει διεισδύσει και σε άλλες περιοχές είναι αυτή που υποκινείται από το μη κερδοσκοπικό οργανισμό *Buildabetterblock*. Αποτελεί ανεπίσημη δράση για επανασχεδιασμό ενός οικοδομικού τετραγώνου και μετατροπή του σε ένα με σωστή πολεοδομική τυπολογία. Χρησιμοποιεί «τακτικές» αστικών παρεμβάσεων, ικανές να φανερώσουν τις δυνατότητες ενός τετραγώνου προσφιλές για τον πεζό, τον ποδηλάτη και γενικά τη κοινότητα. Ξεκίνησε το 2010 στη περιοχή του Dallas, Texas των ΗΠΑ και μέσα σε δύο ημέρες μία ομάδα πολιτών, αρχιτεκτόνων, ακτιβιστών και καλλιτεχνών συνεργάστηκαν για τη ριζική αυτή μεταμόρφωση. Προωθήθηκε ως ένα διήμερο φεστιβάλ που αποτέλεσε, από τη μία χώρο καλλιτεχνικής έκφρασης και από την άλλη πολιτική δήλωση. Τα καινούρια στοιχεία που ενσωματώθηκαν στην περιοχή κατασκευάστηκαν απευθείας σε ανθρώπινη κλίμακα και ως βασικός στόχος τέθηκε ο επανασχεδιασμός του κύριου δρόμου. Έγινε διαπλάτυνση πεζοδρομίων, δημιουργήθηκαν ποδηλατόδρομοι, τοιχογραφίες, προστέθηκαν καθίσματα, φυτεύσεις, καθώς και σε ελεύθερους χώρους έμπροσθεν των κτιρίων, κατά μήκος του δρόμου, εγκαταστάθηκαν προσωρινά καφέ και χώροι απασχόλησης για παιδιά. Υλικά για την παρέμβαση συλλέχθηκαν από δωρητές της περιοχής⁴⁸. Ουσιαστικά η προσπάθεια αυτή έκανε πραγματικότητα αυτό που θα μπορούσε να είχε καταφέρει ένας επιτυχημένος σχεδιασμός πολεοδομικού zoning. Η επιτυχία της διαδικασίας αυτής έγκειται στο ότι οι πολίτες, αλλά και οι ίδιοι οι κρατικοί φορείς, είδαν τι προοπτική μπορεί να έχουν ορισμένες βασικές αλλαγές, ενώ το υπάρχον σύστημα zoning της περιοχής τέθηκε σε επανεξέταση από το δήμο. Επίσης, ο ποδηλατόδρομος εγκαταστάθηκε μόνιμα στην πόλη, ενώ ένα από τα μαγαζιά που άνοιξαν εκείνες τις δύο μέρες παρέμεινε μόνιμα στη περιοχή. Πλέον η ενέργεια αυτή, έπειτα από απαίτηση των πολιτών και της ίδιας της Πολιτείας πραγματοποιείται και σε άλλες περιοχές του Texas αλλά και στην υπόλοιπη Β. Αμερική, ενώ το *buildabetterblock* υφίσταται πλέον ως αυτόνομη οργάνωση. Να σημειωθεί ότι ενώ η δράση αυτή τονίζει το μέγεθος των αλλαγών που μπορεί να γίνουν σε μια περιοχή, πρέπει σε επόμενο στάδιο τα μέλη της κοινότητας να ενεργοποιηθούν και να συνεργαστούν με κρατικούς φορείς για να συγκεντρώσουν τα χρήματα, ούτως ώστε να δοθεί ένας μονιμότερος χαρακτήρας στην παρέμβαση.

48 Lydon Mike and Garcia Anthony, "Tactical Urbanism: Short term action for long term change", Washington DC: Island press, 2015, σελ. 121, 122

Η σημερινή μορφή του κήπου Liz Christy Garden

Η τακτική αυτή αποτελεί μια σύζευξη αστικών επεμβάσεων και εμπορικής δραστηριότητας σε οικοδομικό τετράγωνο ⁴⁹.

Στο πλαίσιο των δράσεων που αναφέραμε, οι οποίες έχουν εξελιχθεί σε κάτι πιο συλλογικό, είτε με τη μορφή ομάδας, είτε οργάνωσης, ανήκει και αυτή του *Guerrillagardening*. Στόχος είναι η τοποθέτηση περισσότερου πρασίνου και φυτεύσεων στο υπάρχων αστικό περιβάλλον. Η πρώτη δράση έγινε το 1973 στην Νέα Υόρκη από την Liz Christy και την ομάδα της, η οποία υπάρχει μέχρι σήμερα και ονομάζεται *GreenGuerillas*. Σήμερα, περισσότεροι από 600 κοινοτικοί κήποι στη Νέα Υόρκη, αποτελούν απόδειξη της ικανότητας, δημιουργικότητας και αποφασιστικότητας των ανθρώπων που συνεισφέρουν στο κίνημα αυτό. Οι κήποι προμηθεύουν οικογένειες με γεωργικά προϊόντα, συνδέουν τα παιδιά της αστικής πόλης με τη γη και προσφέρουν στους πιο ηλικιωμένους δροσερούς χώρους πρασίνου. Δίνουν τη δυνατότητα στον πολίτη να φυτέψει στην πόλη. Η εν λόγω οργάνωση έχει εξελιχθεί και αποτελεί σήμερα μια σημαντική μη κερδοσκοπική οργάνωση, που βοηθά ερασιτέχνες κηπουρούς και γεωργούς να καλλιεργούν όποτε το θελήσουν.

Παρότι υπάρχουν διάφορες παραλλαγές του φαινομένου, ο βασικός του χαρακτήρας είναι δεδομένος και αφορά τη φύτευση είτε σε δημόσιο είτε ιδιωτικό χώρο χωρίς άδεια. Συνήθως οι εκτάσεις που επιλέγονται είναι κενοί χώροι στο αστικό περιβάλλον που δε χρησιμοποιούνται. Η άμεση επανάχρηση του χώρου στοχεύει στην κινητοποίηση των πολιτών, όσον αφορά στα πολλαπλά κοινωνικά και περιβαλλοντικά ζητήματα, το θέμα των όμβριων υδάτων, την βελτίωση της αισθητικής των κατοικημένων περιοχών και το αντίκτυπο που δύναται να έχει μια μικρής διάρκειας, συλλογική τοπική δράση. Με την εφαρμογή της εν λόγω τακτικής, οι ακτιβιστές συχνά δρουν υπό το σκότος της νύχτας, όπου τότε σπείρονται τα λαχανικά ή φυτεύονται λουλούδια χωρίς να υπάρχει ο κίνδυνος να τους πιάσουν.

Το 1973 ιδρύθηκε ο πρώτος κοινοτικός κήπος της Νέας Υόρκης. Βρίσκεται στη συμβολή των οδών Bowery και Houston στο Μανχάτταν. Διαμορφώθηκε σε έναν τεράστιο εγκαταλελειμμένο χώρο, από την τότε

⁴⁹ Davidson Mariko Mura, "Tactical Urbanism, Public policy reform and innovation spotting by government: From park(ing) day to San Francisco's parklet program", thesis, MIT, 2013, σελ. 20, 21

20| Ο Matt Tomasulo κρεμώντας πινακίδες Walk [Your City].

21| Οι σημάνσεις

ομάδα των *greenguerillas* της Liz Christy, με την ενεργό συμμετοχή πολιτών και τοπικών εμπορικών καταστημάτων, τα οποία δώρισαν υλικά και σπόρους. Ο κήπος φέρει το όνομα της δημιουργού του *Liz Christy Garden* και τον φροντίζουν εθελοντές, με τη συμμετοχή όμως της Πολιτείας⁵⁰.

Οι ανωτέρω επεμβάσεις επιδρούν στην κλίμακα της γειτονιάς ή της πόλης. Υπάρχουν όμως και πρακτικές των οποίων η εφαρμογή είναι μικρότερης κλίμακας (μικροεπεμβάσεις), αλλά προωθούν εξίσου την ποιοτική ζωή στο δημόσιο χώρο.

Τον Ιανουάριο του 2012, ο Matt Tomasulo, αστικός σχεδιαστής και μια ομάδα φίλων του, τοποθέτησαν σε τρεις βασικές διασταυρώσεις του Raleigh, North Carolina των ΗΠΑ, είκοσι επτά (27) πινακίδες που υπολόγιζαν τον απαιτούμενο χρόνο για να φτάσει κανείς πεζός σε διάφορα σημαντικά σημεία της πόλης. Η κίνηση αυτή ονομάστηκε *Walk Raleigh*. Κάθε πινακίδα είχε ένα κωδικό σάρωσης, τον οποίο μπορούσε κανείς να επεξεργαστεί μέσω του κινητού του τηλεφώνου, λαμβάνοντας τα αναλυτικά στοιχεία της διαδρομής (πορεία, απαιτούμενος χρόνος) μέχρι τον τελικό προορισμό. Η διαδικασία αυτή επινοήθηκε στο πλαίσιο της πτυχιακής του εργασίας και στόχο είχε να επηρεάσει όλο και περισσότερο κόσμο να κινείται στην πόλη πεζή. Η πρόταση δέχτηκε μεγάλη δημοσιότητα από τα ΜΜΕ λόγω της καινοτομίας της. Παρ' όλα αυτά η τοπική κυβέρνηση λόγω του ότι αναρτήθηκαν χωρίς επίσημη άδεια, απέσυρε τις ταμπέλες σήμανσης. Τελικά όμως, οι Αρχές, αφού είδαν την προοπτική του προγράμματος, δέχτηκαν να το εφαρμόσουν δοκιμαστικά για ένα τρίμηνο στην πόλη. Το Δεκέμβριο του 2012, το *Walk Raleigh* μετατράπηκε από πιλοτικό πρόγραμμα σε μόνιμο.

Το πρόγραμμα *Walk Raleigh* εξελίχθηκε στο μη κερδοσκοπικό οργανισμό *Walk[Your City]* ο οποίος παρέχει τις απαραίτητες πληροφορίες στους πολίτες ώστε να μπορούν να κατασκευάσουν αντίστοιχες πινακίδες σήμανσης στις δικές τους πόλεις. Έκτοτε, περισσότερες από 40 πολιτείες στις ΗΠΑ καθώς και 35 χώρες στον κόσμο, έχουν υιοθετήσει παρόμοια προγράμματα⁵¹.

⁵⁰ Lydon Mike, "Tactical Urbanism 2", The street plans collaborative, March 2, 2012, σελ. 22

⁵¹ Davidson Mariko Mura, "Tactical Urbanism, Public policy reform and innovation spotting by government: From park(ing) day to San Francisco's parklet program", thesis, MIT, 2013, σελ. 22, 23, 24

22| Chairbombing

23| Yarnbombing

24| Weedbombing

Μερικές ακόμα μικροεπεμβάσεις οι οποίες, στις περισσότερες περιπτώσεις, ξεκινούν από πρωτοβουλία κάποιου μεμονωμένου ατόμου, αλλά πλέον έχουν καταλήξει σε κινήματα επεμβάσεων τακτικής στον αστικό χώρο, τα οποία στοχεύουν στην κοινωνική και κρατική επαγρύπνηση, είναι αυτά του *Chairbombing*, *Yarnbombing* και *Weedbombing*.

Η τακτική του *Chairbombing* περιλαμβάνει την τοποθέτηση καθισμάτων σε δημόσιους χώρους προς βελτίωση της κοινωνικής δραστηριότητας και άνεσης. Το κίνημα αυτό έχει προκύψει σε πολλές χώρες ανά τον κόσμο λόγω της όλο και περισσότερης μείωσης χώρων στάσης στο δημόσιο χώρο. Ένα από τα συνθήματα που είχε τοιχοκολληθεί σε μια εγκατάσταση *Chairbombing* που πραγματοποιήθηκε με στόχο την εναντίωση απέναντι σε ένα νέο νόμο της επικράτειας του San Francisco ο οποίος απαγόρευε το να κάθεται σε πεζοδρόμια έγραφε: «*Τα καθίσματα αυτά προορίζονται για κάτι περισσότερο από απλή στάση - αποτελούν μια οπτική αντίσταση στην ιδιωτικοποίηση του δημόσιου χώρου*».

Οι ακτιβιστές του κινήματος αυτού χρησιμοποιούν πεταμένα υλικά, από οικοδομές, σκουπίδια και άλλου είδους απόβλητα και πεταμένα αντικείμενα για τη κατασκευή των καρεκλών και πάγκων. Στην επέμβαση αυτή είναι απαραίτητη η κοινωνική συνδρομή, καθώς οι ακτιβιστές που τη διοργανώνουν, πάντοτε δρουν με βάση τις ελλείψεις της περιοχής στην οποία δρουν και ζητούν τη συμμετοχή των κατοίκων. Πολλές φορές, συνδυάζουν την επέμβαση αυτή με εκδηλώσεις εξωτερικού χώρου που συμβαίνουν στη πόλη⁵². Αντίστοιχα, η δράση του *Yarnbombing* αποτελεί μία καλλιτεχνική- δημιουργική επέμβαση στο δημόσιο χώρο με τη χρήση πλέξης γύρω από ταμπέλες σήμανσης, θέσεις ποδηλάτου, αγάλματα κλπ. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι θυμίζει κάποια μορφή γκράφιτι, χωρίς όμως τον τόσο επαναστατικό του χαρακτήρα και δύσκολα θα μπορούσε να θεωρηθεί από κάποιον ως βανδαλισμός. Οι επεμβάσεις του *yarnbombing* ξεκίνησαν σχεδόν αποκλειστικά με σκοπό την αναμόρφωση και αναζωογόνηση των ψυχρών και απρόσωπων δημόσιων χώρων της πόλης και συγχρόνως για να φέρουν σε επαφή την κοινωνία με το αστικό περιβάλλον. Η 11^η Ιουνίου έχει καθοριστεί ως μέρα *yarnbombing* από το 2011⁵³.

52 Lydon Mike, "Tactical Urbanism 2", The street Plans collaborative, March 2, 2012, σελ. 31

53 Mould Oli, "Tactical Urbanism: The New Vernacular of the Creative City, article in *Geography Compass*", vol.8, August 2014, σελ. 535-536

Ένα ακόμη κίνημα-δράση το οποίο αντιτίθεται στους ψυχρούς δημόσιους χώρους της πόλης είναι αυτό του *Weedbombing*. Πρωτεργάτης του κινήματος αυτού είναι ο Brad Knoefler, κάτοικος του Miami, ο οποίος για πολλά χρόνια μαζί με μια ομάδα συμπολιτών του, καθαρίζουν την πόλη από αγριόχορτα και σκουπίδια, πράγμα που η Πολιτεία φαίνεται να αδυνατεί να κάνει. Επηρεασμένος από καλλιτέχνες σε άλλες πόλεις που δηλώνουν την απογοήτευσή τους για τον δημόσιο χώρο με άλλους τρόπους (πχ.yarnbombing) αποφάσισε να εκμεταλλευτεί τα χόρτα αυτά, βάφοντάς τα και μετατρέποντας τον χώρο, κάνοντάς τον πιο ευχάριστο. Παρ' όλα αυτά φαίνεται πως δεν έχει δεχτεί πολλές αντιδράσεις από την Πολιτεία και ο ίδιος δηλώνει ότι θα συνεχίσει την τακτική αυτή, μέχρις ότου οι Αρχές αποφασίσουν ότι υποχρεούνται να αναλάβουν την ευθύνη για το σωστό καθαρισμό της πόλης⁵⁴.

Οι παρεμβάσεις που αναφέραμε είναι όλες υποκινούμενες από το κοινωνικό σύνολο και είτε αποτελούν απλώς κινήσεις αντίστασης και επαγρύπνησης προς την υφιστάμενη κατάσταση του δημόσιου χώρου, είτε σε κάποιες περιπτώσεις αποκτούν έναν πιο παγιωμένο χαρακτήρα, καθώς εξελίσσονται σε μη κερδοσκοπικούς οργανισμούς και οργανωμένες ομάδες δραστηριοποίησης. Στη συνέχεια θα αναφέρουμε ένα παράδειγμα το οποίο, ενώ ξεκινά αντίστοιχα με γνώμονα τη βελτίωση του δημόσιου χώρου και έχει όμοιες προθέσεις με τα παραπάνω παραδείγματα, η πραγματοποίησή του εμπλέκει και ιδιωτικούς φορείς- διότι σε κάποιες περιπτώσεις δεν μπορεί να επιτευχθεί διαφορετικά η υλοποίησή του.

Στο σημείο αυτό θα μιλήσουμε για τη δράση του *Park(ing) day*. Το πρότζεκτ αυτό δημιουργήθηκε με σκοπό να παράγει κοινωνικό προβληματισμό γύρω από το πώς χρησιμοποιούμε τον αστικό δημόσιο χώρο, σε αντίθεση με το πώς θα μπορούσαμε να τον χρησιμοποιούμε. Το 2005 μία ομάδα ακτιβιστών, και οι σημερινοί ιδρυτές της καλλιτεχνικής ομάδας Rebar, είχαν την ιδέα να τοποθετήσουν ένα παγκάκι, ψεύτικο γρασίδι και μία γλάστρα στη θέση δύο θέσεων παρκαρίσματος σε μία κεντρική περιοχή του San Francisco, πληρώνοντας το ταξίμετρο. Το μικρό αυτό πάρκο παρέμεινε στη θέση αυτή για δύο ώρες, μέχρις ότου να τελειώσει ο διαθέσιμος χρόνος. Στο τέλος, τα μάζεψαν όλα και άφησαν το χώρο άθικτο. Μερικές βδομάδες αργότερα μία φωτογραφία του γεγονότος κυκλοφόρησε στο διαδίκτυο με

⁵⁴ Lydon Mike, "Tactical Urbanism 2", The street plans collaborative, March 2, 2012, σελ. 43

27 | Parklet στο Λονδίνο

28 | Parklet στο San Francisco, με την επιγραφή ότι είναι δημόσιο

αποτέλεσμα η επέμβαση αυτή να μετατραπεί σε μεγάλο θέμα συζήτησης. Η ομάδα Rebar άρχισε να λαμβάνει εκκλήσεις ώστε να πραγματοποιήσει Park(ing) πρότζεκτ και σε άλλες πόλεις. Αντί να αντιγράψουν όμως το πρωτότυπο, αποφάσισαν να προωθήσουν το πρόγραμμα ως ελεύθερο και δημιούργησαν ένα εγχειρίδιο οδηγιών για τη πραγματοποίησή του. Σταδιακά όλη αυτή η διαδικασία εξελίχθηκε στο παγκόσμιο φαινόμενο του Park(ing) Day το οποίο από το 2006 συμβαίνει κάθε χρόνο, με την ίδια διαδικασία που πραγματοποιήθηκε και το πρώτο. Μέχρι το 2011 είχε διαδοθεί και πραγματοποιηθεί σε περισσότερες από 35 χώρες. Τονίζεται ότι οι πρωτεργάτες αυτής της επέμβασης δεν είχαν κάποια μακροπρόθεσμη προοπτική για την εφαρμογή του, το έκαναν πειραματικά ώστε να δουν ποια θα είναι η ανταπόκριση του κόσμου και ποιος ο προβληματισμός που θα επακολουθούσε. Σήμερα το πρόγραμμα εξακολουθεί να παραμένει ελεύθερο και να χρησιμοποιείται ως ιδέα από όποιον το θελήσει αρκεί να αναγνωρίζουν ότι πρωτοξεκίνησε από την ομάδα Rebar⁵⁵.

Τέλος, ως προς το πώς αντιμετωπίζει η Πολιτεία τις εν λόγω πρακτικές, είδαμε ότι σε πολλές περιπτώσεις επιτρέπει την ύπαρξή τους χωρίς να φέρει αντιστάσεις, ειδικά αν αποτελούν αποτέλεσμα καθολικής απαίτησης. Βέβαια, όπως είναι λογικό μπορεί να παρέλθει μεγάλο διάστημα, καθώς και αγώνας από μέρους των συμμετεχόντων μέχρι να τις αποδεχτεί. Υπάρχουν και περιπτώσεις όμως όπου η Πολιτεία έχει εμπνευστεί από τις πρακτικές αυτές, εντάσσοντας κάποιες από αυτές στα επίσημα προγράμματα δημοσίων έργων. Δύο τέτοια παραδείγματα είναι αυτά των *Parklets* (pavement to parks SF) και *pavementto plazasNY*.

Τα *Parklets* ανήκουν στο πρόγραμμα του San Francisco *PavementtoParks* το οποίο έχει επηρεαστεί από το αντίστοιχο *PavementtoPlazas* που εφαρμόζεται στη Νέα Υόρκη. Το 2013 στη περιοχή του SF υπήρχαν 38 *parklets*. Θεωρητικά, η αρχική ιδέα για τη κατασκευή τους προήλθε από το *park(ing)day*. Η Πολιτεία τα αντιμετωπίζει ως προσωρινές λύσεις δημόσιου χώρου στη πόλη, στο πλαίσιο ενός ρυθμιστικού προγράμματος γενικότερης αναβάθμισής της, κατασκευασμένα από φθηνά υλικά, όπου αναλόγως την επιτυχία τους θα κρίνεται και η μονιμότητά τους. Πρόκειται για μία υπερψωμένη πλατφόρμα στην προέκταση του πεζοδρομίου, που καταλαμβάνει σε μήκος 2 ή 3 θέσεις

⁵⁵ Lydon Mike and Garcia Anthony, "Tactical Urbanism: Short term action for long term change", Washington DC: Island press, 2015, σελ. 121, 122

29| Οι προσωρινές αλλαγές στην Times Square το 2009.

30| Έπειτα από την επιτυχία της προσωρινής λύσης οδηγούμαστε σε μόνιμη επέμβαση. Η υλοποίησή της ολοκληρώθηκε το Δεκέμβριο του 2013.

στάθμευσης. Το κράτος θέλει να κάνει εμφανές ότι οι κατασκευές αυτές είναι καθαρά δημόσιες, ωστόσο το ζήτημα αυτό είναι λίγο αμφιλεγόμενο, διότι μέρος της χρηματοδότησής τους γίνεται από ιδιωτικούς φορείς (επιχειρήσεις, καφέ, μπαρ κλπ) οι οποίες αποβλέπουν προφανώς στην αύξηση της πελατείας τους. Επενδύουν επομένως στα parklets, ελπίζοντας ότι αυτά θα αποτελέσουν πόλο έλξης κοινού άρα και πελατών. Τα Parklets έχουν διαδοθεί και σε άλλες πόλεις της Αμερικής αλλά και σε ορισμένες Ευρωπαϊκές⁵⁶. Αντίστοιχα, το *PavementtoplazaNY* ξεκίνησε το 2007 και στοχεύει στη μετατροπή των χώρων όπου κινούνται αυτοκίνητα σε χώρους αφιερωμένους στους πεζούς. Γίνεται χρήση φθηνών υλικών και αρχικά το πρόγραμμα αυτό λειτουργεί πειραματικά. Η χρηματοδότησή του γίνεται από την Πολιτεία, αλλά εν συνεχεία η ενίσχυση και η συντήρησή του απαιτούν τη συμβολή του ιδιωτικού φορέα (επιχειρήσεις, καταστήματα κλπ). Εάν η προσπάθεια κριθεί επιτυχημένη τότε οι προσωρινές αυτές επεμβάσεις μετατρέπονται σε μόνιμες λύσεις. Από την υλοποίηση του προγράμματος και έπειτα τα ατυχήματα με μηχανές και αυτοκίνητα μειώθηκαν στο 63% και με πεζούς στο 35%⁵⁷.

56 Davidson Mariko Mura, "Tactical Urbanism, Public policy reform and innovation spotting by government: From park(ing) day to San Francisco's parklet program", thesis, MIT, 2013, σελ. 30-31

57 Lydon Mike, "Tactical Urbanism 2", The street plans collaborative, March 2, 2012, σελ. 25

Υπάρχουν περιπτώσεις όπου μέχρι στιγμής εξακολουθούν να λειτουργούν στο πλαίσιο της «παράνομιας» με σκοπό να περάσουν ένα μήνυμα (chair-weed-yarnbombing), ορισμένες που απλώς αναγνωρίζονται από την Πολιτεία, χωρίς αυτή να τις απαγορεύει, και μερικές τις οποίες αναγνωρίζει και υπό συγκεκριμένες συνθήκες βοηθά στην ενίσχυσή τους. Καταλήγουμε ότι η κλιμάκωση αυτή εξαρτάται από τον βαθμό της συμμετοχής του κοινωνικού συνόλου, δηλαδή κατά πόσο κάποια ενέργεια αποτελεί καθολική απαίτηση (intersectionrepair, depave, guerrillagardening), κατά πόσο οι αρχές του συμβαδίζουν με τις ενέργειες που έτσι κι αλλιώς σκόπευε το κράτος να εκτελέσει σε μελλοντική φάση (buildabetterblock, Raleighwayfinding) και τελικά κατά πόσο διαλλακτικοί θα είναι και οι ίδιοι οι οργανωτές των κινημάτων. Τέλος είδαμε και αποκλειστικά υποκινούμενα από το κράτος ή από ιδιωτικούς φορείς παραδείγματα «tactical urbanism» τα οποία είναι απολύτως θεσμοθετημένα (pavementtoplazas, parklets).

Το γεγονός ότι οι άνθρωποι αναλαμβάνουν οι ίδιοι να κάνουν αυτές τις ανεπίσημες «εισφορές» στην πόλη, προκαλεί ερωτήματα σχετικά με τους «δράστες», τις εμπνεύσεις τους και τα πλαίσια δράσης των ενεργειών τους και παρουσιάζει μια μοναδική ευκαιρία για μεγαλύτερα κοινωνιολογικά ερωτήματα. Οι ίδιες οι παρεμβάσεις έχουν επίσης προσωρινές αλλά και μακροπρόθεσμες πρακτικές συνέπειες. Θα πρέπει να επιδιώξουμε να τις κατανοήσουμε καλύτερα προτού τις αμφισβητήσουμε.

4-3 “Tactical Urbanism” και ερωτήματα σχετικά με ισότητα και gentrification

Όπως έχουμε δει, βασικό θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο έχει βασιστεί η έννοια του «tactical urbanism» είναι αυτό της κοινωνικής συμμετοχής και του δικαιώματος στην πόλη. Ωστόσο, στις διάφορες κριτικές που έχει υποστεί το ζήτημα, τίθενται ερωτήματα σχετικά με το ποια είναι τα κριτήρια επιλογής του τύπου εκτέλεσης των παρεμβάσεων και κατά πόσο αυτές στην εξελικτική τους πορεία συνεχίζουν να αποτελούν αποτέλεσμα καθολικής κοινωνικής συμμετοχής. Μια ακόμη κριτική που έχει ασκηθεί είναι ότι έχει παρατηρηθεί ότι τα πιο επιτυχημένα παραδείγματα «tactical urbanism» έχουν προέλθει από εγχειρήματα ανθρώπων της μεσαίας τάξης⁵⁸. Με ποιους τρόπους μπορεί το «tactical urbanism» να διευρύνει το πεδίο εφαρμογής του, αξιοποιώντας τις δραστηριότητες των πιο λαϊκών στρωμάτων εντός της πόλης, ειδικά σε κοινότητες που δεν εκπροσωπούνται σωστά;

Ένα βασικό ζήτημα που προκύπτει, αναφορικά με τις δράσεις «tactical urbanism» είναι ότι οι επιτυχημένες εκδοχές του συνήθως προέρχονται από λευκούς, νέους άνδρες της μεσαίας τάξης. Αυτό ισχύει εάν, ως επιτυχημένα, θεωρήσουμε εκείνα τα οποία παγιώθηκαν και τελικά γνώρισαν κάποια μορφή αναγνώρισης. Παραδείγματα είτε μη εγκεκριμένων πρότζεκτ του «tactical urbanism», τα οποία εξελίσσονται σε επίσημα προγράμματα, είτε προγράμματα «tactical urbanism» τα οποία υλοποιούνται από το κράτος εξ αρχής, συχνά πρέπει να θυσιάσουν τον βαθμό συμμετοχής της κοινωνίας σε αυτά, ούτως ώστε να πραγματοποιούνται τα πρότζεκτ γρήγορα⁵⁹. Επίσης, λόγω της εξάρτησής τους από ιδιωτικούς επενδυτές, συχνά περιθωριοποιούν τις πιο υποβαθμισμένες γειτονίες και κοινότητες, με αποτέλεσμα να προκύπτουν θέματα **ανισότητας**.

Σε ορισμένες από τις παρεμβάσεις του «tactical urbanism», δίνεται έμφαση στο ότι είναι μη εγκεκριμένες και πραγματοποιούνται από μεμονωμένα άτομα ή μικρές ομάδες με στόχο την ικανοποίηση κάποιων

⁵⁸ Douglas C. C. Gordon, “Do-It-Yourself Urban Design ‘Improving’ the City through Unauthorized, Creative Contributions, Presented in the Regular Session on Popular Culture at the American Sociological Association annual conference in Las Vegas”, 2011, σελ. 10

⁵⁹ Pfeifer Laura, “The planner’s guide to tactical urbanism”, Montreal, Canada, 2013, σελ. 8, 19

συγκεκριμένης ανάγκης του δομημένου περιβάλλοντος. Αυτού του τύπου οι παρεμβάσεις γίνονται πολλές φορές πηγές κακής κριτικής ως προς το ότι αποτελούν καταλυτικούς παράγοντες **εξευγενισμού** (gentrification), καθώς προέρχονται κυρίως από άτομα τα οποία δεν ανήκουν στην συγκεκριμένη κοινότητα (οπότε και δεν κατανοούν τις ανάγκες της και τα ιδιαίτερα πολιτισμικά της στοιχεία) ή τα οποία δρουν μεμονωμένα και οι ενέργειές τους δεν αποτελούν προϊόν συλλογικής απόφασης⁶⁰. Επειδή λοιπόν αυτού του είδους οι παρεμβάσεις μπορεί να είναι ιδιαίτερα αμφισβητήσιμες, απαιτούν προσοχή.

Ένα είδος επέμβασης στο οποίο έχει ασκηθεί έντονη κριτική είναι τα parklets, η οποία οφείλεται στο ότι η υλοποίησή τους πρέπει να γίνεται γρήγορα έτσι ώστε να εξετάζεται άμεσα η αποτελεσματικότητά τους. Το γεγονός αυτό έχει ως αποτέλεσμα η συμμετοχή της κοινότητας να είναι ελάχιστη έως μηδαμινή. Οι υπεύθυνοι φορείς αναφέρουν πως εννοείται ότι επιτρέπεται από την κοινότητα να συμμετέχει στο σχεδιασμό και να προτείνει τα υλικά που θέλει, όμως προσπαθούν να το αποφεύγουν γιατί έτσι αυξάνεται το συνολικό κόστος και χρειάζονται περισσότεροι έλεγχοι, συγκριτικά με το αν τα parklet κατασκευάζονταν με τυποποιημένες μεθόδους και με χρήση των ίδιων υλικών⁶¹.

Συνοψίζοντας τα παραπάνω, θα λέγαμε ότι οι πόλεις είναι αναγκαίο να αναγνωρίζουν όλες τις κοινότητες που δρουν σταδιακά και ανεπίσημα προκειμένου να βελτιώσουν τον περίγυρό τους. Εκτός αυτού, κατόπιν της διενεργηθείσας μελέτης, θα καταλήγαμε ότι οι δράσεις αυτές διαθέτουν εκ φύσεως όλες τις προοπτικές να εκμεταλλευτούν τη δημιουργικότητα και τις καινοτόμες ιδέες που δύνανται να προσφέρουν οι πολίτες. **Σε αυτό το σημείο προκύπτει το ερώτημα: πώς το κράτος μπορεί να επισημοποιήσει μη εγκεκριμένες δραστηριότητες ώστε να διατηρήσουν επαρκώς τις αξίες, τη δημιουργικότητα και τη συμμετοχή των πολιτών που εμπεριέχει η αυθεντική παρέμβαση;**

Η αυθεντική παρέμβαση είναι μια προσέγγιση που εμπνέεται από την καθημερινή ζωή. Βασίζεται, όπως έχει προαναφερθεί, στις ιδέες του Henri Lefebvre, ο οποίος υποστηρίζει ότι η καθημερινή ζωή αποτελεί πεδίο

60 Lydon Mike, "Tactical Urbanism 2", The street plans collaborative, March 2, 2012, σελ 80

61 Davidson Mariko Mura, "Tactical Urbanism, Public policy reform and innovation spotting by government: From park(ing) day to San Francisco's parklet program", thesis, MIT, 2013, σελ. 39

συλλογής διαφορετικών ειδών νοημάτων. Η προσδοκία που υπάρχει είναι η επανασύνδεση των ανθρώπινων και κοινωνικών μηνυμάτων που εμπεριέχει η καθημερινή ζωή με τον αστικό σχεδιασμό. Ο χώρος της καθημερινής ζωής είναι το φυσικό πεδίο της δημόσιας δραστηριότητας που επιβιώνει μεταξύ των ευδιάκριτων πεδίων της κατοικίας, των θεσμικών κτιρίων και των εργασιακών χώρων. Αντίθετα με τις προγραμματισμένες σχεδιαστικές μελέτες, ο καθημερινός χώρος πρόκειται για ένα διάχυτο τοπίο. Ένα τοπίο το οποίο εμπεριέχει στοιχεία επανάληψης, προοπτικής και μεταμόρφωσης. Συχνά περιγράφεται ως οργανικός και περιστασιακός και ανταποκρίνεται σε πολύ συγκεκριμένες συνθήκες. Ανακατασκευάζει ήδη υπάρχουσες καταστάσεις έτσι ώστε να βελτιώνεται η εμπειρία του χώρου. Ο εξωτερικός χώρος τείνει επομένως να μοιάζει με τον εσωτερικό. Αποκτά μια πιο εύπλαστη διάσταση που είναι περισσότερο οικεία. Αυτό επιτυγχάνεται όταν σε ένα δημόσιο χώρο, αντικείμενα τα οποία βρίσκονται συνήθως εντός του σπιτιού (τραπέζια, καρέκλες, τραπεζομάντιλα), αλλά και αντικείμενα που φανερώνουν την κουλτούρα και τις πολιτισμικές αξίες ενός λαού, τοποθετούνται εξωτερικά. Η τάση αυτή υποδεικνύει ευαισθησία, η οποία δεν γίνεται να περάσει απαρατήρητη. Τα όρια μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού γίνονται πιο ρευστά⁶².

Επιστρέφοντας στο προηγούμενο ερώτημα, θα λέγαμε ότι τα επίσημα προγράμματα που προσπαθούν να αναμορφώσουν την εικόνα των σημερινών πόλεων, πρέπει να μπορούν να προσαρμόζονται και να είναι ευέλικτα με βάση τις οικονομικές και πολιτιστικές ανάγκες και αξίες κάθε κουλτούρας με τρόπο που δυναμικά να εμπλέκουν την κοινωνία, δίνοντάς της τη δυνατότητα να σχεδιάζει και να δημιουργεί τους χώρους που επιθυμεί ώστε να αποφεύγονται φαινόμενα εξευγενισμού. Η Πολιτεία θα πρέπει να στοχεύσει στο να είναι περισσότερο ευέλικτη, δίνοντας στις διάφορες περιοχές τα εργαλεία για να σχηματίσουν το δικό τους περιβάλλον. Με τα κατάλληλα εργαλεία, μπορούν να δημιουργηθούν πόλεις «συν-δημιουργών» στις οποίες οι πολίτες έχουν τη δύναμη να επιδράσουν άμεσα στη περιοχή τους⁶³.

62 Michael Speaks, Margaret Crawford, "Everyday Urbanism: Michigan Debates on Urbanism Vol.1", The regents of the University of Michigan, 2005, σελ. 18-20

63 Donovan Finn, "DIY Urbanism: implications for cities", Journal of urbanism 7, no.4, March 2014, σελ. 387

Ένα παράδειγμα «tactical urbanism», η επίδραση του οποίου φαίνεται να επεκτείνεται και σε πιο υποβαθμισμένες περιοχές, ενώ αποτελεί συγχρόνως αποτέλεσμα κρατικής πρωτοβουλίας, είναι το pavementstoplazasNY που αναφέραμε και προηγουμένως.

Το πρόγραμμα των δημόσιων πλατειών της Νέας Υόρκης ξεκίνησε πριν από οχτώ χρόνια και στηριζόταν σε ένα οικονομικό μοντέλο δημόσιας και ιδιωτικής σύμπραξης. Η πόλη χρηματοδοτεί την εγκατάσταση και κατασκευή πλατειών, ενώ τοπικοί εταίροι αναλαμβάνουν το κομμάτι της συντήρησης και λειτουργίας. Αυτό λειτουργεί καλά σε ορισμένα κομμάτια της πόλης αλλά αποτελεί δύσκολο εγχείρημα σε κοινότητες χαμηλότερου εισοδήματος. Τώρα, για πρώτη φορά ο προϋπολογισμός του κράτους θα χρηματοδοτήσει την κατασκευή και συντήρηση πλατειών σε γειτονίες που έχουν ανάγκη από οικονομική ενίσχυση. *«Στο παρελθόν, για το πρόγραμμα των πλατειών δεν διαθέτονταν καθόλου χρήματα από το κράτος. Η χρηματοδότηση αναλαμβανόταν αποκλειστικά από τους ιδιωτικούς εταίρους»* δηλώνει η αμερικανίδα Επίτροπος Μεταφορών Polly Tottenham. *«Σε ορισμένες γειτονίες είναι πιο εύκολο να το κάνεις αυτό από ό,τι είναι σε άλλες. Είναι θέμα ισότητας και δικαιοσύνης το να είναι δυνατή η υλοποίηση τέτοιων προγραμμάτων σε οποιοδήποτε σημείο της πόλης»*. Τα χρηματικά κεφάλαια του κράτους που προαναφέραμε προορίζονται περισσότερο για να συμπληρώσουν αντί να αντικαταστήσουν, τους ιδιωτικούς εταίρους. *«Πρόκειται για χρήματα τα οποία θα χρησιμοποιηθούν για την αξιοποίηση των δυνατοτήτων κάθε περιοχής και για την συνεργασία του κράτους με κοινοτικές ομάδες»* αναφέρει η Tottenham. *«Βρισκόμαστε στη διαδικασία υλοποίησης ενός σχεδίου για το ποιος είναι ο καλύτερος τρόπος να αξιοποιηθούν και να διανεμηθούν στη πόλη»*.

Όπως είδαμε με το παράδειγμα της Νέας Υόρκης και θα δούμε και παρακάτω υπάρχει πληθώρα παραδειγμάτων που εντάσσονται στο πλαίσιο του «tactical urbanism» τα οποία αντιτίθενται στις συνήθεις κριτικές που του ασκούνται περί ισότητας και εξευγενισμού. Οι τοποθεσίες των επεμβάσεων που θα αναφέρουμε είναι όλες σε περιοχές χαμηλότερων εισοδημάτων. Ιδανικά παραδείγματα χαρακτηρίζονται αυτά που εισάγονται από την κοινωνία ως μη εγκεκριμένες λύσεις σε προβλήματα που εντοπίζονται από αυτή και αποτελούν χαρακτηριστικό δείγμα των αναγκών και του χαρακτήρα της εκάστοτε περιοχής. Επίσης πολλές

πρωτοβουλίες οι οποίες είναι παρόμοιες με αυτές του «tactical urbanism», αλλά επειδή έχουν διαφορετικές προθέσεις και κάποιες φορές εξαιτίας της εφήμερης φύσης τους, δεν συμπεριλαμβάνονται στο κύκλο των ενεργειών του «tactical urbanism» και σαν συνέπεια δεν αξιολογούνται. Με αυτό εννοούμε κοινότητες χαμηλότερου εισοδήματος οι οποίες δεν θέτουν ως προτεραιότητα απαραίτητα την καταγραφή, τον υπολογισμό αποτελεσμάτων ή το να ανεβάσουν στο διαδίκτυο την εμπειρία τους. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί αυτό των Λατινοαμερικανών, οι οποίοι στην Β.Αμερική καταλαμβάνουν μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού.

Αν επικεντρωθούμε στο πως οι Λατινοαμερικανοί μετασχηματίζουν το δομημένο περιβάλλον τους σε καθημερινή βάση, έτσι ώστε αυτό να αντανάκλα τις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτιστικές τους ανάγκες, προκύπτει το συμπέρασμα ότι χρησιμοποιούν το χώρο τους διαφορετικά από τον μέσο αμερικανό κάτοικο των προαστίων.⁶⁴ Οι Λατινοαμερικανοί επεμβαίνουν και τροποποιούν το χώρο με επιμέρους δράσεις εφήμερου χαρακτήρα. Ωστόσο, είναι όλες κομμάτι μιας επίμονης διαδικασίας. Το τροποποιημένο περιβάλλον αποτελεί συνέπεια των γεγονότων της εκάστοτε περιόδου επέμβασης.

Οι επεμβάσεις των Λατινοαμερικανών αντανakλούν την καθημερινότητά τους, τις αξίες και ανάγκες τους. Οι επεμβάσεις δεν είναι πάντα προμελετημένες και μοναδικές περιπτώσεις, αλλά λαμβάνουν χώρα με ποικίλους τρόπους και σε διαφορετικές στιγμές ανά τη μέρα. «Για οικονομικούς λόγους, οι Λατινοαμερικανοί περπατούν, κάνουν ποδήλατο και χρησιμοποιούν τα μέσα μαζικής μεταφοράς. Αυτές οι καθημερινές δραστηριότητες φέρνουν τους ανθρώπους πιο κοντά και ενσωματώνουν τις ανθρώπινες ανάγκες με την κινητικότητα. Στις σημερινές πόλεις που το τοπίο είναι κατά κύριο λόγο κατασκευασμένο για να υποστηρίξει το αυτοκίνητο, οι Λατινοαμερικανοί πρέπει να μετασχηματίζουν και να ενεργοποιούν τους δρόμους και τις αυλές τους σε χώρους που αναφέρονται στους πεζούς. Η εν λόγω ενεργοποίηση και ανακατασκευή του τόπου αποκαλείται «Latino urbanism»⁶⁵.

64 Hou Jeffrey, "Insurgent Public Space Guerrilla urbanism and the remaking of contemporary cities", Routledge, 2010, σελ. 36

65 Rojas James, "The enacted environment: the creation of place by the Mexicans and Mexican Americans in East Los Angeles", thesis, MIT, 1991

31| Υπάιθρια αγορά

32| Πλανόδιος πωλητής

Διακρίνουμε τέσσερα διαφορετικά παραδείγματα «Latino urbanism»: πλανόδιοι πωλητές, θρησκευτικά προσκυνήματα, τοιχογραφίες και πλατείες που δημιουργούνται στις αυλές των σπιτιών. Οι πωλητές του δρόμου είναι πανταχού παρόντες στις γειτονίες των Λατινοαμερικανών, παρέχουν επιπλέον δραστηριότητα στο δρόμο και μετατρέπουν κατοικημένους δρόμους σε περιοχές μικτής χρήσης. Οι πλανόδιοι πωλητές του δρόμου έχουν έξυπνα μετατρέψει οδούς που κανονικά προορίζονται αποκλειστικά για αυτοκίνητα με τρόπο που να καλύπτουν τις ανάγκες τους. Χαράσσουν στρατηγικά διασταυρώσεις και προσωρινά μετατρέπουν κενά οικοπέδα, πεζοδρόμια και κράσπεδα σε φιλικές προς τους πεζούς περιοχές «mercados».

Μια άλλη μορφή «Latino urbanism» αποτελούν τα διάφορα ιερά, μικρά και μεγάλα που είναι αυθόρμητα τοποθετημένα σε όλη την περιοχή. Μπορούν να βρεθούν σε χώρους στάθμευσης, αυλές, σοκάκια από τη πλευρά των κτιρίων και στο δρόμο. Σχετικά με την επίδραση των ιερών στο τοπίο, θα λέγαμε ότι προσφέρουν στιγμές παρηγοριάς και σιωπής και μαλακώνουν τα όρια του τοπίου. Προσφέρουν ποικιλία στο περιβάλλον. Αποτελούν ιερούς και πνευματικούς χώρους.

Ακόμη μια κοινή έκφραση των αξιών και της κουλτούρας των Λατινοαμερικανών στο τοπίο αποτελούν οι τοιχογραφίες. Τα περισσότερα καταστήματα και εστιατόρια είναι ζωγραφισμένα με φωτεινά χρώματα για να εφιστούν τη προσοχή του πεζού και να διαφημίζουν αυτά που πουλούν. Στις πλευρές των κτιρίων υπάρχει επίσης μεγάλος αριθμός τοιχογραφιών που καλύπτει ολόκληρο το τοίχο. Το τελευταίο παράδειγμα που θα αναφέρουμε είναι η χρήση αυλών ως πλατείες. Πολλοί άνθρωποι κατασκευάζουν περιφράξεις που λειτουργούν ως σημεία συγκέντρωσης και φέρνουν ζωή στις μπροστινές αυλές των σπιτιών. «Οι κλειστές αυλές βοηθούν στη μετατροπή του δρόμου σε πλατεία». Αυτές οι νέες πλατείες δεν αποτελούν την τυπική πλατεία που θα βλέπαμε στην Β. Αμερική και Ευρώπη με ισχυρά όρια να την καθορίζουν, αλλά έχει μια αντισυμβατική μορφή. Παρ' όλα αυτά, οι δρόμοι σε αυτές τις γειτονίες διαθέτουν την κοινωνική δραστηριότητα μιας πλατείας⁶⁶. Αυτά τα πολλαπλά παραδείγματα «Latino urbanism» παρέχουν ζωντάνια στην εκάστοτε περιοχή και προσδίδουν στον τόπο χαρακτήρα. Είναι αναγκαίο οι

66 Hou Jeffrey, "Insurgent Public Space Guerrilla urbanism and the remaking of contemporary cities", Routledge, 2010, σελ. 38, 41

33| Υπαίθριος εκκλησιαστικός χώρος

34| Τοιχογραφία στο πλάι υπαίθριας αγοράς

κρατικοί φορείς να λάβουν υπόψη και αυτές τις χρήσεις του χώρου. Στο ερώτημα πώς διαφέρει το «Latino urbanism» από τα κλασικά παραδείγματα DIY Urbanism, θα λέγαμε ότι οι συγκεκριμένοι λαοί επικεντρώνονται στις κοινωνικές και πολιτιστικές τους ανάγκες και αξίες. Οι δράσεις τους έχουν «πρόθεση επιβίωσης». Με βάση ότι το «tactical urbanism» γνωρίζει μεγαλύτερη επιτυχία όταν οι εκπρόσωποί τους κερδίζουν την αναγνώριση από επίσημους φορείς, τίθεται το ερώτημα εάν οι Λατινοαμερικανοί έχουν την επίσημη αναγνώριση στο μυαλό τους όταν μετασχηματίζουν το περιβάλλον τους. Η απάντηση είναι ότι στην πραγματικότητα δεν νοιάζονται εάν οι ενέργειές τους θα αναγνωριστούν, διότι θα αναλάβουν δράση ανεξαρτήτως αυτού. Αφήνουν τους χώρους να ρέουν και είναι όλα στο υποσυνείδητο. Ενισχύεται έτσι το γεγονός ότι οι δράσεις αυτές αποτελούν απλώς τρόπο έκφρασης της κουλτούρας και των αναγκών τους. Οι καθημερινές τους ενέργειες δεν προορίζονται για να καταλήξουν σε μακροπρόθεσμες αλλαγές. Οι μη εγκεκριμένες μορφές «tactical urbanism» δεν βασίζονται πάντοτε σε κάποια άμεση ανάγκη αλλά περισσότερο σε εξωγενείς παράγοντες. Αυτό ισχύει αντίστοιχα και στο «Latino urbanism», με τη διαφορά ότι το «tactical urbanism» υποκινείται από την λευκή μεσαία τάξη. Οι Λατίνοι έχουν μια περισσότερο εσωστρεφή προσέγγιση και εκφράζουν με ταπεινότητα τις επεμβάσεις τους. Το «Latino urbanism» είναι μια προσέγγιση που καλλιεργείται από γενιά σε γενιά για την οικοδόμηση γειτονιών. Συμμετέχουν άνθρωποι όλων των ηλικιών. Πρόθεσή τους μπορεί να μην είναι να εφιστήσουν την προσοχή της Πολιτείας ή να δημιουργήσουν μακροπρόθεσμη και μόνιμη αλλαγή, παρ'όλα αυτά μεταβάλουν το φυσικό τους τοπίο σε καθημερινή βάση. Η Πολιτεία χρειάζεται να μάθει πώς να επιτρέπει στην κοινωνία να λέει την ιστορία της και να της δίνει τα εργαλεία να διαμορφώνει το περιβάλλον της με τον τρόπο που το έχει ανάγκη και το επιθυμεί⁶⁷.

Υπάρχουν επόμενως ποικίλα παραδείγματα σε διάφορες περιοχές, τα οποία, ενώ αγνοούνται από επίσημους φορείς, σταδιακά τροποποιούν το δομημένο περιβάλλον τους, στην ουσία κάνοντας αλλαγές που καταπολεμούν «την επιλεκτική» αναβάθμιση περιοχών με το να δημιουργούνται για και από τις εν λόγω κοινότητες. Ακόμη ένα παράδειγμα αποτελεί αυτό της ομάδας Union de Vecinos,

⁶⁷ Rojas James, "The enacted environment: the creation of place by the Mexicans and Mexican Americans in East Los Angeles", thesis, MIT, 1991

το οποίο πρόκειται για χαρακτηριστικό δείγμα συλλογικής απόφασης της κοινωνίας για αλλαγές στο δημόσιο χώρο ανεξάρτητα από το κράτος. Η οργάνωση αυτή ουσιαστικά συνεργάζεται με συγκεκριμένες επιτροπές πολιτών της κάθε γειτονιάς για τον εντοπισμό των προβλημάτων και τους εκπαιδεύει ώστε να βελτιώνουν δρόμους, διασταυρώσεις και σοκάκια μέσω οργανωμένων δραστηριοτήτων. Στις βελτιώσεις αυτές περιλαμβάνονται παγκάκια, φυτεύσεις, εκ νέου πλακοστρώσεις, κατασκευή φραχτών και η παροχή δομών για σκιά. Σε περίπτωση που οι «δράστες» των παρεμβάσεων αυτών δεν ανήκουν στην εν λόγω κοινότητα, πρώτα διερευνούν τις ανάγκες της, καθορίζουν το τοπίο και τη ρίζα του προβλήματος, αναζητούν τρόπους για τη βελτίωσή του, πρωτοτυπούν ή σχεδιάζουν την παρέμβαση και τελικά δοκιμάζουν το πρότζεκτ μέσω υλοποίησης και εφαρμογής. Όπως αναφέρει η Elizabeth Blaney, αντιπρόεδρος της οργάνωσης: «Θέλουμε να βεβαιωθούμε ότι οι συγκεκριμένες επεμβάσεις αυξάνουν την αξία χρησιμότητας της κοινωνίας και όχι την αγοραστική αξία για τους επενδυτές. Δε θέλουμε τα πρότζεκτ μας να έχουν ως συνέπεια τον εξευγενισμό (gentrification) ανάμεσα στα ίδια τα μέλη μας. Έτσι, για παράδειγμα όταν μέλη της κοινότητας σχεδιάζουν, δίνεται προσοχή ώστε οι αισθητικές και τα σχέδιά τους να είναι λειτουργικά για την κοινωνία, αλλά όχι απαραίτητα για υποψήφιους επενδυτές»⁶⁸.

Η πορεία μιας αστικής παρέμβασης από μη εγκεκριμένη σε θεσμοθετημένη, παράνομη σε νόμιμη, ανεπίσημη σε επίσημη, φανερώνει την προοπτική που έχουν μικρής κλίμακας, χαμηλού κόστους δράσεις για μια πιο μόνιμη αλλαγή. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η κατασκευή των «community livingrooms». Ο αρχιτέκτονας Steve Cancian, συνεργάστηκε με την κοινότητα στο σχεδιασμό. Κατασκευάστηκαν παγκάκια τα οποία έλυσαν το πρόβλημα που υπήρχε σε πολλές στάσεις λεωφορείου της πόλης του Λος Άντζελες, στις οποίες δεν υπήρχε δυνατότητα καθίσματος. Τα έπιπλα αυτά διαφέρουν από τα περισσότερα είδη μη εγκεκριμένων αστικών επεμβάσεων που προέρχονται από αρχιτέκτονες και σχεδιαστές, διότι ο Cancian συνεργάστηκε απευθείας με την κοινότητα, ώστε να βοηθήσει στον εντοπισμό των αναγκών, της σωστής τοποθεσίας και σχεδιασμό των επίπλων. Πρόκειται επομένως για μια συλλογική προσπάθεια, σε αντίθεση με την έννοια του parklet ή των plazas ή

68 Simpson Charlie, "An Overview and Analysis of Tactical Urbanism in Los Angeles", thesis, Occidental College, April 2015, σελ. 35-36

γενικότερα άλλων μορφών «tactical urbanism», που πολλοί τα σχετίζουν με gentrification (εξευγενισμό), με απλή μετατόπιση του προβλήματος και αναπαραγωγή των υπαρχουσών μορφών ανισότητας. Ο Douglas ο οποίος έχει ασκήσει κριτική πάνω στο θέμα του «tactical urbanism», αναφέρει τα «community livingrooms» ως παράδειγμα επεμβάσεων που είναι σε μεγάλο βαθμό υποκινούμενο από την κοινωνία με ξεκάθαρο στόχο στις περισσότερες περιπτώσεις την βελτίωση των λιγότερο προνομιούχων γειτονιών, ενώ ταυτόχρονα αποθαρρύνεται ο εξευγενισμός⁶⁹.

Λαμβάνοντας υπόψη τα ζητήματα ισότητας και εξευγενισμού (gentrification) και αναλύοντας τις μη εγκεκριμένες αστικές παρεμβάσεις που έχουμε προαναφέρει, γίνεται ξεκάθαρο ότι παραδείγματα τα οποία περιλάμβαναν σε μεγάλο βαθμό κοινωνική συνεισφορά ή εξέφραζαν πολιτιστικές αξίες και ανάγκες, είχαν και τα μεγαλύτερα οφέλη για την περιοχή. Τα παραδείγματα «Latino urbanism», καθώς και εκείνα μικρής κλίμακας μη εγκεκριμένων δράσεων, αντανakλούν με καλύτερο τρόπο τις αξίες και ανάγκες της κοινωνίας. Ενώ τα παραδείγματα «Latino urbanism» αντιπροσώπευαν πιο εφήμερες και καθημερινές ανάγκες και αξίες, αυτά του «tactical urbanism» ήταν περισσότερο προσχεδιασμένες λύσεις στην έλλειψη επαρκών υποδομών. Οι παρεμβάσεις που έχουμε αναφέρει, οι οποίες δεν είχαν πρόθεση να καταλήξουν σε επίσημες παγιωμένα προγράμματα ή μορφές αποδοχής, αλλά ως στόχο έθεταν την βελτίωση του δομημένου περιβάλλοντος με μικρής κλίμακας, χαμηλού κόστους ενέργειες, αποτελούν αντίβαρα στις κριτικές περί ισότητας και εξευγενισμού που συχνά σχετίζονται με το «tactical urbanism».

69 Douglas C. C. Gordon, "Do-It-Yourself Urban Design: The Social Practice of Informal "Improvement" Through Unauthorized Alteration", vol.13, no1, March 2014, σελ. 15, 16

4-4 "Tactical Urbanism" στο πλαίσιο του νεοφιλελευθερισμού

Προκειμένου να κατανοήσουμε τη σημασία αυτών των δράσεων, θα πρέπει να τις εξετάσουμε στο πλαίσιο των αστικών διαδικασιών πολλών δεκαετιών με τις οποίες έχουν συμπέσει ή από τις οποίες μπορεί να έχουν προκύψει. Μεταξύ των πολλών μακροοικονομικών διαδικασιών που έχουν χαρακτηρίσει τις αμερικανικές πόλεις σε όλη την περίοδο τοπικών και παγκόσμιων οικονομικών αναδιαρθρώσεων, ξεκινώντας από τις αρχές του 1970 (η διαφυγή προς τα προάστια, στασιμότητα, αποβιομηχάνιση, και πιο πρόσφατα η μεταφορντική⁷⁰ αστική ανανέωση και δημιουργική οικονομία), μεγάλο αντίκρισμα τα τελευταία χρόνια έχει βρει ο νεοφιλελευθερισμός. Με τα χαρακτηριστικά της εμπορευματοποίησης που διαθέτει, του εξευγενισμού και μιας γενικότερης εντατικοποίησης της άνισης ανάπτυξης, η θεωρία της νεοφιλελεύθερης πόλης προσφέρει ένα πολύτιμο πλαίσιο για την αξιολόγηση των συνθηκών στις οποίες υφίστανται οι παρεμβάσεις «tactical urbanism». Πράγματι, οι «δράστες» υποστηρίζουν ότι τέτοιου είδους ενέργειες γίνονται αποδεκτές είτε ως αντιδράσεις είτε ως αλληλεπιδράσεις στα χαρακτηριστικά της νεοφιλελεύθερης πόλης. **Σε κάθε περίπτωση όμως, οι δράσεις αυτές αντιπροσωπεύουν μια προθυμία να φανταστούμε ξανά ή να επαναπροσδιορίσουμε τον αστικό χώρο, ο οποίος έχει χάσει την ανθρώπινη κλίμακα και τις ευαισθησίες του.**

Στις περιπτώσεις όπου το «tactical urbanism» αλληλεπιδρά με τη νεοφιλελεύθερη πόλη, αναφερόμαστε σε δράσεις οι οποίες απορρέουν από τα μέλη της λεγόμενης «δημιουργικής τάξης», καθώς έχουν το προφίλ που έχουμε αναφέρει παραπάνω. Με δεδομένο ότι οι υποστηρικτές του «tactical urbanism» θέτουν τις ενέργειές τους κατά μια έννοια ως εναλλακτικές στις ακτιβιστικές παρεμβάσεις που υπάρχουν για την παραγωγή δημόσιου χώρου, **ρискάρουν να ενισχύσουν τα νεοφιλελεύθερα κρατικά καθεστώτα στα οποία θεωρητικά**

70 Το 1970 εισάγεται η έννοια της ευέλικτης συσσώρευσης ή μεταφορντισμός. Ο κορεσμός της αγοράς, το συνδικαλιστικό κίνημα, η μετακίνηση της προτίμησης των καταναλωτών από τυποποιημένα προϊόντα σε περισσότερο εξειδικευμένα και οικιστικά, είχαν ήδη δημιουργήσει εντάσεις στο δεδομένο καθεστώς κοινωνικής ρύθμισης. Επίσης σύμφωνα με τον David Harvey το νέο καθεστώς συσσώρευσης σχετίζεται με την αστάθεια των οικονομιών των αναπτυσσόμενων χωρών και τον ανταγωνισμό με τα αναπτυσσόμενα έθνη που μπορούσαν να παράγουν μαζικά και φθηνά τυποποιημένα προϊόντα.

αντιτίθενται. Με άλλα λόγια οι δήθεν αντί-κανονιστικές προσπάθειές τους δύνανται, όπως ακριβώς οι επίσημες δράσεις αστικού σχεδιασμού, να ενισχύσουν την αύξηση των τιμών ιδιοκτησίας και ως εκ τούτου να επισπεύσουν ή ακόμα και να ενθαρρύνουν διαδικασίες εξευγενισμού (gentrification)⁷¹. Το θέμα αυτό ωστόσο, δε θα πρέπει με κανένα τρόπο να υποδηλώνει ότι οι επεμβάσεις «tactical urbanism» πρέπει να αγνοούν τις σοβαρές ελλείψεις των κρατικών δράσεων στις σύγχρονες πόλεις. Αντίθετα, μια κριτική του πως οικονομικές πολιτικές (ιδιωτικοποιήσεις, απορρυθμίσεις, απελευθερώσεις κλπ) μπορούν να διαβρώσουν δημόσιες υπηρεσίες υπέρ των ιδιωτικοποιημένων μορφών χρηματοδοτήσεων, είναι απαραίτητη για κάθε αντι-νεοφιλελεύθερο δημόσιο έργο.

Το ζήτημα αυτό είναι επομένως αρκετά αμφιλεγόμενο, διότι από τη μία πλευρά υπάρχει η πιθανότητα οι δράσεις να αναγνωριστούν ως επίσημες από το κράτος και να εισχωρήσουν στην τεχνοκρατική λογική του νεοφιλελεύθερου συστήματος, χάνοντας έτσι τον αρχικό τους «επαναστατικό» χαρακτήρα και από την άλλη να θεωρηθούν απλά αντιδραστικές, προσωρινές επεμβάσεις οι οποίες τελικά δεν σημείωσαν κάποια ρεαλιστική αλλαγή στην υπάρχουσα κατάσταση.

Έχουν την ικανότητα όμως οι ενέργειες «tactical urbanism» να κάνουν περισσότερο από το να «καμουφλάρουν» τις αντιξοότητες και την έμφυτη τάση για κρίση που διέπει τους νεοφιλελεύθερους αστικούς χώρους;

Σε πλαίσιο αντίδρασης, οι ενέργειες «tactical urbanism» παρουσιάζονται ως εναλλακτική λύση στον κρατικιστικό μοντέρνο μηχανισμό, καθώς και στο νεοφιλελεύθερο τρόπο αστικών παρεμβάσεων, κυρίως επειδή βασίζονται στην αρχή της συμμετοχικής δημοκρατίας. Στοχεύουν να προωθήσουν την κοινωνική συνοχή και δεν είναι αποτέλεσμα παγιωμένων σχεδιαστικών πρακτικών ή αποφάσεων επίσημων φορέων. Οι κρατικιστικές μοντέρνες εκφάνσεις των αστικών παρεμβάσεων έχουν υποχωρήσει λόγω της ιδεολογικής υπεροχής του νεοφιλελευθερισμού και των μεταβολών των εθνών κρατών, που αυτός έφερε από το 1980 και έπειτα. Παρ'όλα αυτά, κάποια στοιχεία και παρακλάδια αυτής της παράδοσης εξακολουθούν να εμφανίζονται στις μεγαλουπόλεις του αναπτυσσόμενου κόσμου μέσω του ολοκληρωτικού σχεδιασμού και ενεργειών που 71 Douglas C. C. Gordon, "Do-It-Yourself Urban Design: The Social Practice of Informal "Improvement" Through Unauthorized Alteration", vol.13, no1, March 2014, σελ. 15

προέρχονται από τα υψηλότερα οικονομικά στρώματα. Συχνά συνδέονται με αναποτελεσματικές πολιτικές, διεφθαρμένες γραφειοκρατικές διαδικασίες και οικονομική ανεπάρκεια⁷². Το «tactical urbanism» είναι οπότε μία τακτική μετρίασης των αστικών προβλημάτων που έχουν προκληθεί από τους κρατικούς θεσμούς και τις επίσημες διαδικασίες σχεδιασμού- προβλήματα τα οποία οι αρμόδιοι φορείς δεν έχουν καταφέρει ακόμα να επιλύσουν επαρκώς.

Είναι αβέβαιο το πώς τα project που σχετίζονται με «tactical urbanism» μπορούν να επαναπροσδιορίσουν τις αρχές του νεοφιλελεύθερου αστικού σχεδιασμού, ειδικά στο πλαίσιο των «αντικρατικών και αντι-σχεδιαστικών γραμμών» που διέπουν τις εν λόγω αστικές παρεμβάσεις, οι οποίες έχουν τη τάση να κινητοποιούνται άτυπα, σταδιακά και σε περιορισμένα χρονικά διαστήματα, σε αντίθεση με μεγάλης κλίμακας έργα, μονιμότερου χαρακτήρα, χρηματοδοτούμενα από δημόσιους φορείς. Είναι αναμενόμενο επομένως να διερωτηθούμε με ποιο τρόπο μπορεί αυτό να υλοποιηθεί στην πραγματικότητα. Σε κάποιες περιπτώσεις το «tactical urbanism» είναι πιθανότερο να ενισχύσει τις φιλελεύθερες αστικές παρεμβάσεις, ανακουφίζοντας προσωρινά ή ακόμα και εκτοπίζοντας ορισμένες από τις διασπαστικές κοινωνικές και χωρικές επιδράσεις, αλλά χωρίς επί της ουσίας να διαταράσσει τους βασικούς κανόνες-καθεστώτα που σχετίζονται με την προσανατολισμένη στην αγορά αστική ανάπτυξη και δίχως να επηρεάζεται η θεμελιώδης δυσπιστία στους κυβερνητικούς θεσμούς που στηρίζουν το νεοφιλελεύθερο σχέδιο. Η σχέση μεταξύ των ενεργειών «tactical urbanism» και της νεοφιλελεύθερης μορφής της πολεοδομίας, είναι λοιπόν σημαντικά περίπλοκη και αμφιλεγόμενη. Δεν μπορεί να θεωρηθεί απλώς ότι εξαιτίας της λειτουργικής λογικής και της κανονιστικής πολιτικής της νεοφιλελεύθερης πόλης, το «tactical urbanism» θα καταφέρει να εξουδετερώσει τον νεοφιλελεύθερο τρόπο σχεδιασμού. Ωστόσο είναι αναμφισβήτητο ότι το «tactical urbanism» διακόπτει την βασική λογική κατά την οποία πρώτα έρχεται η προσανατολισμένη στην αγορά αστική διακυβέρνηση, στοχεύοντας αντίθετα προς ένα εναλλακτικό αστικό μέλλον που βασίζεται στη λαϊκή δημοκρατία και την κοινωνική δικαιοσύνη, δημιουργώντας προβληματισμό. Το «tactical urbanism» επομένως, μπορεί να θεωρηθεί ως μία σημαντική εναλλακτική στο νεοφιλελεύθερο αστικό σχεδιασμό, όμως θα πρέπει 72 Brenner Neil, Theodore Nick, "Cities and the Geographies of "Actually Existing Neoliberalism", December 2002

να κάνουμε την εξής ερώτηση: στην περίπτωση που είναι όντως έτσι, κάτω από ποιες συνθήκες-με ποιους τρόπους –με ποιες συνέπειες και για ποιους;

Το «tactical urbanism» θα μπορούσε να θεωρηθεί ως εναλλακτική, μέσω της αναθεώρησης του σχεδιασμού, όχι απλά σαν διακοσμητικό εργαλείο ή επίσημη τεχνική με σκοπό την παροχή χρηματικής ενίσχυσης από τις άρχουσες τάξεις, αλλά με το να αποτελέσει την βάση για προβληματισμό στο σύγχρονο αστικό σχεδιασμό και μέσω της συλλογικότητας και εκμετάλλευσης των δημιουργικών δυνατοτήτων της πόλης, να προάγει ένα περιβάλλον κοινωνικοοικονομικής ένταξης. Ο στόχος αυτός δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί απλώς μέσω του επανασχεδιασμού και της οικειοποίησης συγκεκριμένων φυσικών χώρων της πόλης. Απαιτεί και τη δημιουργία μιας νέας, προοδευτικής και πιο αποτελεσματικής, διαφανούς, χωρίς αποκλεισμούς, συνεργατική μορφή διακυβέρνησης. Με άλλα λόγια, η επιδίωξη εναλλακτικών αστικών παρεμβάσεων θα έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία εκτός από νέας αντίληψης αστικούς χώρους και νέους «κρατικούς χώρους»⁷³.

Ίσως η ριζοσπαστική δυναμική του «tactical urbanism» έγκειται λιγότερο στο ρόλο του ως μέθοδο για το σχεδιασμό ενός διαφορετικού αστικού μέλλοντος, αλλά περισσότερο ως ένα ρηξικέλευθο δημοκρατικό αντίβαρο στα θεσμικά συστήματα, είτε αυτά είναι καθοδηγούμενα από το δημόσιο είτε από τους κανόνες της αγοράς. Οι δυνατότητες σχεδιασμού μπορούν να επαναπροσδιοριστούν ως εργαλεία ενδυνάμωσης για τους χρήστες του χώρου, δίνοντάς τους τη δυνατότητα να καταλάβουν και να οικειοποιηθούν τον αστικό χώρο, εν συνεχεία να τον μετατρέψουν και έτσι να παράγουν ένα διαφορετικό σκηνικό, έτσι όπως το είχαν οραματιστεί. Παρά την αισιόδοξη αυτή βλέψη όμως για το «tactical urbanism», τα μεγάλα ερωτήματα του πώς πρέπει να επανασχεδιαστούν οι πόλεις του μέλλοντος, οι ιδιοκτησιακές και εργασιακές σχέσεις τους, οι χώροι κυκλοφορίας τους, οι τρόποι διακυβέρνησης, οι σχέσεις με τις περιβαλλοντικές διαδικασίες και ούτω καθεξής, παραμένει άλυτο μυστήριο. Ας ελπίσουμε ότι οι ερωτήσεις αυτές δε θα αποτελέσουν τροχοπέδη και ότι οι δημιουργικές δυνατότητες των σχεδιαστών θα μπορέσουν να αξιοποιηθούν με τέτοιο τρόπο ώστε τα ανωτέρω ζητήματα να αντιμετωπιστούν με κριτική σκέψη, πολιτική φαντασία και το συστηματικό όραμα που απαιτούν.

⁷³ Cruz Teddy, *Uneven Growth: Tactical Urbanism for expanding Megacities*, New York: The Museum of Modern art, 2014, σελ.51

Τα γεγονότα που έχουν διαμορφώσει τις σημερινές πόλεις, φαίνεται να έχουν επαναπροσδιορίσει την έννοια του δημόσιου χώρου, ωθώντας το άτομο να επιδιώκει την βελτίωση και διαμόρφωσή του με τον τρόπο που το έχει έμφυτα ανάγκη. Συγκεκριμένα, αναφερθήκαμε στις πρακτικές του «tactical urbanism» και μέσω της ανάλυσής τους, είδαμε το πώς αυτές μπορούν να επιδράσουν είτε αρνητικά είτε θετικά στη σύγχρονη πόλη, αλλά και το πώς έχουν αποτελέσει ταυτόχρονα αντικείμενο διχασμού, αμφισβήτησης και προβληματισμού, τόσο για την κοινωνία όσο και για τους επίσημους φορείς. Επίσης, είδαμε τον κίνδυνο που εμπεριέχουν οι συγκεκριμένες δράσεις οι οποίες αρχικά ξεκίνησαν έχοντας επαναστατικό χαρακτήρα ή αν όχι επαναστατικό- χαρακτήρα αντίστασης απέναντι στις καθιερωμένες πρακτικές, να ομογενοποιηθούν με το υπάρχον πολιτικοοικονομικό σύστημα και τελικά να απορροφηθούν από αυτό, χωρίς να συνεισφέρουν με τον τρόπο που στόχευαν εξ αρχής.

Ωστόσο, κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί ότι οι ενέργειες αυτές φανερώνουν αποφασιστικότητα και πυγμή από πλευράς της κοινωνίας, όσον αφορά στην απαίτηση για αλλαγή του δημόσιου χώρου όπου οι πολίτες δρουν και κινούνται. Σε αυτό το σημείο προκύπτει το ερώτημα εάν αυτές οι ενέργειες είναι αποτέλεσμα καθολικής απαίτησης της κοινωνίας. Καθώς όμως το φαινόμενο διαρκώς μεγαλώνει και διατείνεται σε ένα ευρύ φάσμα όσον αφορά στις περιοχές που υλοποιείται, αλλά και στον αριθμό δραστηριοποίησης των ανθρώπων, θα λέγαμε με ευκολία ότι η αλλαγή στο δημόσιο χώρο αποτελεί καθολική απαίτηση, ανεξαρτήτως του τρόπου με τον οποίο τελικά εφαρμόζονται οι επεμβάσεις αυτές.

Παρ' όλα αυτά, το «tactical urbanism» βεβαίως δεν αποτελεί το μοναδικό τρόπο για αλλαγή στο δημόσιο χώρο, όμως πρόκειται για μια μέθοδο η οποία φέρνει στην επιφάνεια πολλά ερωτήματα και προβληματισμούς που είναι λογικό να προκύπτουν όταν αναφερόμαστε σε αλλαγές στις οποίες εμπλέκονται πολλοί φορείς και συγχρόνως αντιτίθενται απόψεις, αξίες, θεωρίες και συμφέροντα.

Οι πρακτικές αυτές αντιπροσωπεύουν μια θεμελιώδη μετατόπιση όσον αφορά στη σχέση των ανθρώπων με το φυσικό και πολιτικό περιβάλλον της πόλης. Το στοιχείο αυτό φανερώνεται μέσα από την προθυμία για επίδοξες βελτιώσεις στις χρήσεις και στα νοήματα ενός χώρου, χωρίς άδεια, καθώς και από το ότι γίνεται προσπάθεια

να αποδοθούν στους χώρους της πόλης ιδανικά που έχουν πλέον εκλείψει από αυτούς, υλοποιώντας κατά μια έννοια δηλαδή, το όραμα των αστικών σχεδιαστών αντί για εκείνους. Αυτή η μετατόπιση συνεπάγεται αλλαγές στο πως αντιλαμβανόμαστε τα όρια μεταξύ προσωπικής, δημόσιας και ιδιωτικής περιουσίας, στο ποιος δικαιούται να μεταβάλλει τον αστικό χώρο, στην έννοια της τοπικής αυτοδιοίκησης, στην αξία των αστικών χρήσεων και τελικά στις δημιουργικές και κριτικές ικανότητες του ατόμου. Επίσης, αν και εφόσον οι ενέργειες αυτές αποτελούν δείγμα του τι επιζητούν κάποιοι άνθρωποι από το αστικό τους περιβάλλον, θα μπορούσαμε να μάθουμε πολλά πράγματα σχετικά με το πώς να σχεδιάζουμε καλύτερα αστικούς χώρους εξ αρχής.

Το «tactical urbanism» επομένως, δημιουργεί ξεκάθαρα μια πόλη πιο κοινωνικά προσανατολισμένη και «χρηστική», αρκεί να μη συνοδεύεται από φαινόμενα gentrification. Όλες οι πρωτοβουλίες αυτού του είδους που έχουμε αναφέρει στην ανάλυσή μας, συνεισφέρουν στη δημιουργία μιας πόλης που είναι πιο φιλόξενη και ενθαρρύνει την ενασχόληση του ατόμου με το αστικό τοπίο – να τον καθιστούν δηλαδή, ενεργό πολίτη. Η αστική χρησιμότητα των επεμβάσεων αυτών δεν πρέπει να υποτιμάται, ενώ συγχρόνως τονίζεται η κοινωνική συμμετοχή που προκαλεί λιγότερο αυστηρές πολιτικές.

Το «tactical urbanism» έχει ήδη χρησιμοποιηθεί από την Πολιτεία και τους κρατικούς θεσμούς στο πλαίσιο της οικονομικής ύφεσης του 2008 και έπειτα, με στόχο την αστική αναμόρφωση. Υποστηρίζεται λοιπόν, ότι εξαιτίας του γεγονότος αυτού, το «tactical urbanism» απομακρύνεται από την ακτιβιστική και κοινωνική ηθική του και μετατρέπεται ταχύτατα σε μια δημιουργική γλώσσα της αστικής πολιτικής. Μια γνήσια μορφή «tactical urbanism» θα έπρεπε θεωρητικά να είναι εξ'ολοκλήρου αντι-κανονιστική. Το να είναι σε θέση να διατηρεί πάγια προσέγγιση τακτικής, γίνεται επί της ουσίας μόνο με το να αντιστέκεται και να απορρίπτει οποιαδήποτε κίνηση που τείνει να την απομακρύνει από τα βασικά της ιδεώδη.

Ωστόσο, η επιθυμία της πρακτικής του «tactical urbanism» να γίνει κάτι μεγαλύτερο και εγκεκριμένο, εμπεριέχει τον κίνδυνο να οδηγηθεί προς μια πολιτική κατάσταση που είναι άμεσα συνδεδεμένη με την νεοφιλελεύθερη αστική ανάπτυξη, η οποία πιθανόν να καθιστά τις προαναφερόμενες ιδιότητες λιγότερο διακριτές. Συγκεκριμένα κινδυνεύει να ξεριζωθεί

η έννοια της «τακτικής» υπέρ της αστικότητας, χρησιμοποιώντας το «tactical urbanism» ως πολιτικό εργαλείο παρά ως ένα μέσο ενδυνάμωσης των κοινωνικά, πολιτικά και οικονομικά αποκλεισμένων. Παρ' όλα αυτά, η συγκέντρωση των δράσεων αυτών σε ένα ενιαίο κίνημα έχει ήδη δημιουργήσει μια πολιτική κινητικότητα που το ονόμασε, το εμπορευματοποίησε και προώθησε ως εναλλακτική λύση στην επικρατούσα τάση αστικής ανάπτυξης, χωρίς προς το παρόν να λείπει από αυτήν η δημιουργική ιδεολογία που το χαρακτηρίζει και η οποία εξακολουθεί να είναι σε μεγάλο βαθμό απύσχα στα κύρια προγράμματα της αστικής διακυβέρνησης.

Ακόμα και αν οι μέθοδοι τακτικής υπερισχύσουν έναντι των από «πάνω προς τα κάτω» γραφειοκρατικών διαδικασιών υλοποίησης δημόσιου χώρου, πρέπει να αποδεχτούμε, ότι οι πολιτικές στρατηγικής στον αστικό χώρο είναι πιθανόν αναπόφευκτες για τη δημιουργία του, τουλάχιστον εάν ο στόχος είναι να δημιουργήσουμε ένα μέλλον για τις πόλεις το οποίο θα είναι κοινωνικά δίκαιο, δημοκρατικό, βιώσιμο και περιβαλλοντικά ασφαλές, σε αντίθεση με την τωρινή κατάσταση.

Μπορεί η αντίφαση αυτή να έχει αίσιο αποτέλεσμα; Ίσως η επαναστατική προοπτική του «tactical urbanism» δεν αναφέρεται στη σημασία του ως μια ολοκληρωμένη μέθοδος για σχεδιασμό του αστικού μέλλοντος, αλλά πρόκειται περισσότερο για ένα επαναστατικό δημοκρατικό αντίβαρο ενάντια στο παρόν σύστημα.

Βιβλιογραφία

Bell Bryan, Wakeford, Fisher Katie Thomas, «*Expanding Architecture: Design as Activism*», Introduction, An architecture of change, Jose L. Gamez, Susan Rogers, Metropolis Book, Νέα Υόρκη, 2008

Bishop Peter, Williams Lesley, «*The Temporary City*», London: Routledge, 2012

Brenner Neil, Peter Marcuse, Margit Mayer, «*Cities for People, Not for Profit: Critical Urban Theory and the Right to the City*», London; New York: Routledge, 2012

Brenner Neil, Theodore Nick, «*Cities and the Geographies of "Actually Existing Neoliberalism"*», December 2002

Certeau, Michael de, «*The practice of everyday life*», University of California Press, Berkeley, 1984

Cruz Teddy, «*Uneven Growth: Tactical Urbanism for expanding Megacities*», New York: The Museum of Modern art, 2014

Elden Stuart, «*Understanding Henri Lefebvre: Theory and the Possible*», London, New York: Continuum, 2004

Gadahno Pedro, «*Uneven Growth: Tactical Urbanism for expanding Megacities*», New York: The Museum of Modern art, 2014

Gehl Jan, Svarre Brigitte, «*How to study public life*», Island Press, Washington, 2013

Harvey David, «*Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*», New York: Verso, 2012

Hirt Sonia, Zahm Diane, «*The urban wisdom of Jane Jacobs*», London: Routledge, 2012

Hou Jeffrey, «*Insurgent Public Space Guerrilla urbanism and the remaking of contemporary cities*», Routledge, 2010

Jacobs Jane, «*The Death and Life of Great American Cities*», New York: Random House, 1961

Jones Peter Blundell, Petrescu Doina, Till Jeremy, «*Architecture and Participation*», Spon Press, New York, 2005

King, Kathleen L., «*Designing vacancy: Vacant land and urban systems in Detroit*», Ml. M.Sc. University of Colorado Denver, 2012

Knox Paul, Pinch Steven, «*Urban Social Geography*», Pearson Education Limited, London, 2006

Lefebvre Henri, «*The production of space*», Oxford, OX, UK; Cambridge, Mass., USA: Blackwell, 1991

Lefebvre Henri, «*Rhythmanalysis: space, time, and everyday life*», London; New York: Continuum, 2004

Lefebvre Henri, «*Critique of everyday life*», London; New York: Verso, 1991

Lydon Mike and Garcia Anthony, «*Tactical Urbanism: Short term action for long term change*», Washington DC: Island press, 2015

Lydon Mike, «*Tactical Urbanism 2*», The street plans collaborative, March 2, 2012

Mayer Margit, «*The 'Right to the City' in Urban Social Movements, In Cities for People, Not for Profit: Critical Urban Theory and the Right to the City*», London; New York: Routledge, 2012

Mitchell Don, «*The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space*», New York: Guilford Press, 2003

Pfeifer Laura, «*The planner's guide to tactical urbanism*», Montreal, Canada, 2013

Purcell, Mark, «*Recapturing Democracy: Neoliberalization and the Struggle for Alternative Urban Futures*», New York: Routledge, 2008

Sorkin Michael, «*Variations on a Theme Park: : The New American City and the End of Public Space*», New York: Hill and Wang, 1992

Taylor Nigel, «*Urban Planning Theory Since 1945*», Sage Publications Ltd, London, 1998

Talen Emily, «*Charter of the New Urbanism*», (Second Edition ed.), USA: McGraw Hill, 2013

Tuna Tasan-Kok, Guy Baeten, «*Contradictions of Neoliberal Planning: Cities, Policies, and Politics*», Springer Science+Business Media B.V, 201

Watson Sophie, Bridge Gary, «*The new Blackwell companion to The City*», Wiley-Blackwell, 2011

Άρθρα σε περιοδικά και δημοσιεύσεις

Donovan Finn, «*DIY Urbanism: implications for cities*», Journal of urbanism 7, no.4, March 2014

Douglas C. C. Gordon, «*Do-It-Yourself Urban Design 'Improving' the City through Unauthorized, Creative Contributions*», Presented in the Regular Session on Popular Culture at the American Sociological Association annual conference in Las Vegas", 2011

Douglas C. C. Gordon, «*Do-It-Yourself Urban Design: The Social Practice of Informal "Improvement" Through Unauthorized Alteration*», vol.13, no1, March 2014

Haar, C. M, «*The Master Plan: An Impermanent Constitution. Urban Housing and Planning*», 20 (3), 1955

Harvey David, «*The Right to the City*» New Left Review, no. 53 (October). II: 23–40

Iveson Kurt, «*Cities within the City: Do-It-Yourself Urbanism and the Right to the City*», IJUR International Journal of Urban and Regional Research 37 (3): 941–56, 2013

Purcell Mark, «*Possible Worlds: Henri Lefebvre and the Right to the City*» Journal of Urban Affairs 36 (1): 141ς–154. doi:10.1111/juaf.12034

Schmidt, Stephen, «*Space, Place and the City: Emerging Research on Public Space and Design and Planning*», Journal of Urban Design , Vol.15, No. 4, 2010

Mould Oli, «*Tactical Urbanism: The New Vernacular of the Creative City*», article in *Geography Compass*», vol.8, August 2014

Ερευνητικές εργασίες

Davidson Mariko Mura, «*Tactical Urbanism, Public policy reform and innovation spotting by government: From park(ing) day to San Fransisco's parklet program*», thesis, MIT, 2013

Rojas James, «*The enacted environment: the creation of place by the Mexicans and Mexican Americans in East Los Angeles*», thesis, MIT, 1991

Simpson Charlie, «*An Overview and Analysis of Tactical Urbanism in Los Angeles*», thesis, Occidental College, April 2015

Διαδικτυακές Πηγές

<http://www.art.net/~hopkins/Don/simcity/manual/history.html>

<http://www.citymetric.com/horizons/against-tyranny-progress-how-did-we-come-see-urbanisation-part-human-evolution-1485>

https://is.mendelu.cz/eknihovna/opory/zobraz_cast.pl?cast=71671

<https://www.hindawi.com/journals/usr/2011/989676/>

<https://dirt.asla.org/2015/05/19everything-you-wanted-to-know-about-tactical-urbanism/>

http://post.at.moma.org/content_items/587-is-tactical-urbanism-an-alternative-to-neoliberal-urbanism

<http://sf.streetsblog.org/2013/06/21without-city-leadership-pavement-to-parks-plazas-may-lose-steam/>

<http://nyc.streetsblog.org/2015/06/19for-first-time-nyc-will-fund-plaza-maintenance-in-low-income-areas/>

<https://www.theguardian.com/books/2009/sep/12/jane-jacobs-new-york-hist>

<https://melissagarside.files.wordpress.com/2015/03/jane-jacobs-her-contributions-to-urban-planning-through-the-death-and-life-of-great-american-cities-by-melissa-garside.pdf>

<http://www.greenguerillas.org/history>

Πηγές εικόνων

εικόνα 1| https://en.wikipedia.org/wiki/Jane_Jacobs#/media/File:Jane_Jacobs.jpg

εικόνα 2| <https://www.theguardian.com/books/2009/sep/12/jane-jacobs-new-york-history>

εικόνα 3| <https://gr.pinterest.com/pin/417779302911573176/>

εικόνα 4| <http://territorialmasquerades.net/the-production-of-space/>

εικόνα 5| Lydon Mike and Garcia Anthony, «*Tactical Urbanism: Short term action for long term change*», Washington DC: Island press, 2015, σελ. 173

εικόνα 6| Lydon Mike and Garcia Anthony, «*Tactical Urbanism: Short term action for long term change*», Washington DC: Island press, 2015, σελ. 64

εικόνα 7| http://adsoftheworld.com/media/print/ae_surreal_2

εικόνα 8| <https://gr.pinterest.com/pin/91972017360805894/>

εικόνα 9| <http://designobserver.com/slideshow.php?entry=23688&view=1548&slide=18>

εικόνα 10| Lydon Mike and Garcia Anthony, «*Tactical Urbanism: Short term action for long term change*», Washington DC: Island press, 2015, σελ. 11

εικόνα 11| Hou Jeffrey, «*Insurgent Public Space Guerrilla urbanism and the remaking of contemporary cities*», Routledge, 2010, σελ. 10

εικόνα 12| Lydon Mike and Garcia Anthony, «*Tactical Urbanism: Short term action for long term change*», Washington DC: Island press, 2015, σελ. 94

εικόνα 13| Lydon Mike and Garcia Anthony, «*Tactical Urbanism: Short term action for long term change*», Washington DC: Island press, 2015, σελ. 97

εικόνα 14|15| <http://depave.org/>

εικόνα 16|17| <http://www.teambetterblock.com/how-to-build-a-better-block/>

εικόνα 18|19| <http://www.lizchristygarden.us/>

εικόνα 20|21| Lydon Mike and Garcia Anthony, «*Tactical Urbanism: Short term action for long term change*», Washington DC: Island press, 2015, σελ. 20, 21

εικόνα 22| <https://www.flickr.com/photos/punkavenue/6272509990>

εικόνα 23| <https://diy.org/skills/urbandesigner/challenges/1685/go-yarn-bombing>

εικόνα 24| Lydon Mike, «*Tactical Urbanism 2*», The street plans collaborative, March 2, 2012, σελ. 42

εικόνα 25| <https://laughingsquid.com/rebar-parking/>

εικόνα 26| <https://carolinaangles.com/2015/10/26/444/>

εικόνα 27| <http://projects.archiexpo.com/project-210695.html>

εικόνα 28| <http://www.intersticearchitects.com/?project=sunset-parklet>

εικόνα 29| Lydon Mike, «*Tactical Urbanism 2*», The street plans collaborative, March 2, 2012, σελ. 24

εικόνα 30| Lydon Mike and Garcia Anthony, «*Tactical Urbanism: Short term action for long term change*», Washington DC: Island press, 2015, σελ. 151

εικόνα 31|32|33|34|35| Simpson Charlie, «*An Overview and Analysis of Tactical Urbanism in Los Angeles*», thesis, Occidental College, April 2015, σελ. 27, 28, 29, 31, 45

Οι απεικονίσεις στο εξώφυλλο, στο οπισθόφυλλο καθώς και στη σελίδα 62 είναι αποτέλεσμα προσωπικής επεξεργασίας.

